

TARTALOMJEGYZÉK

MAGÁN-TÖRTÉNELEM (NAPLÓK, VISSZAEMLEKEZÉSEK)

KÖVÉR GYÖRGY: Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés	219
TÓTH IMRE: „(...) Megkaphattam volna a beígért kegyelmes címet is.” Életforma, reprezentáció és presztízs Simon Elemér naplóiban a két háború között	241
CSEKŐ ERNŐ: A 2. cs. és kir. hadsereg mellé rendelt Magyar Vöröskereszt-főmegbízott és helyettesei tevékenysége Simon Elemér visszaemlékezései, illetve egyéb források tükrében	260
TURBULY ÉVA: Soproni hétköznapiak egy régi századfordulón. Helytörténeti adalékok Becht Rezső (1893–1976) <i>A bűvös henger</i> című önéletrajzi munkájában	278
WINKLER GÁBOR: A pályakezdéstől az 50-es évekig. Adatok Winkler Oszkár életéhez és építési munkásságához kéziratossal visszaemlékezése (1980) alapján	297
NOVOTNY-TÖRÖK KATALIN: Híd a szabadságba. Személyes visszaemlékezés a gyermekkori menekülésre	308

SOPRONI ARCOK

VARGA IMRÉNÉ: „Minden erejét s tehetségét ezen tanintézet virágztatására szentelte.” Megemlékezés a líceum egykori tanáráról, Kleeblatt Hermannról	316
HEGEDŰS ELEMÉR: Kő József tábornok életútja	319

SOPRONI KÖNYVESPOLC

HÁRS JÓZSEF: Szemelvények Johann Karl Schuster feljegyzéseiből 1827?–1867. Sopron, 2010. (ism. Németh Ildikó)	330
MARGIT KOPP – STEFAN KÖRNER (SZERK.) Margit Esterházy hercegné 1874–1910. Odaadó, modern, családcentrikus. Eisenstadt, 2010. (ism. Dominkovits Péter) ..	332

KÖZLEMÉNYEK

Helyreigazítás Kelemen Istvánnak a 2011/2. számban megjelent cikkéhez	334
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

PRIVAT-GESCHICHTE (TAGEBÜCHER, ERINNERUNGEN)

GYÖRGY KÖVÉR: Selbstidentität in den Ego-Dokumenten. Tagebuch, Selbstbiographie, Korrespondenz	219
IMRE TÓTH: „(..) ich hätte den zugesagten Exzellenz-Titel bekommen können“. Alltagsleben, Repräsentation und Prestige in den Tagebüchern von Elemér Simon zwischen den zwei Weltkriegen	241
ERNŐ CSEKŐ: Die Tätigkeit der zur 2. k. u. k. Armee verordneten Hauptdelegierten des Roten Kreuzes und ihrer Stellvertreter im Spiegel der Erinnerungen von Elemér Simon und anderer Quellen	260
ÉVA TURBULY: Soproner Alltagsleben an der Wende zum 20. Jahrhundert. Lokalhistorische Angaben im autobiographischen Werk von Rezső Becht (1893– 1976) „Die magische Rolle“	278
GÁBOR WINKLER: Vom Beginn der Laufbahn bis zu den 1950-er Jahren. Angaben zum Lebenslauf von Oszkár Winkler und zu seiner Tätigkeit als Architekt aufgrund seiner handschriftlichen Erinnerungen (1980)	297
KATALIN NOVOTNY-TÖRÖK: Die Brücke in die Freiheit. Persönliche Erinnerungen an die Flucht als Kind	308

ÖDENBURGER PORTRÄTS

GYÖNGYI VARGA: „Er widmete alle seiner Kräfte und Begabungen dem Aufblühen dieser Lehranstalt“. Gedenken an Hermann Kleeblatt, den ehemaligen Lehrer des Lyzeums	316
ELEMÉR HEGEDŰS: Der Lebensweg des Generals József Kö	319

BÜCHERSCHAU

ILDIKÓ NÉMETH: József Hárs: Auslesen aus den Aufzeichnungen von Johann Karl Schuster 1827?–1867. Sopron, 2010.	330
PÉTER DOMINKOVITS: Margit Kopp – Stefan Körner (Red.): Fürstin Margit Esterhazy – engagiert, modern, der Familie verbunden 1874–1910. Eisenstadt, 2010.	332

MITTEILUNG

Berichtigung zur Studie von István Kelemen, veröffentlicht in der Ödenburger Rundschau 2011/2.	334
--	-----

MAGÁN-TÖRTÉNELEM (NAPLÓK, VISSZAEMLEKEZÉSEK)

KÖVÉR GYÖRGY

Én-azonosság az ego-
dokumentumokban. Napló,
önéletrírás, levelezés

Népszerűek lettek a személyes források. Persze mindig is érdeklődéssel forgattuk családtagjaink és mások megsárgult feljegyzéseit, leveleit, de mintha manapság másért övezné figyelem az ilyenfajta írásokat. Akármerre nézünk, lépten-nyomon jelennek meg folyóiratszámok, amelyek ego-dokumentumokkal foglalkoznak.¹ A történetírás ún. narratív fordulata óta már nemcsak titokkal teli események megfjtését keressük bennük, hanem önmagukért váltak tanulságossá. Részben a korábban érdektelennek tartott információk halmaza értékelődött fel, részben az, ahogy a megélt történelem sokszínűsége bontakozik ki az egyéni ízű és zamatú személyes elbeszélések által. Szerencsére nem gyorsan múló divathullámról van szó. A megjelent publikációk zöme mögött ugyanis elméleti igényrel megalapozott, több éves kutatások állnak. Elegendő utalnunk a Budapest Főváros Levéltárában Horváth J. András irányításával zajló gyűjtőmunkára, amely nem csak a Budapesti Negyed különszámában öltött testet, hanem mutatós kiállításban is.² Vagy az ELTE Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Programjában indult projektekre, amelynek részeredményei az Aetas Személyes történelem különszámában jelentek meg.³

Jelen írásunk bevezetőjében ez utóbbi kutatás alapján emelünk ki néhány összefüggést. Amikor elindítottuk a „*Naplók, emlékiratok annotált bibliográfiája*” című alapkutatást, s a levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban őrzött *kézírtos* naplók, emlékiratok regiszterének összeállítását tűztük ki célul, csak legoptimistább pillanatainkban remélhettük, hogy teljes körű összeállítást lehet a

¹ Múltunk, 2005. 4. Oral History; Aetas, 2007. 2. Írott orális történelem; Aetas, 2008. 3. Személyes történelem; Replika 58, 2007. szeptember, Mondvacsínált; Budapesti Negyed 68, 2010. nyár, Fővárosi magántörténelem; Forrás, 2011. 7–8, Emlékezet/kultúra

² Horváth J. András: Lesz-e múltad Kovács János? – személyes magániratok Budapest Főváros Levéltárában. Budapesti Negyed, 2010. 2. 3–21.

³ Az NKFP 5/077/2004 projektjének 'Identitás, csoportkohézió, társadalmi hálózatok a személyes források tükrében' részfeladat anyagai: Aetas, 2008. 3. Nagyban megkönnyítette a dolgunkat, hogy a publikált naplók, visszaemlékezések bibliográfiáját a T 034 300 OTKA-kutatás gyűjtötte, amelynek tapasztalatait Cieger András jóvoltából módunk volt felhasználni.

mi pozíciónkból, a mai világban készíteni. A kutatás első fázisában több mint 500 levélben fordultunk a kiválasztott hazai intézmények vezetőihez, munkatársaik közreműködését kérve a fent említett bibliográfia elkészítéséhez. A gyűjtés alsó határaként az öt oldalas terjedelmet, időköreként pedig a 18–20. századot jelöltük meg. A megküldött anyag alapján az a benyomásunk alakult ki, hogy mentől kisebb egy gyűjtemény, láthatóan annál büszkébb „kincseire”, s annál szívesebben adott róla tájékoztatást. Ezzel egyben az országosan legkevésbé ismert, s legnehezebben hozzáférhető anyagokba nyerhettünk bepillantást. Meg kell még említenünk, hogy a gyűjtés háttérében, szinte láthatatlanul, mindvégig ott állt a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület kialakult személyes, informális kapcsolatrendszere, amely érzésünk szerint munkánkat sokban segítette. Ettől függetlenül minden közreműködő munkájáért, a szerény honoráriumon túl, ezúton is a legőszintébb köszönettel tartozunk. Legkevésbé a legnagyobb gyűjtőhelyek vállalkoztak az általuk őrzött tételek kért formátumban való közlésére, részben érthető okokból, hiszen túl nagy az anyaguk, részben viszont a méretből adódó inerciából. Többen arra hivatkoztak, hogy katalógusuk ma már elektronikus formában rendelkezésre áll, amelyből a kért anyag „kinyerhető” (OSzK Kézirattár). S ez így is van. Ám a nagy gyűjteményekben a belső munkatársak nélkül, kívülről szinte teljesen megoldhatatlan volt az annotáció. Kénytelen-kelletlen beletörődtünk tehát, hogy a mi gyűjtésünk sem lesz teljes, de egységes formátumra hozva, bármikor, bárki által bővíthető, továbbfejleszhető. Az előbb papír alapú, majd elektronikus levelezés során 119 intézménnyel sikerült kapcsolatot létesítenünk, amelyek beszámoltak arról, hogy őriznek-e gyűjteményükben általunk keresett tételeket, vagy sem. Volt, aki pozitív választ adott a naplók létezéséről, ám végül nem küldött részletező jegyzéket. Összesen 52 intézménytől kaptunk tételes beszámolót a kívánt szempontok szerint (eredeti cím a borítón; szerző neve; születési hely, idő; halálozási hely, idő; társadalmi pozíció, foglalkozás; bekerülés időpontja; lelőhely, jelzet; átfogott évkör; terjedelem; használt nyelv; kapcsolódik-e levelezés/hagyaték; olvashatóság; megjelent feldolgozás belőle; egyéb információ). A beérkezett anyagokat azután egységes Excel-adatbázisba rendeztük (a munka dandárját Kiss Zsuzsanna és Lukács Anikó végezte). Adatbázisunk jelenleg 624 tételből áll. Az anyagban kiugró aránytalanságok is előfordulnak (Budapest Főváros Levéltára 101; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 68; Salgótarjáni Múzeum 62; Nógrád Megyei Levéltár 62; MOL Múzeum 37; Hermann Ottó Múzeum 36, Posta Múzeum 32; Szt. István Király Múzeum 30). Ennek háttérében – az intézmény nagyságától és kollégáink alaposságától most eltekintve – legtöbbször az áll, hogy az adott gyűjteménybe bekerült valamilyen tudatos önéletrajzi gyűjtés végeredménye, sőt olyan is akadt, ahol az önéletrajz-írató pályázat kiértékelése épp kutatásunk idején folyt. Más esetben viszont nem szűrték ki az öt oldalnál rövidebb önéletírásokat.

Ebből az adatbázisból emeltünk ki két tételt, az ország két szegletéből, Sopronból és Nyíregyházáról (ezúton külön köszönjük Dominkovits Péter és Galambos Sándor kollegánk példás hozzájárulását a kutatási projekthez). Már korábban is jelentek meg részletek mindkét anyagból, mára mindegyikük szinte teljes egészében publikálásra került, így bárki könnyen nyomon kísérheti, ellenőrizheti, amit példájukon elmondani kívánunk.

Három nagyobb kérdéskört szeretnénk a nevezett dokumentumok kapcsán érinteni.

1. Mit, illetve kit is keresünk a nevezett forrástípusokban? Van-e egyáltalán az ennek valami olyan szilárd magva, amely egy egész életpályát összetart? Mint ismeretes, ezzel kapcsolatban talán Pierre Bourdieu fogalmazta meg a legradikálisabb kételyt a „biográfiai illúzióról” szóló nevezetes írásában.⁴ Élet és történet egybecsúsztatásának problémáira a narratív identitás koncepciói próbáltak választ adni. A választól, – mármint arra a kérdésre, hogy amit az ego-dokumentum szerzője írásban megörökít, valami olyan-e, ami előzetesen volt/van – függ az írás szerepe az én azonosságának megalkotásában. Ahogy Ricoeur különbséget tesz *'idem'* (ugyanazonosság) és *'ipse'* (önmagaság) között, úgy válik láthatóvá a személyes és narratív identitás megkülönböztetése és összekapcsolódása.⁵ Egyfelől, hogy egész életünk során ugyanazok vagyunk-e, másfelől, hogy állandó változásaink közepette miként éljük meg önmagaságunkat. A pszichológia érthetően korán megpróbálkozott a naplókban, interjúkban „kidolgozott” én-elbeszélések etnoszociális szempontú elemzésével.⁶ További kérdéseket vet fel az élettörténeti rekonstrukció szociokulturális kiterjesztése, akár a középosztályi és paraszti, akár az európai és Európán kívüli kultúrák mintáit hasonlítjuk össze.⁷

2. Mindezeknek a kérdéseknek döntő jelentősége van az ego-dokumentumok értelmezése szempontjából. Ha netalán azt a választ adjuk, hogy a

⁴ „Amikor »élettörténetről« beszélünk, legalábbis azt feltételezzük..., hogy az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel.” Bourdieu, Pierre: Az életrajzi illúzió. In: Uő: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. (Ford. Berkovits Balázs) Bp., 2002. 68.

⁵ „A latin *idem* és *ipse* kifejezésekből eredően az azonosság fogalmában két eltérő jelentés rétegződik egymásra: az első, *idem* értelmében az »azonos« a »tökéletesen hasonló«, az »analóg« szinonimája. Az ugyanaz, és persze az egyenletesség, az időbeli változhatatlanság valamilyen formáját implikálja. Ellentéte az »eltérő«, »változó«. A második, *ipse* értelmében vett jelentésben az »azonos« az ömagaság, az önmaga fogalmához kötődik. Egy individuum azonos önmagával.” Ricoeur, Paul: A narratív azonosság. (Ford. Seregi Tamás) In: Narratívák 5. Narratív pszichológia (Szerk. László János, Thomka Beáta) Bp., 2001. 15. A magyar nyelvű fogalmi értelmezés irodalmából hadd hivatkozzunk csak két alapvetőre: Tengelyi László: Élettörténet és sorseseemény. Bp., 1998. 16–49; Kovács Éva – Vajda Júlia: Elbeszélés, identitás és értelmezés. In: Uők: Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek. Bp., 2002. 17–33.

⁶ Pataki Ferenc: Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. Bp. 1987. 50–78; Erős Ferenc: A (zsidó) identitás labirintusai. In: Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére. (Szerk. László János) Bp., 1998. 143–152.

⁷ Mohay Tamás: Egyének és életutak. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. (Főszerk. Paládi-Kovács Attila) Bp., 2000. 760–791.

személyiségnek nincs az egész életet átfogó „szilárd magva”, legfeljebb a név és néhány külsődleges paraméter tart össze bennünket, akkor ebből magától adódóan következik, hogy a narratív identitásra fordítva figyelmünket, azt kell kutatnunk, miként teremődik az azonosság az írás által. S ennek természetesen világos műfaji összefüggései lesznek. A napló napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott időpontból visszatekintve koherens élettörténet megkonstruálására tesz kísérletet. Mégis úgy foghatjuk fel, hogy mindkettőben önmagunknak írom meg önmagammat. Napló, önéletírás, illetve levezés között viszont éles határt húz, hogy az utóbbiban egyértelműen megjelenik a Másik perspektívája: „a levél a címzettre irányított tekintet (mintha a levélen keresztül valaki figyelne minket), de az írója is, amennyiben önmagáról vall, felkínálja magát a másik pillantása számára”.⁸ Persze a levélben, mint én-reprezentációban szintén a „formált egyén” áll elibénk, „amelyben együtt vannak a létező, a szándékolt és az eszményi jegyek, ám épp a levél alkalmisága, aktualitása folytán észlelhetőek a közvetlenség változatos megnyilvánulásai.”⁹

3. Akár tudatában vagyunk, akár nem, az azonosság kérdéseire adott válaszok közvetve befolyásolják a szövegek publikációjával kapcsolatos álláspontunkat is. Ha egy naplónak vagy önéletírásnak több szövegváltozata létezik, akkor melyiket érdemes kiadnunk? Az „utolsó kéz” koncepciója jegyében elfogadjuk a szerző végső nézőpontját életrajzi konstrukciója összeszerkesztéséhez, vagy a korábbi változatok vagy más ego-dokumentumok segítségével megpróbáljuk nyomon követni az önmagaság változásait? Mint ahogy a narratív identitás szempontjából az sem érdektelen, hogy az illető saját írott szövegét (nyelvi, helyesírási jellegzetességeit) vagy az általunk átírt mai olvasatot tartjuk-e közlésre méltónak. S akkor még nem is érintettük a szerző személyiségi jogait érintő szenzitív adatok problémáit.

Mi és Én: egy nemesi család reprezentációja

Philippe Lejeune híres tanulmánya („Hogyan végződnek a naplók?”) választott nézőpontjából szisztematikusan rendezi a naplók típusait.¹⁰ Ha most ennek nyomán feltennénk a kérdést, hogyan végződnek az önéletírások, biztosan egyik markáns típusként kerülne számbavételre az a változat, amelyet röviden úgy jellemezhetünk: ez az önéletírás naplóba torkollik. Ahogy a naplóval is

⁸ Foucault, Michel: Megírni önmagunkat. (Ford. Kicsák Lóránt) In: Uő: Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. (Szerk. Sutyák Tibor) Debrecen, 2000. 339. A határ élességét relativizálja Lejeune meglátása, amit az oral history kapcsán elbeszélő és adatgyűjtő viszonyáról mond: „mikor leírjuk életünket, mi magunk játsszuk mindkét, az egyébként két emberre szabott szerepet.” Lejeune, Philippe: Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története. In: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. (Szerk. Z. Varga Zoltán) Bp., 2003. 136.

⁹ Mezei Márta: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. Irodalomtörténeti füzetek 136. Bp., 1994. 19–20.

¹⁰ Lejeune, Philippe: Hogyan végződnek a naplók? In: Lejeune, 2003. 210–225.

előfordulhat, hogy az újraolvasással „előnéletrajzosodik”,¹¹ úgy az önéletírással is gyakorta előfordul ennek fordítottja. Élete valamelyik fordulópontjából visszatekintve a szerző visszaemlékezést kezdett írni, majd a szövegben utolérve saját korát, a memoár a jelenben naplószerűen folytatódik.¹² Krasznay Péter (1830–1916) naplójegyzetei éppen ilyenek. Emiatt a címe körüli bizonytalanság is. Az első két füzet kiadói oda is biggyesztették a fő cím alá alcímként: „Visszaemlékezések”. S felül az szerepel, amit Krasznay az első füzet elejére („Naplójegyzetei Krasznay Péternek...”) írt.¹³ Valójában csak a 19–20. század fordulója táján csap át a Krasznay önéletírás „naplászatba”, hogy a grafomán Gyulay Lajos naplófolyamának napi 5 oldalas önsanyargató penzumát fogalmi kategóriává emeljük.¹⁴

Krasznay Péter önéletírása tökéletes megfelelőjét kínálja annak is, amit Lejeune „önéletírói paktumnak” nevez.¹⁵ A szöveget ugyanis hosszú preambulum vezet be, amely arról szól, hogy miért is látja a szerző szükségesnek tíz évvel a levert forradalom után, hogy a kor történelemhamisítása ellen legalább szűkebb családi környezete ifjú generációját felvilágosítsa arról, mi is történt valójában. Ez a preambulum a 19. századi nemzeti közbeszéd retorikai alakzataiban íródott, egészen más nyelvezettel, mint a későbbi biografikus szövegrészek.¹⁶ De mint minden önéletírás, voltaképpen ez is arról szól, „ki

¹¹ Uő: A napló mint „antifikció”. In: Írott és olvasott identitás. (Szerk. Mekis D. János, Z. Varga Zoltán) Bp., 2008. 19–20.

¹² Ritka az olyan klasszikus szétválasztás, mint Lévai Józsefnél, aki mind naplót, mind visszaemlékezést külön-külön írt. Vö. Lévai József: Visszatekintés (S. a. r. Balázs Győző) Miskolc, é. n. [1935]; Szentpéteri üres fészek. Lévai József naplója (1892–1907) I–II. k. (Szerk. Porkoláb Tibor) Miskolc, 2001.

¹³ „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...”. Visszaemlékezések 1830–1860. Fontes Musei Ethnographiae 4. (Szöv. gond. Forrai Ibolya és Árva Judit. Bev. Benda Gyula) Bp., 1998. A Naplójegyzetek 1848/49-re vonatkozó részeit eredetileg Nyárády Mihály néprajzkutató akarta kiadni, majd Takács Péter hívta fel rá a szakma figyelmét: Takács Péter: Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőihez (egy szolgabíró politikai portréja a dualizmus korában). In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára (Szerk. Somogyi Éva) Bp., 1991. 57–69.

¹⁴ Napjaink egyik legnagyobb szabású naplókiadási vállalkozása kétségtelenül a szegedi irodalomtörténész műhelyhez fűződik. Először az 1848–49-es részek jelentek meg: Gyulay Lajos: Naplói I–II. 1848–1849. (S. a. r. V. András János – Csetri Elek – Miskolczi Ambrus) Bp., 2003. Ezt követi a jelenleg is folyó szegedi sorozat, amelynek hálózati kritikái kiadása (<http://www.gyulaynaplok.hu>) az eredetit és az átiratot is hozzáférhetővé teszi. Ehhez fogható internetes vállalkozásról csak Lowetinszky János naplójának Balogh János Máttyás általi közreadása esetében tudunk (<http://magyarsvejk.blog.hu/>).

¹⁵ Lejeune: Az önéletírói paktum; Az előnéletrajzírói paktum 25 év múltán. In: Uő 2003. 17–47; 245–261.

¹⁶ „...lehet, hogy az első, kire ezen feljegyzések átszállanak túró takaróul használandja fel azokat, az is lehet, hogy az utódok, írójuk emléke iránti kegyeletből tiszteletben tartandják, és az abban foglalt és leírt régi viszonyokról leendő tudomás szerzés céljából elolvasásra méltatják; és miért ne történhetne, hogy az az elolvasó a zsarnoki kormány befolyása alatt nyert iskoláztatása következtében már egy hazafitalan jellemű, félrevezetett gondolkodású hűtlen fia lesz a hazának, a ki ezen jegyzetek olvasása folytán nem az azokban telyeséggel felnem található logikai okoskodásokból, hanem az események, egyszerű, de igaz előadásából meggyőződést szerezend magának arról, hogy a haza és szabadság szeretet nemcsak legnemesebb érzeménye a honfiaknak, de egyszersmind szent és elmulasztathatlan kötelessége is, melyel mind az anya földnek, mely őt szülte és fentartja, mind honszerető ősei emlékének áldozni köteles; de ebeli meggyőződéséből merített eszmékhez alkalmazkodván lehet, hogy a körülmények kedvezőbb állásában azokat hamvaiból felélesztheti és

vagyok én”,¹⁷ ami természetszerűen foglalja magában a kérdést: hogyan lettem önmagam? A paktumot kínáló bevezető után, még mielőtt évről évre krónikaszerűen tárgyalná az eseményeket, a szerző szükségesnek látja, hogy Naplójegyzetei I. füzetében, kiragadva az időfolyamból, bemutassa saját családját mint identitásának egyik legfőbb hordozóját. Hogy mi mindent jelent a genealógia egy nemes nemzetség számára, azt aligha kell részleteznünk.¹⁸ A szerző egyes szám első személyben így mutatkozik be: „...első feladatomnak tekintem családi származásomról, elődeimről beszerzett adatokat írásban foglalni, jelesül: Én Krasznay Péter születtem Ökörítőn, Szathmár megyében 1830-ik évi September hó 15-én délután 4 órakor. Kereszteltettem ugyan azon hó 19-én a fejérgyarmati Róm. Cath. Egyházban, kereszt szüleim voltak Jékey Ferenc és neje Szerdahelyi Erzsébeth. Atyám volt Krasznay Ferencz, anyám Marusi Olasz Erzsébet. Atyám szülei korán elhalván Debreczen város korabeli főbírája Meszena János gondnoksága alatt növekedet, ifjabb fivére Jóseffel együtt; 1803-ik évben iskoláit bevégezvén, 1804-ben, nálam levő ügyvédi oklevele bizonyítása szerint kitűnő calculus mellett, ügyvédségre felesküdt, mint kezdő ügyvéd Szathmár megye Ökörítő községben telepedvén le, az ott szülei által elzalogosított birtokokat jó részben vissza szerezgette, 1809-ben Szathmár m. tiszti ügyészévé választatván, mint ilyen több évekig szolgált, ezen idő alatt megnősült, 1813. évi Május hó 27-én Kaplonyban esküdvén meg Marusi Olasz Erzsébettel, ki mint telyesen árva, nagynénjénél Bagossy Jósefné Olasz Juliannánál nevededett, kinek attya M. Olasz Jósef, annya Pigay Erzsébeth volt és Abauj m. Miglécz községben született, annya után ott lévén honos. Ezen házasságból születtek számos gyermekek, u. m.: 1-ső Pál Károly, szül. 1814. Ápril. 5-én, meghalt 1814. Decz. Hó 30-án. 2-ik Juliánna Zsuzsánna, szül. 1816. Martius 15-én, meghalt 1834. Aug. 18-án, 18 éves korában. Atyám azt jegyezte fel rólla, hogy oly szelíd jó magaviseletű volt, hogy szüleit sohasem szomorította meg, csak véletlen halálával. 3-ik Mihály Pál, szül. 1817. September 23-án, meghalt Január 4-én, 1819-ben. 4. Katalin, szül. 1819. Junius 24-én, nagy kort ért, utódjai vannak. 5-ik Gábor Imre, szül. 1821. Martius 14-én, nagykort ért, mint nyíregyházi polgármester halt meg 1890. Sept. 30-án, utódjai nem maradtak. 6-ik Ádám János, szül. 1823-ban, december 27-én, nagy kort ért, utódjai vannak. 7. Mária Jósefa, szül. 1826. Aprilis hó 9-én, nagy kort ért, utódjai vannak. 8-ik Therezia, szül. 1828. Martius 21-én, meghalt 1844-ben, Aprilis 10-én Kemeccsén, 16. éves korában. 9. Ferencz Péter Pál, szül. 1830. Sept. 15-én, nagykort ért, utódjai vannak. 10-ik Valleria Erzsébeth, szül. 1833. October 21., meghalt 1833. Dez. 14-

ujabb virágzásba hozhatja, mely virágzást gyümölcsözés követvén, az a haza szabadsága és függetlensége szent elveinek megtestesülésévé válhat”. „Naplójegyzetei...”, 1998. 28.

¹⁷ Lejeune: Az önéletírói paktum. In: Uó 2003. 22.

¹⁸ A lehetséges motívumokat szépen összegzi a Bárczay család esetében Viczián Zsófia: „Nemzetségünk eredete” – egy nemesi genealógia a 19. századból. In: Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből. (Szerk. Czoch Gábor, Fedinec Csilla) Bp., 2006. 141–163.

én. 11-ik Erzsébeth Juliánna, szül. 1834. Deczember 23-án, nagykort ért, utódjai vannak.”¹⁹

Miután a fenti családtörténeti adatsort egy olyan bekezdés előzi meg, amelyben a szerző rögzíti, hogy „ezen jegyzetek megírásához csakis 1858-ik évben kezdtem”, viszont bátyja, Gábor 1890-es halálát – nem betoldásként – említi, a szöveg keletkezésének időpontját illetően csak abban lehetünk bizonyosak, hogy olyan saját kezű másolattal van dolgunk, amely valamikor 1890 után keletkezett.²⁰ Ezt megerősíti, hogy tudjuk, Krasznay Péter nyugdíjba vonulása tájékán fogott hozzá újra korábbi naplójegyzeteinek szerkesztéséhez s naplószerű folytatásához.²¹

Létezik azonban Krasznay Péter tollából egy (a továbbiakban a „hetedik füzet” néven említett) visszaemlékezés is, amelyet szintén a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár őriz, mindmáig kiadatlan, s mint az alábbiakban látni fogjuk, pontosan datálható, vagy legalább is pontosabban, mint a kiadott későbbi másolat.

Ennek a lapokból összefűzött, tulajdonképpen két lapköteggnek az eleje hiányzik, de a folytatásból kiderül, hogy a szerző születési dátumától, az adott év szeptember 15-től a következő év szeptember 15-ig számított évszerinti kronológia mentén épül fel. Ezt a szerző saját „személyes idején” túl a korabeli gazdasági év szerinti időszámítás is alátámaszthatta. Az első évre vonatkozó feljegyzéseknek csak a vége maradt fenn, így a feljegyzések csonkán kezdődnek.²² Hogy mi volt előtte, azt csak találgathatjuk. Könnyen elképzelhető, hogy a

¹⁹ „Naplójegyzetei...”, 1998. 29. Az I. füzet eredetije magánkézben, másolat: Néprajzi Múzeum, EA 22 820. Az 1998-as kötet az I–II. füzet anyagát tette közzé. A II–VI. füzet eredetije a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

²⁰ A másolás tényét jelzi, hogy a sort elvétele 3. Mihály Pál fivére születési adataként először (2. Julianna nővére születési dátumát) 1816. márc. 15-ét írta, majd azt kihúzta, illetve átjavította 1817. Sept. 23-ára. NM EA 22 820. 7. A datált utólagos betoldások a keletkezés felső időhatárát jelölik ki. Lásd például 1835-nél „1908-ban megállapítottam, hogy a gyufa nem 1835-ben, hanem 36-ban lett feltalálva, s így én tévesen írtam azt 1835-re...” „Naplójegyzetei...”, 1998. 34.

²¹ A szövegrégek keletkezésének bővebb magyarázatához: „Mielőtt ezen napló jegyzeteim tisztázását tovább folytatnám szükségesnek vélem megjegyezni, a mint az I-ső füzet 1-ső lapon kiírva volt, ezen jegyzetek leírásához még 1858-ban fogtam hozzá de terhes gazdálkodással rendkívül el lévén foglalva sokszor hetekig sem tudtam erre bármely csekély időt szakítani. Azon időkben t. i. könnyebb megélhetés czéljából a saját birtokocskámon kívül bérelt birtokokban is gazdálkodtam. Később 1861-ben, majd 1867-ben a bekövetkezett alkotmányos időkben hivatalba lépve az egész abban maradt és csakis nyugalomba lépésem után kezdettem meg újból jegyzeteket folytatni, még pedig oly módon, hogy az Arany lakodalmunktól kezdve a napi eseményeket egy külön füzetben, lehető leg terjedelmesebben írtam meg, míg az elmaradt évekről csakis emlékezet útján jegyeztem be a körömben előfordult és a nemzet, az ország ügyeit is érdeklő nevezetesebb eseményeket, s így adom magyarázatát annak, hogy az ezen füzet 47-ik lapján leírtakat már e folyó 1905-ik évben jegyeztem fel.” „Naplójegyzetei...”, 1998. 161. Az eredetileg a II. füzet 47. oldalán található feljegyzések 1851 végére vonatkoznak. 1901-ben kérte negyven évi szolgálat után fősztalgarbírói állásából való nyugdíjaztatását. Krasznay Péter naplójegyzetei 1860–1916. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 38. (Szerk. Kujbuné Mecsei Éva, Takács Péter) Nyíregyháza, 2010. 150.

²² SZSZBML XIII. 9. 1. d. A levéltári őrzési egység címe: Krasznay Péter Naplójegyzet vázlat, 1831–1844 (a továbbiakban: Naplójegyzet vázlat). A feljegyzések a szerző 14-ik évével (1843. szept. 15–1844. szept. 15) érnek véget.

tisztázott naplóba került *praeambulum* valamelyik ösfogalmazványa állt a szöveg élén, s mivel itt semmiféle „önéletírói paktumnak” nincs nyoma, az is elképzelhető, hogy ez a feljegyzés az, amelyet eredetileg 1858-ban kezdett a szerző vezetni. A második év a „nagy Chorela” leírásával indul, hogy aztán 1832 augusztusában született és pár hét múlva elhunyt Valéria testvére kapcsán felsorolja testvéreit: „helyén látom elszámolni élő és megholt testvéreim neveit azoknak születési éveivel, s haláluk idejével edjűtt. A holtakról úgysem igen lévén többé emlékezet ezen iratkában”.²³ A jegyzéseket láthatóan valóban emlékezetből tette. Nem álltak rendelkezésére pontos anyakönyvi adatok, az évszámok sem mindig helytállóak, s általában nem szerepel a szövegben hónap és nap sem. Említ másodikként olyan testvért (Albertet, 1816-ból, aki 5 napos korában halt meg), aki nem fordul elő a már idézett, anyakönyvi forrásokon alapuló publikált felsorolásban. Hiányzik viszont ebből a fogalmazványból az ott harmadikként említett Mihály Pál. A testvérek felsorolt gyermekeinek életkorából ugyanakkor következtethetünk a feljegyzések keltére. A tizenegyedikként lajstromozott Erzsébetnek „két fia van u. m. Sándor 10. Endre 8 évesek”.²⁴ Miután a végleges Naplójegyzetek később idézendő részéből is tudjuk, hogy Sándor 1855-ben született, joggal vélhetjük, hogy ezeket a sorokat 1865-ben vetette papírra.²⁵

A filológiai kétségtelenül fontos datáláson túl azonban ennek a fogalmazványnak családtörténeti része más testvérekről olyan mozzanatokat is tartalmaz, amelyek nem szerepelnek a későbbi jegyzetekben. Szép és személyes képet kapunk a fiatalon elhunyt, már ismert nővéréről, amelyben a memoriter műfajok jellemző példaként finoman ötvöződik egymásba a családi szájhagyomány és személyes emlékezet: „Julianna szül. 1817. Meghalt 1834-ik évben legvirágzóbb korában, szüleimnek végtelen fájdalmat okozván halálával, akik ők késő öregségükben is, mint mind szelídsége, mind kelemes, és okos maga alkalmazása, mind kitűnő szépsége miatt kiválólag szeretett leányukat igen nagy érdekeltséggel emlegették, testvéri szeretete némely vélem közlött nyilatkozataira homályosan én is emlékezem, sőt emlékezem arra is, hogy igen fehér arcza volt, de csak igen elmosódottak felőle még létező emlékezetem képzeményei, halála és temetése idejéről is bírok nemi kevés emlékezettel.”²⁶

A végső tisztázat hiányai részben abból származhatnak, hogy a másolás során a szerző, más időhorizontról tekintve, már nem tartotta olyan fontosnak a korábban lejegyzett részleteket. Részben azonban onnan is erednek, hogy a

²³ Uo. f. 2.

²⁴ Uo. f. 4r.

²⁵ Krasznay, 2010. 224. Az 10. évnél (1839–40) napra pontosan megadja, hogy „midőn e sorokat írom 1865-ik évi July hó 13-ka van”. Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 22. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

²⁶ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 2. SZSZBML XIII. 9. 1. d. A tisztázatban az 1834. évnél már atyja „Nagy József Diáriumába” írt feljegyzését idézi: „1834. Augustus hó 10-én hirtelen halállal choleralis rothadó hidegben halt meg kedves jól nevelt Julcsa leányom 18 esztendősen majd öt hónapos korában, nagy bánatot okozott halála, legszebb korában, szép magass növésű, szelíd és jó erkölcsű volt, valóban az ő magaviselete magzataim között tündöklő tükör gyanánt szolgált; nyugodjanak békében porai az ököritői temetőben, ki szüleit soha meg nem szomorította, csak véletlen halálával.” „Naplójegyzetei...”, 1998. 32–33.

naplójegyzetek bizonyos oldalait még a levéltárba kerülés előtt valószínűleg a család tagjai kivágták a beadott példányból. Így például csonkán maradt a III. füzetben Krasznay Péter bátyjáról, a kétségtelenül legnagyobb karriert befutott Krasznay Gáborról, Nyíregyháza polgármesteréről 1890-es halála alkalmából készült pályakép.²⁷ Igaz, egészen más látószögből, ám a korábbi fogalmazvány bő áttekintést adott a család széniorjáról: „Gábor szül. 1821-be. Iskoláit részint Debrecenben, részint Kassán végezvén 1840-ben. Két év múlva 1842-ben az ügyvédi vizsgát letevén kitűnő Calculust nyert, azon időtől 1848 sept. 1-ig mint megyei tisztii ügyész működött, a nevezett napon azonban a 48-ik honvéd zász[...] Nagykállóban alakulván ő felajánlotta magát a szabadság védelmére, és a nevezett zászlóaljba mint főhadnagy és százados a 48-ik szabadságharc majd minden nagyobbbszerű csatáiban részt vett, jó sorsa őt megmenté minden nagyobb veszélytől, egyedül a 11-iki Júli 849 Ácsnál vívott nagymérvű ütközetben kapott mindkét vállán kartácsgolyó súrolást, mely őt pár hétre harcképtelenné tette. 1849 oct. hó elején épen s egészségesen jött haza Komáromból, a vár feladása után, s mint komáromi honvédtiszt további üldözéstől ment lévén mint magán ügyvéd kezdett működni és mint ilyen működik mai nap is igen jó sikerrel. 1861-ben a megye bizottmánya által egyhangúlag kikiáltatott megyei ügyésznek és azt folytonos betegeskedése dacára dicséretre méltó szorgalommal vitte az alkotmány (kurta 48) végéig. Az alkotmányt beszüntető kormány biztos kinevezte őt híre s tudtán kívül ugyanazon állomásra, mit a Pesti Napló hasábjain közzé tett meglehetősen éles nyilatkozatával utasított vissza, miért a kormány biztos által kérdőre vonatván az előtt is cathgorice kijelentette, hogy az osztrák kormányt szolgálni politikai elveivel telyességgel öszve nem fér, mire a biztos elég helyesen azt felelte, hogy ő ismeri, és tisztelni tudja őt ellenkező gondolkozása mellett is, és éppen azért szerencsésnek tartaná magát, ha őt ezen állomásra megnyerhette volna, de éppen ezen ismértsége meggyőzi őt arról, hogy hasztalanul kísértené őt meg ezen állomás elfogadására anyagi ígéretekkel reá bírni, és azért azt nem teszi, hanem mások ügyetlen tanácsára tett kinevezési hibáját elismervén azt egyszerűen visszavonja, újjólag szerencsétlennek nyilatkoztatóván ki magát a miatt, hogy egy illy elvi határozottsággal bíró, s közbecsületben illő egyént kormányának meg nem nyerhetett. Ezen időtől fogva ügyvédkedik előbbi módon, Nyíregyházán, saját még 1857-ben vásárolt csinos városi lakában lakván, hol mind testvérei, s rokonai, mind elvbarátjai minden kedvező alkalommal felkeresni szokták.

Krasznay Gábor még most is nőtlen, s erőssen állítja, hogy házasodni nem is fog soha, hazafiúsága éppen úgy, mint becsületessége hajthatatlan, néhai jó atyánk jelleméből csak a vallásosságban túl buzgóság, és az ő magyar nemesi büszkeség hiányzik nálla, míg atyám barátjai választásában a becsületesség mellett azoknak rangjára is tekintettel volt, addig testvérem állásán aluliakkal is kész megosztani baráti jó indulatait. Ő bár vallásában nem túl buzgó, de azért annak a menyire a kor igényei engedig elég jó tisztelője, ügyködéseinek nagyobb részét nem annyira ad panem et circenses, mint barátjai iránti jó indulatának hozza áldozatul, ezen kívül mindenki iránt nyájas, leereszkedő lévén őt közkedvességű

²⁷ SZSZBML XIII. 9. 1. d. III. füzet. A kéziratból a 66–67. oldalak hiányoznak. A hiány lehetséges magyarázatára lásd Takács – Kujbusné, Krasznay, 2010. 37–38.

embernek lehet nevezni, irodalmat, művészetet, s minden hazafias jellemű intézetet, s intézményt pártolni, s előmozdítani tehetsége szerint igyekszik, állásához képest igen tisztességesen szeret élni, s különösen háza s annak belső csinos berendezésére nagy figyelmet fordít, nemcsak a legkitűnőbb vendég szeretettel fogadja látogatóit, s barátait, hanem a jelen szomorú üdőkben gyakran megtörténvén az, hogy a jelen pénztelen világban az adás vevés ezen szokatlan pangásában a legjobb módú föld birtokosok is adóssarcolás, vagy más nemű okok miatt pénzszükségben szenvednek, azonban a legnagyobb készséggel saját kárával is segíteni baráti kötelmeihez tartozónak véli, ügyvédi szobáját leginkább jó emberei, zsidók igen ritkán nyitják be, mely körülmények miatt ő sok mai kortársai példájára meg nem gazdagodott ügyvédségéből, sőt abból bajosan is fogja azt tehetni. Testvéreit annyira szereti, hogy a szüleink halála után tett osztály alkalmával előre kinyilatkoztatta, miszerint ő a hat egyelő részre osztott vagyomból azzal 1/6. [résszel] elégszik meg, amelyik senkinek sem kell, s mi többiek a fentmaradandó öt rész felett húzzunk nyilat, mi azonban jó testvérünk példa adását követve a fentmaradt öt részen nyílhúzás nélkül megosztottunk; hogy azonban irántam némi megkülönböztető előszeretettel tanúsít, az azon körülményből magyarázható, mert bennünket nem csak a testvéri szeretet, hanem egyszersmind bajtársi viszony is csatol egymáshoz, a mennyiben 1848-ban a 48-ik zászlóalj zászlója alatt együtt állottuk ki a háború veszélyeit, s nyomorait, együtt élveztük a győzelmek örömeit, és együtt szenvedtük és siratjuk máig a haza szabadságának elvesztését.”²⁸

Természetesen nemcsak a magához közelinek érzett báty jellemét és a dicsőségtábla megörökítését érezte a szerző feladatának. Ádám bátyjáról szintén hiteles portrét rajzolt: „Ádám szül. 1823-ban ő iskoláit csak a 7-ik osztá[ly]ig (logica) végezte a tanulásban is hanyag lévén még azon felyül holmi tanulói kicsapongásokba is többször belekeveredett, miért is Consilium abeundit kapott 1840-ben. Ezen időtől őt Atyám nem látta érdemesnek az előtte nem igen kedves szép tudományokkal kínoztatni, sőt nehéz hallási organicus hibája miatt arra alkalmasnak sem ítélvén, hontartotta gazdasága vitelére, mire sokkal több hajlamot is mutatott, és mint ilyen folyvást hon maradt. A 48-ki szabadság harc folyama alatt is ő maradt hon özvegy Anyánkkal, azonban a jó magyar vér nem engedé őt folyvást hon maradni, mihely 48-ban őszi gazdasági munkálkodását naggyából bevégezhetette elment az akkor alakult Szabolcsi önkéntes nemzetőr csapattal, s jelen volt Marmarosban az Urban oláhjai elleni csatában Borsánál, később Sztrimbujnál [?], hol az egész sereg megszaladván könnyebbség kedvéért jónak látta azon ujj kámzsás szűrjét eldobni, melyet azonban egy szinte a csapathoz tartozó turai zsidó legény felvett, és elhozott, testvérem azonban nehogy kitudassék, hogy övé volt szégyenlettel vissza követelni tőle, s e körülmény miatt a szűr a zsidó fiúé maradt, mellyért sokat viczeltük a forradalom utáni időkben testvérünket, ezen vesztet csata után haza jött eltelve lévén azon eszmével, hogy a nagy részben gyermekes apákból álló nemzeti őrség nem csatába való, s így ő nem is ment el többé. 1853-ban megnősült Sztatmár megyéből Csenger Újfaluból Uray Ambrus leányát Johanát vevén el, vagyoni osztályrésze Kemeccsén jutván ugyan itt lakott az azzal eggyütt neki jutott Olasz Mihály féle házban

²⁸ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 2–3. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

egész 1864-ik év elejéig, akkor azonban itteni birtokát eladta számításból, hogy annak árából Szathmár megyében, hol neje birtoka is fekszik többet vásároland, még edig birtokot nem vehetvén, Károlyban lakik folyó 1864 év Május havától kezdve. Öt gyermekei vannak u. m. Ferenz, Isabella, Etelka, Gábor, és Zsiga, Miklós, ki Gábor előtt volt meghalt.”²⁹

A családi tabló leírása mellett ebben a fogalmazványban Ferenc császár 1835-ös halála (a szerző 5. életéve) kapcsán igyekszik társadalmi körképet rajzolni saját osztályáról és nemzedékéről, amellyel mélyebben megalapozhatja csoportidentitását: „Azonban a magyar nemesség e’ minden nemzetek nemessei közt legszebb szabadalmakkal, legszembőlőbb előjogokkal bíró aristochratia értelmesebb része megértvén a kor, a 19-ik század emberiebb eszméit, elvül tűzte ki azt, hogy őseinek a honért tett temérdek vér és vagyon áldozataival kiérdemelt, és törvényes joggal bírt előjogairól önként lemondják, azokat természetükkel mérten vagy végképpen megszüntetvén, vagy a két haza minden népei és nemzeteire egyformán kiterjesztvén azok áldásait, s jótékonyágát.

A magyar nemesség ezen humanus gondolkozású értelmes része, a szép, és életrevaló eszme megtestesüléseért buzogván, annak létrehozhatása tekintetéből rendezni kezdé magát, és a hon majd minden megyéjében rövid idő alatt rendezett ellenzéki pártok kezdék el a harcot a vívós szellemi terén az értelmetlenebb nagy tömeg, és a kormány fizetett egyéneiből alakult kormány, vagy maradó párt ellen, mely szellemi küzdelem eredménye az lett, hogy a sokkal kevesebb anyagi erővel rendelkező ellenzék legtöbbszörre diadalt aratott a nagyobb számú maradók pártja fölett, a természetétől fogva szabadság kedvelő magyar ifjúság hallani se akart a kormány párt leigázási törekvéseiről, azokat elöböl, természetadta józan értelmükből származó szabad gondolkozásuk egész erejéből gyűlölte, s így az előbb csekély számú ellenzék az évenként serdülő ifjúság által számban is folytonosan gyarapodott.”³⁰

A család genealógiájának összeállítása egyébként öreg korában is foglalkoztatta. Ebben nagy segítségére volt, hogy unokaöccse, bátyjának, Ádámnak kisújszállási közjegyző fia, Gábor nagy szorgalommal gyűjtötte a családfára vonatkozó adatokat. A végső tisztázatban, a IV. füzetben két alkalommal is (először 1905-ben, majd 1906-ban) visszatér a család leszármazása kérdésére, s mindkét alkalommal kiemeli ifjú rokona buzgólkodását.³¹ Eközben a családfa ágai mélyebbre és szélesebbre gyökereződnek: az előző genealógiai áttekintés egészen 1555-ig nyúlik vissza, kitér az oldalági leszármazottakra is, s ezúttal nemcsak felsorolja, de egyéni sorsukkal együtt bemutatja az utódok pályáját is. Ekkor már a név továbbvitelén túl az életük révén kikövetkeztethető jövő is számít. Saját unokáinál így: „Tehát mai napon, június 29/1905 15 élő unokám van. Éljenek! Szaporodásukhoz kilátás még van!”³²

²⁹ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 4. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

³⁰ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 7r–8. SZSZBML XIII. 9. 1. d. Ez a gondolatmenet a tisztázott végső változatban már nem kerül elő.

³¹ Krasznay, 2010. 221; 248.

³² Krasznay, 2010. 224.

1906-ben újra visszatér a részletes családfához. Ezúttal, mintegy saját naplója önreflexiójaként s fejtegetései lezárásaként, azt is számításba veszi, hogy saját feljegyzéseiben szüleiről és testvéreiről hányadik füzetben s melyik oldalon írt a naplójegyzetekben. Még részletesebb alakot ölt a rokonsági fok megjelölése és az utódokban várható jövő reménysége.³³ Ebben a harmadik verzióban már bátyja Krasznay Gábor élettörténete is tovább szövődik: „született 1821-ben Ökörítőn. 56 éves korában nősült, s így gyermekei nem maradtak. Nője özv. Veszely Józsefné Nagy Gizella szintén gyermektelen volt. Életviszonyairól e naplójegyzetet III-ik füzetének 65-ik lapján megfelelő feljegyzés foglaltatik.”³⁴

Nem kell elismételniünk végig a családfát, hogy lássuk az ifjúkori és öregkori családi identitás hangsúlyainak változását. A családi genealógia múltbeli és jövőbeli megnyújtása mintegy kompenzálta azt a fájó élményt, amelyet – nem messze a családfától – az 1905-ös választások kapcsán a nemesség sorsát illetően fogalmazott meg.³⁵ Nincs már időszerűsége a reformkori generáció apoteózisának. Egyúttal azt is beláthatjuk: miért érdemes minden fogalmazvány részleteit összevetni, különösen olyan ritka alkalmakkor, amikor az előzmény fennmaradása révén lehetőség nyílik erre.³⁶ Ezeken keresztül ragadhatók meg az önmagasság színváltozatai.

Te meg Én: ember és némbér

Ha Krasznay Péter a nemesi család fiainak mi tudatát jelenítette meg Naplójegyzeteivel, akkor Slachta Etelka (1821–1876) kétségtelenül egyfajta 19. századi női látószöveget képvisel. Nem mintha ezekből az írásokból nem lehetne finom szociális tablót rajzolni, de kimondott genealógiára kétségtelenül nem bukkanunk. Már Csatai Endre, aki az unokától annak idején levéltárba juttatta

³³ Illusztrációként egyetlen idézet: „Krasznay Ferenc, néhai jó atyánk, aki született Eörben 1780-ik évben, neje [85.] Marusi Olasz Erzsébet, kiknek életviszonyai e naplójegyzetek I-ső füzetének 78-ik lapján elég terjedelmesen tárgyalhatnak.” Krasznay, 2010. 249. Valójában az eredeti szöveg nehezen kiselőzhető javítással a kézirat I. füzetének 7–8. oldalaira utal, s ott tényleg a szülőkről esik szó. SZSZBML XIII. 9. 1. d. IV. füzet. 86.

³⁴ Mint már említettük, a Krasznay Gáborra vonatkozó rész két oldala hiányzik a végső változatból. Látható, hogy bátyja idős korában végül elvette megözvegyült szeretőjét, de ebből a házasságban már nem volt kilátás gyermekekre. Krasznay Péter nem szívlelte bátyja feleségét. Lásd Krasznay, 2010. 84; 155.

³⁵ „Csak úgy összehúzódva zsuporgunk még itt néhányan a régi, nemesi családok tagjai közül a magunk szerény, egy-egy párszáz holdnyi birtokainkkal, mintha idegenek volnánk ebben az ősi fészünkben, előérezve azt a szomorú jövődőt, hogy utódjaink még azt sem fogják megtarthatni, ami keveset nekünk megmenteni sikerült. Hová fog ez vezetni, az Isten a megmondhatója.” Krasznay, 2010. 213.

³⁶ A Krasznay Naplójegyzetek kiadásai szövegkiadási módszertani kérdéseket is felvetnek. Az I–II. füzet kiadói annak idején a minél szöveghibebb kiadás mellett döntöttek. „A helyesírás tehát számos ponton tükrözi a visszaemlékezés szerzőjének műveltségét (a latinos jellegzetességek, a helyi tájszólást tükröző hosszú ó-k és és az í-zés). Mindez indokolja, hogy minél többet megőrizzünk a helyesírásból.” „Naplójegyzetei...”, 1998. 21–22. A III–VI. füzetek publikálásakor viszont a mai olvasó számára barátságosabb átirat szempontja kerekedett felül. „Ha Krasznay betűhű írásmódját követtük volna, azzal egy nehezen olvasható és még nehezebben értelmezhető szöveget adnánk az olvasók kezébe. Olyat, amelyikben öt-hat nyelvésznél több nemigen lelhetné örömet.” Takács – Kujbusné, Krasznay, 2010. 38. Mindkét változat mellett hozhatók fel érvek. Csak felvetjük az egodokumentumok szempontjából aligha mellőzhető vitakérdést: vajon melyik őrzi és mutatja meg inkább a szöveg szerzőjének énjét?

az iratokat, tervezte a szöveg publikálását, s a soproni naplóból készült is egy kivonatos bő kiadás.³⁷ Aztán előbb a balatonfüredi napló, majd nemrégiben a naplók egésze (sőt a levelezés egy része is) napvilágot látott.³⁸ Módszertani tanulságokat keresve most egy olyan mozzanatra koncentrálunk, amelyről mind a naplóban, mind a levelezőkönyvben szó esik.³⁹ Ez pedig a későbbi férjjel való megismerkedés, a találkozásuk és a búcsú egy balatonfüredi nyaralás alkalmával 1841-ben. A Másik tükrében, épp az írás által bomlik ki előttünk Etelka női mivoltának képződése.⁴⁰ Ahogy a Vörösmarty Mihály által divatba hozott régies, akkor még mellékszövege nélküli kifejezés az ember párjaként szépen megfogalmazta: a némben.

Amikor Slachta Etelka 1841 nyarán akkor már súlyosan beteg anyjával Balatonfüredre utazik, elsősorban az Anna-bálra mennek, valójában azonban az udvarlók között válogatnak. Az anyának is megvannak a maga szempontjai, s egyre inkább úgy tűnik, Etelkának is a sajátjai. Mi több, a naplóírás részben azt a célt szolgálja, hogy kialakítsa a maga válogatási stratégiáját. Erről unokatestvérének írt levelében kertetelés nélkül számol be: *„Tudja Isten, volt elég szép leány itt, de egyiknek sem annyi udvarlója, mint nekem.”* Ezután a lovagok névszerinti felsorolása következik (azoké is, akik nem álltak be a sorba!). *„Ezen 14 udvarló között volt két komoly kérő is – de ez egészen közöttünk marad. Ha már el nem fogadom kezüket, nem is akarok kínálatukkal kérkedni. Az egyik szép, mint Adónisz, jó, finom manírú, felséges neveléssel, igen noble, elegante külsővel. Atyja csak gabonakereskedő volt, de roppant gazdag. Négy lóval volt itt, s képzeld, én mégsem mondtam: igen! Én az ifjú első, valódi szerelme vagyok. Komáromi. Egy pillanatig gondolkodtam, de még igenis kevésbé ismerem e szellemdűs, szép ifjút. A másik pesti, nem annyira szép, mint kellemes, észteji, vidor kedvű, szellemdűs s oly rettentően szerelmes,*

³⁷ Zadjei Slachta Etelka soproni naplója 1838–1842. (S. a. r. Csatskai Endre) Sopron, 1943. Eredetileg a Soproni Szemle 1943. 4. számának függelékéeként (19–212.) a Soproni Városszépítő Egyesület kiadásában jelent meg.

³⁸ Katona Csaba: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta [sic!] Etelka naplója) Soproni Szemle, 2002. 2. 126–146; Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatságok zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész) uo. 2002. 3. 256–277; Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatságok zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (3., befejező rész) uo. 2002. 4. 333–347. A füredi napló külön kötetben is megjelent: *„Füreden az idén először nekem hozatik szerenád...” Slachta Etelka balatonfüredi naplója, 1841.* Szerk., a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Katona Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 37. Balatonfüred, 2008. A közlés szempontjából érdemes megemlíteni, hogy a Soproni Szemle még az eredeti nyelvi formát adta vissza, míg az utóbbi kiadvány (s az ötkötetes alább idézett szöveg) már egy mai nyelvre konvertált szövegátíratot publikált.

³⁹ „...kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrleány naplója, 1840 december – 1841 augusztus. III. k. (Bev. és közreadja: Katona Csaba) Győr, 2006. 170–181; Katona Csaba: „Azért én önnek sem igent, sem nemet nem mondtam.” Válogatás Slachta Etelka és Szekrényessy József leveleiből. V. k. Győr, 2008. 49–54; 77–88. Az eredeti naplót lásd: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) XIV. 27. Slachta Etelka naplója, 3. doboz. Katona Csaba jóvoltából először Slachta Etelka levelezőkönyvének fénymásolatát használtam, amelyért ezúton mondok köszönetet, majd a levéltárban az eredeti iratokat is tanulmányoztam. SL, XIV. 27. Slachta Etelka naplója, 1. doboz.

⁴⁰ Etelka női identitása képződésének felvázolására az individualizáció jegyében tett kísérletet a napló első kötete alapján Gyáni Gábor: Női identitás egy reformkori napló tükrében. In: Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére (Szerk. Steinert Ágota) Bp., 2005. 33–40.

miképp megvallá, csak most látja, mi a valódi szerelem. Oly gazdag, hogy városban equipage-t tart. Ezt is érdemesnek tartom fontolóra venni. Szerelmes egyikbe sem vagyok; csak raisonból mennék hozzá. S hol csak ész, nem szív határoz, ott mindig lassan választunk.”⁴¹ Az udvarlók fontos funkciója az én-építés szempontjából, hogy nem mulasztják el Etelka jó tulajdonságait ecsetelni: az elsőként említett Csetke Mihály például a honleányi érzületre apellál: „Ugyan nem győzőm nagysádat eléggé csudálni! De csak mondja, hol tanult így magyarul beszélni? Ily tiszta dialektusban, ily ékes keresetlen szép nyelvben – nincsen párja.”⁴²

A bárónő mama elsősorban egy harmadikat, gróf Hugonnay Gusztávot támogatná. Etelkának ő is tetszett, mégis 20 évestől meglepő módon racionálisan fogalmazza meg naplója számára ellenvetéseit: „Ő oly nyugodt, ment minden túlzástól, eszes, jószívű; mindenütt kisugárzik kedélyessége, nemes érzése. Jó hazafi mellette, és szép, nagyon szép ember. De mindez nem ámít engem el; még se mennék hozzá. Két nő után, kiégettnek kell lennie szívének, s nekem, éppen mivel hidegebb vagyok, annál forróbb szenvedélyű férjemnek kell lennem. Emellett két gyermeke van már. Mit vesződjem én oly gyermekekkel, kikben tán anyjuk minden hibája, minden üressége van? Nem én itt nem csinállok magamnak illúziót. Én nem boldogíttatnám, s nem boldogíthatnék. Én tetszem neki – majd elmúlik! Érdekes egy ember, de nem nekem való. Nemes érzésű – szép is, tán belé is lehetne szeretni még –, mégis csak azt mondanák: csak azért mentem hozzá, hogy grófnő legyek! Meg nem foghatnák tán, hogy valódi szimpátiára lett. Azért is minden gondolatot reá elűzők.”⁴³ Most láthatjuk, hogy egy fiatal nemes kisasszonynak mi minden számít a másikban, s ráadásul nemcsak az anyjára, de még sokkal inkább a közvéleményre is tekintettel kell lennie.

Szekrényessy József, aki a régebbi pesti ismerősségre is támaszkodhatott, udvarlásában az „írónőt” igyekezett megszólítani. Etelkának ugyanis fordításai, sőt „novellája” jelent meg a Regélőben. „»Hisz ön novellát is írt! Bezzeg lelkes magyar kisasszony!« S egy galantria követé a másikat. Mondá, mindig hitte, nagyon vidor vagyok, azóta, hogy novellámat olvasá, meggyőződött felette. Casinó-bálról, akkori famosus fürtömről, Mátrayról satöbbi volt még szó. Végre hazamentünk s ő kísért. Zászlómhoz esküdött.”⁴⁴ Mind közül tán épp Szekrényessy túlzásait volt számára a legnehezebb távolságtartással kezelni: „Sokat, igen sokat mondott ez. Miért nem maradtam Pesten? Egész reformot hoztam volna be! Énnékem hódolván az ifjúság, a többi lányok is iparkodtak volna engem tökélyben elérni! »Persze!« – mondám mosolyogva. »De, sőt, igen!« s most jöttek a hasonlítgatások. »Egyáltalán!« – mondá. »Minden tekintetben nincs Pesten csak egy lány sem, azaz a société-hez, sem a haute volée, sem az alsóbb rendűekhez tartozó, mely Önnel mérközhetne!« De most én kezdém: »Önnek

⁴¹ Baumgarten Mária bárónőhöz, 1841. aug. 3. Katona, V. 2008. 41–43. Az első jelölt Csetke Mihály, a második Szekrényessy József, a későbbi férj.

⁴² „... kacérkodni fogok vele.” III. 2006. 135. (1841. júl. 20.) Csetkének azonban még az Anna-bál előtt el kell utaznia. A naplóban Etelka azt is megvallja, hogy Csetke mennyire mély benyomást tett rá: „Érzékiségem fel van ingerülve – jó, hogy távozik, különben bolondságot követhetnék el.” Uo. 136.

⁴³ Uo. 137. (1841. júl. 21.)

⁴⁴ Uo. 134. (1841. júl. 20.)

galantriája sértő minden többiekre...»⁴⁵ S ez a 'haute volée-hoz', a felsőbb arisztokrata körökhöz való viszony (hiszen anyja bárónő volt) végig szenzitív kérdésnek számít Etelka számára a füredi naplóban.

Aztán egy szép nap után nem jön álom a szemére, s kiderül, amit eddig is tudtunk, de mégis másképp, hogy bizony ő is „hasonlítgat”: „Péntek, 23-án. Már rég ágyamban fekvém tegnap – s nem jött álom a szemeimre. Hogyan is? Oly eseményteli nap vala a tegnapi nap! Mennyi hasonlítás, mennyi eszme, mennyi udvarló – mennyi forró, mély érzés ama Szekrényessyben – ez valódián szeret. Mennyi eszme jövőm felett! Válasszak-e? Előbb jól ki akarom azt választani, ki engem övének mondjon – ésszel, tapintattal; s csak azután magam átengedni azon érzésnek, mely őt boldogítja. Egy kis láng fellobban bennünk, egy meleg érzés elterjed bennünk, ha magunkat szeretve látjuk – magunkon állt, ezt azután hízelgett hiúság eredte örömmek elnevezni s kihűteni, vagy ésszel támogatni, annak határt nem szabni, magunkat egészen – ha az ész már jónak látja – ezen érzésnek átengedni, s azt aztán szerelemnek kanonizálni. Mi csak egyszer éltünkben szeretünk égőn, forrón, valódián – minden körülmény; minden kötöttség tekintete nélkül. Ha az érzés, melyet csak pillanat, nem meggyőződés szülhet, elhamvadt, oda keblünk legszentebb, legtisztább, legégiebb érzelve. Mit ezentúl szerelemnek nevezünk, többé nem az! Szeretünk, igen, mint barátot; s tán felforr bennünk egy kis indulat, azt csak hiúság szüli – körülmények határoznak ilyenkor. Mások persze a könnyelműek, kik elhítetik magokkal, hogy szeretni neki szükség – s az egyik tárgynál nehézségekre bukkanván gyorsan más tárgyat választanak.” Aztán az eddigi szerelmek számbavétele révén megtaláljuk e koravén bölcsesség eredetét is: „Szerelem nem hasonlítgat, nem hágy időt másokat észrevenni – ezt tapasztalám, midőn még Gindlyt szerettem!! Azonban Augusszal semmi – úgy hiszem, két év óta már szokhattam volna ezen ideához. Tehát mást kell választani. De kit? Kit az ész leginkább javasol; kiből leginkább egyesül szív; ész, elvek hasonlatossága, nemes, finom s gyengéd érzés, műveltség, helyes tapintat, túlzástól mentség vagyon, s mindezek felett, forró szerelem hozzám. S ez legyen ezentúl is kitűzött céloim. Nemtelen volna tőlem, ábrándokon csüggve, csak magamnak élni. Isten mentsen meg exaltatio-tól! Fáj nekem még azon gondolat, férjhez menni, de hozzá kell szoknom. Tehát azt kívánom, hogy másik is azt szenvedjék, mint én magam? De jól vigyázza! Hogy valódi, mély érzést udvarlástól, múltó fantáziától megkülönböztethessek. Ezen s ily eszméletek soká nem hagyának elaludni.”⁴⁶

Aztán hamarosan előbukkan minden „hasonlítgatás” alfája és ómegája: „Szekrényessy gyengéd, finom ember, de mégsem oly magas fokon még, mint édesatyám! Ma, midőn Inkeyék távoztak, fájdalmas észrevételeket tőn ezek durvasága felett; s milly különbség van mégis e falusi s a pesti urak között. Ez tetszett nékem. Szekrényessynél mindent a műveltség tőn, de látni, hogy tán szülei házában nem honolt finom tőn, az még nem tökélyes sajátja, mivel nem született vele.”⁴⁷

⁴⁵ Uo. 139. (1841. júl. 21.)

⁴⁶ Uo. 148–150. (1841. júl. 23.)

⁴⁷ Uo. 155. (1841. júl. 23.)

A várva várt Anna-bál után még mindig nem jutott dűlőre a dolog. Pedig Szekrényessy mindent bevetett, s Etelka is pontosan értette, hogy mire megy ki a játék: „»Lelke bája mellett Ön személye is bájoló!« Úgy hiszem, Szekrényessy nem hiába említé, szeretne velem egyedül beszélni; nyilván körülményeiről akar velem szólni, mutatni, hogy nem ouventurir, s financziról szólni, hogy mutassa, képes egy nőt eltartani. Azonban azt persze mások előtt nemigen kívánja tenni; de én még ennyire nem akarom vinni a dolgot, mert úgy hiszem, anyám soha sem egyezne meg, nem csak, mert kálvinista, hanem mivel csak ügyvéd. Magam is csak hízelgett hiúság szülte kedvet s valódi barátságot érzek iránta; megcsalnám őt, meg önmagam, ha többet mondanék.”⁴⁸

Szekrényessy mindent megpróbált, még Etelka szobalánya révén egy titkos találkát is kicsikart, de a remélt igent mégsem sikerült kimondatnia. Nem maradt más hátra, mint ébren tartani a reményt, s Etelkát arra kérni, hogy legalább édesanyja állapotáról írjon tájékoztatást. S megszületik a normákat átlépő, egyelőre bizonytalankodó elhatározás, még akkor is, ha ezzel elárulja saját tökéletlenségét: „Írni fogok neki! Igen, igen! Ő annyira esdekelt csak pár sorért! De ő nagyon átengedi magát szenvedélyeinek tán, örömeiben kérkedhetne vele barátjánál s így szájról szájra – de tán még sem tenné! S ha is! Hisz kis írói correspondencia – s leveleim bárkinek olvashatja fel! S ki tudja, ha levelezés következtében kiismerjük egymás elveit, gondolkodásmódját – mit eddig idő rövidsége meg nem engedte –, nem fog-e ő meg érdeket ébresztetni bennem? De elsőben férfiúnak írni?! Ej mit! Hisz esdeklett érte – s hisz nem írok neki szerelmi vallomást! Csak nézeteimet; csak vagy kigyógyítani akarom őt, vagy belészeretni. Mindenik cél jó; s elérésére ez az egyetlen eszköz. Tehát írni, s minden gondolatomat előtte kifejteni.”⁴⁹ Az írás, mint saját nézeteink tisztázásának eszköze. Bizonytalanságunk legyűrése. S önmagunk megmutatása. Persze rögtön ott rezdül egy újabb kételkedő mozzanat: „Postásípot csak nem hallottam; csodálom! Hisz Szekrényessy 10 órakor akart utazni?”⁵⁰ S mindezt tetézi, hogy Vojnits Terézzel még üzenetet is küld a férfi, hogy elutazás előtt még táncolt is egy sort a társaság összejövetelén. „Könnyűn mennék át e tárgyon – azonban midőn Tercsi távozott, kissé átjárá eszem. Szekrényessy könnyűkkel szemében búcsúzott tőlem, hívém, mindjárt elutazik, s íme, ő mulat, táncol, holott én honn egész szentimentálisan töröm eszem rajta, s egyre várom a posta síp hangzását – tehát azért nem hallottam! Nem valóban, ez könnyelmű volt tőle, s nemigen bízhatom hűségében. Kissé megsértett – s bár tán finomságból táncolt, hogy engem több beszélgetés tárgyául ne tűzzön ki, hát: kellett-e neki réunion-ba menni? Nem, nem, ne csaljam önmagam, ez mély érzést nem mutat. Csak fő neki levelemben nem mutatni, hogy megsértve érzem magam.”⁵¹

S ezzel máris mondandónk módszertani velejéhez érkezünk. Napló és levelezés határmezsgyéjéhez. A füredi naplónak ugyanis utolsó szakasza augusztus 3-ával ér véget (ezen a napon kelt Baumgartner Marie-hoz írott, fent

⁴⁸ Uo. 172. (1841. júl. 26.)

⁴⁹ Uo. 177. (1841. júl. 28.)

⁵⁰ Uo. 177. (1841. júl. 28.)

⁵¹ Uo. 178–179. (1841. júl. 30.)

idézett levele a férfiválasztékról), s augusztus 6-án zárta Szekrényessyhez írott, július 28-án kezdett sorait. A csekély időtartamú átfedés is érdekes megfigyelésekre ösztönözhet bennünket. Egyrészt arra, hogy a napló egyfajta laboratórium. Kiváló terep arra, hogy kimunkáljuk másoknak szánt gondolatainkat. Gyakorta előfordul ugyanis, hogy a naplóba jegyzett mondatok szinte szó szerint felbukkannak a levelekben is. De ez szinte természetes. Sokkal izgalmasabb, amikor más kerül a levelezésbe, mint a naplóba ugyanarról a témáról. S a fenti „utolsó tánc” ilyen mozzanat. *„Tercsi délelőtt itt volt búcsúzni, s mondá, miképp ön köszöntött s üzeni, hogy kellett táncolnia, mert különben igen feltűnt volna! Hogy ne venném rossz néven. Én az egészet tréfának tartom, de ha nem az volna, ugyan állítanám, hogy ön szörnyen gyermekes! Mi parancsolni valóm van önnek? Mit ígértem én önnek, hogy ön úrnőjévé tesz? Mi által érdemeltem, hogy ön utánam alkalmazza magát? Mily kötelezvények kötik önt hozzám? Igen, ha én e nyomorult szócskát: igen, csak azt mondtam volna önnek, akkor jogom volna mindent öntől kívánni – de most! Ugyan nevetséges kívánat volna tőlem: hogy nekem mindent feláldozzon, táncot s mindennemű mulatságot, nékem, kitől ön még eddig semmit sem nyert!”*⁵² Etelka tehát tudatosan nem mutatja sértettségét, már csak azért is, mert józanul belátja, hogy anélkül, hogy igent mondott volna, aligha várhat el bármit is a férfitől. A bizalmatlanság szelleme azonban mégis átüt ez első levélen, amikor más dolgokért „lehordja” Szekrényessyt. A férfi ezeket egyenesen „vádpointokként” kezeli, s ekként is védekezik ellenük. A legkomolytalanabb az elmaradt postakürt, amely szorosan összefügg az elutazással, s mint a naplóból láttuk, még a táncsal is. Pedig a magyarázat roppant egyszerű: Szekrényessy nem postakocsival, hanem gyorsparaszttal utazott, s azon nem volt postakürt.⁵³ Etelka már csak azért sem tudta teljesen leplezni sértettségét, mivel ebben a levélben tudatja Szekrényessyvel, hogy unokatestvére, Mari hogy járt: szétment a parti. A fiú lengyel anyja kívánságára hivatkozva visszalépett a házasságtól. Etelka nem hisz ebben az indoklásban. Benne több az elszántság, akár az anyjával szemben is: *„Lárifári. – Szilárd akarát, valódi szerelem mindent tehet! Én legalább úgy hiszem, nem ismernék akadályt, s pedig csak némbér vagyok!”*⁵⁴ A naplóban azonban ennél is tovább megy: *„Én Marinak tüstént válaszoltam, a lehetőségig vigasztalólag – valóban desperátus vagyok! Soha sem hittem volna, hogy Skolimowszkyban csalatkozam! Csak ilyenek a férfiak – s éppen most kelle alkalmat lelnem minden hitemet férfihűségben veszíteni!”*⁵⁵ Az elmaradt postakürt ezért is került fel oly súllyal a véteklistára.

⁵² Katona, V. 2008. 52. (1841. júl. 29.) Olvasói szempontból megjegyezni kívánom, hogy a „Privát történelem” című ELTE-szeminárium diákjai sajátos gender-megoszlást mutattak a napló és levél fenti különbsége megítélésénél: a lányok jobbra megértőek voltak Etelkával kapcsolatban, a fiúk pedig inkább képmutatást gyanítottak a dolog mögött. A szemináriumi beszélgetések inspirálóan hatottak erre az írásra is. Köszönet érte.

⁵³ A „lehordás” Katona, V. 2008. 51. (1841. júl. 28.) A vádak elleni védekezés: Uo. 82–83. (1841. aug. 10.)

⁵⁴ Katona, V. 2008. 53.

⁵⁵ „...kacérkodni fogok vele.” III. 2006. 181. (1841. aug. 3.) Hogy a 14 udvarlóról szóló, Marihoz írott, általunk is idézett levél mennyire vigasztalta a címzettet, azt nehéz elképzelni. Vö. Katona, V. 2008. 41–45. (1841. aug. 3.)

A kibontakozó levelezés műfaji sajátosságai is terítékre kerülnek: „Mily kellemes órákat tölthetnénk most együtt! Szóval könnyebben közölhetni gondolatinkat, véleményünket, mint írásban. Ön látja, levelem törött mondalimból áll, nincs itt semmi keresett írásmód semmi felett, kombinált frázisok – amint a gondolat felvillan agyamban, úgy írom azt le. Ígérje nekem, kedves barátom, hogy önnek levelei is ilyenek lesznek. Küldje el leveleit, amint azokat írja, soha se tartsa azokat vissza. Én önt ismerni akarom, és pedig hirtelen támadt gondolataiból; ha ön pedig kis hiúságból megváltoztatja az első gondolatot, nem vezet az valódi ismerethez s csak rossz következménye lehet.”⁵⁶ Meglehet, a feltárlakozó őszinteség jegyében Etelka azt is beleírja a levélbe, amit talán inkább a naplóba szánt volna: „Tegnap este Vojnits Tercsitől levélkét kaptam, ma válaszoltam. 1. Mennyire ösmered Szekrényessyt? 2. ist er ein Windbeutel [széltolól], oder nicht? 3. Van equipage-a vagy nem? 4. tehetős-e? s ohngefähr [!] mennyi rendes jövedelme? 5. Nagyon változékony-e szerelmében? 6. Rengirozva [?] van-e? 7. Jó ember-e? 8. Solide ember ő? 9. Nemes ember ő?”⁵⁷

A levelezés során aztán szinte mindent megvitatnak, vagyoni helyzetet, nemesi pecsétet és prédikátumot, de végső soron a félreértések tisztázása, a kölcsönös megértés keresése felé vezet az út. Ebben fontos szerepet játszott Szekrényessy nőfelfogása. „Nálunk ezen szócskát, 'nő', igen kevesen látszanak ismerni és felfogni, holott egy jelleműs, okos nő lelke az egész háznak, a mondott szócskában, ki azt felfogni képes, oly sok fenséges rejtezik, hogy nélküle semmi sem tökéletes és csak kihágásokat hoz elé. Női büszkeségét oly nagyra becsülöm, hogy óhajtoa várom annak hovahamarabbi életbe léptetését, kivált, midőn meg vagyok győződve más oldalról, hogy mily kevesek vannak dámáink közt, kik önnel e részben, bár csak in theoria, azaz a papíron is, megmérközhethnének! Azonban mégis egy okos férjnek tanácsai, vezetései nem megvetendők, sőt ha társas életet nem külérdek, hanem őszinte szeretet hozzá létre, ott nem is lehet nyoma egyetlen egy kellemetlen pillanatnak is, mivel még külcsapást is mérsékli az ész, szív szerelem és viszonyos köztisztelet.”⁵⁸

Aztán augusztus 20-án meghal a mama. Etelka visszautazik Sopronba, de azt is elhatározza, hogy tavasszal Pestre költözik. December 10-én pedig kimondja a boldogító igent, s ettől fogva – bár csak titokban – jegyeseknek tekintik magukat. A levelezés azonban tovább folyik, még ha ennek csak Szekrényessy által írt darabjaiból tudtuk eddig, hogy Etelka 1841. december 11–17-én, december 18–30-án és december 31-étől január 12-ig írott levelei is eljutottak vőlegényéhez.⁵⁹ A Soproni Levéltár fondjában azonban ezeknek a leveleknek is ott rejtezkednek

⁵⁶ Katona, V. 2008. 52. (1841. aug. 1.)

⁵⁷ Uo. 54. (1841. aug. 5.) A szövegközlést az eredeti alapján néhány helyen kiegészítettük, illetve korrigáltuk. Slachta Etelka fogalmazásaiból. SL XIV. 27. 1. doboz. Mivel az Etelka által elküldött levelek fogalmazványai maradtak fenn, nem lehetünk biztosak abban, hogy a Vojnits Teréznek írott kérdések valóban belekerültek a Szekrényessynek küldött levélbe. Miután a férjválasztás kilenc kérdőpontját a fogalmazványban egy kapcsos zárójel fogja össze és különíti el, nem kizárt, hogy ez a három sor csak a Teréznek írott levélben kapott helyet. Ne feledjük, ez éppen azon első napok egyike, amelyikről nem maradtak fenn naplóbejegyzések! Tény az is, hogy Szekrényessy, akinek viszont eredeti leveleit találjuk a hagyatékban, nem reagált erre a mozzanatra.

⁵⁸ Uo. 81. (1841. aug. 10.)

⁵⁹ Uo. 97; 119.

napról napra írt fogalmazványai.⁶⁰ Ha eddig a napló 1841. augusztus 3-i megszakadását az irodalom elsősorban az anya halálával magyarázta, akkor a fogalmazványok fényében ezt azzal egészíthetjük ki, hogy valójában a naplóírás a levelezés alakjában tovább folytatódott, de az őszinte feltárulkozás igénye szinte elmosta a két műfaj közötti határvonalakat.

„»Az ön által tenni szokott paralelleizálgatás nem külérdeken alapszik, hanem belső becsen« igen, de nem lehet ez éppen oly veszedelmes s káros arra, ki kitűzetik illy hasonlígtatásoknak, mint amaz? Megvallom, én is szoktam hasonlígtatni. Atyám ideálom, s ehhez hasonlítok mindenkit, azaz nem éppen mindenkit, hanem azokat, kik nemüleg a hasonlígtatást ki állhatják. Azután hasonlítom az ifjú jellemét az enyimmel, mennyire illenek össze, milly hasonszenv bizonyos elvek, bizonyos tárgyak, bizonyos események sat. iránt – uralkodik köztünk; mennyire harmonizálnak jellemeink, hangulataink; mennyire vonz egymáshoz rokonszenv, mennyire taszít egymástól ellenszenv. S illyes hasonlígtatásokat, mellyek a legszükségesebbek az életben, mindig igen komoly számolás enmagammal követi, melly a hiúságot mind inkább kiküszöböli.”⁶¹

A házasságról mindkettejüknek megvannak a saját elvei, s ezek nem állnak élesen szemben, sőt, akár ki is egészíthetik egymást. Etelka „fő kincsei”: „bizalom, őszinteség, gyengéd érzés és elnézés”, József „alapkövei”: „jellem, tisztelet, szeretet és hívság”.⁶² A fő az, hogy legalább írásban megbeszélhetik a kettejük másfajta felfogásait: mindjárt Etelka vallomásakor felszínre bukkott az egyik különbség, bár csak utólag jutott idő és alkalom ennek tematizálására. József így reagált erre: „A tiszta érzés körül kifejtett elveiben egészen osztozom, csakhogy az érzések kimutatásánál gyakran félreérteni szokták a magukat kevésbé kimagyarázni tudók. Becses soraiban ezen kitétel: »Önnek áldozok mindent és önnek neje leszek.«, bár legbecsesebb és reám nézve legüdvösebb, de azon 'áldozok' szócskával nem tudok megbarátkozni. Nem mintha ön ellenében gyanúsíthatnák, de mivel legközelebbi önnel létemben ön nekem mondá: »Lássa, kedves Szekrényessy, én Önnek feláldozom szabadságomat.« Akkor is ezt furán hallottam, de becses vallomása oly későre esett, hogy az idő rövideége, lelkemben fellobbant érzelmek hullámmzásai, örööm, habozásom, búcsúm vétele satöbbi, satöbbi nem engedének erről egy kicsit értekezni.” Most viszont személyes együttlétükből meríti a példát: „Ön kissé csalódásban van, ha azt hiszi és úgy van meggyőződve, hogy egy leány férjhez menetelekor szabadságát áldozza fel. Én megköszönöm minden leánynak képzelt szabadságát...”, majd arra utal, hogy a szigorú etikett miatt, garde de dame nélkül még a lakást sem volt illő Etelkának elhagynia. „Oh, képzelt szabadság! Holott ha egy okos leánynak okos férje akad, az illedelem határai között minő szabadon teljesíthetik az illő kívánság.” S szerinte az okos nő a férfi szabadságát sem korlátozza. Ám ennek kijelentése után

⁶⁰ Ismert, hogy milyen veszélyeket rejt magában, ha a levelezésben sokszor csak az egyik oldal írásait ismerjük, s azokból kell rekonstruálnunk a másik fél álláspontját. Lásd Horváth J. András, 2010. 13–14. Szerencsére, Slachta Etelka esetében nemcsak a kapott levelek, hanem legalább a küldött levelek fogalmazványai is fennmaradtak.

⁶¹ Slachta Etelka fogalmazásai. SL XIV. 27. 1. doboz. (1841. dec. 13.)

⁶² Katona, V. 2008. 107–108. (1841. dec. 25.)

maga is érzi, milyen meglehetősen kényes terepre merészkedik, mégis továbbfűzi a gondolatmenetet: „Ígérje meg, tisztelve szeretett Etelkám, hogy engem félre sohasem ért szánt szándékkal! Úgy az én szabadságom áldozatát en detail önnek leírom, és hiszem, hogy önt, ki argumentumra hallgatni szokott, meggyőződött afelett, miszerint én feláldoztam szabadságomat, de más tekintetből, mint túlhan felhozám. Tudniillik honi törvényeink ... vegyes házasságokat a katolikus vallás rend szabályai szerint traktálják, melyek szerint, mint ön is tudja, a házasságok szent sacramentumok lévén felbonthatatlanok. Ellenben a protestánsok valláselvei szerint a házasságok szent sacramentumok nem lévén, törvényes ok előadta esetében felbonthatók és szabadságukban áll a feleknek más házasságra lépniük. Ezt én önnek, kedves Etelkám minden célzás nélkül hoztam fel, önt meggyőzendő afelett, hogy fentebbi előadásom úgy áll: én azt hiszem magamról, hogy alig volnék én képes többször érzést nyilvánítani valamely lény iránt, ha első választásomban szerencsés nem lehetnék. A mondottak csupán az 'áldozat' szócskéért kénytelenített felhozni, melynek, én úgy hiszem, ön is nem valamely titkos félreérthető jelentést akará adni, csupán inkább façon de parler szerint mondta vagy írta.”⁶³

Etelkát azonban nem olyan fából faragták, hogy válasz nélkül hagyta volna a vegyes házasság kapcsán a felekezeti identitás őt is komolyan érintő problémáját. „Hogy mi leányok férjhez menetelünkkor szabadságunkat áldozzuk fel, az egyáltalán úgy szokott lenni; s nem façon de parler. Ritka leány talál olly férjre, minő ön. Hisz még mind eddig fájdalom házasságra lépésnél többnyire csak külsőségekre tekintetik. A szerelem úgy is múlandó, s ekkor csak a külső helyzet kelleme marad fen! Ez közönségesen felvett elv. Azonban önnek olly szép, olly meghatározott fogalma van az illő szabadságról; ön jól érzi, hogy szabadságunkkal soha túl ne lépjünk; de ön nejével soha mint rabszolgájával, mint kényei játszó lapdjával fog bánni. Én jelen helyzetemben persze még függő valék, ha azonban Stiftsdame lettem volna, egészen független, s önálló, szabad lettem volna, mint madár a légben. Azonban e szabadságomat önnek, vagy inkább boldogsága szent templomának oltárára áldozom, mivel önt szeretem, s így szívesen zsarnokoskodása? S akaratja alá hajtom béketűrő fejem; szívesen ön akaratjára bízom létem, ön kívánságára hajlok. Így tehát nem vala csak façon de parler, hogy én önnek szabadságom áldozom fel, de én ezt szívesen teszem. Soraimban e kitétel: »önnek áldozok mindent, s önnek neje leszek« előtt még egyebet mondék – ön engem nem értett – talán mert férjfiú. Én nem is akarom önt most felvilágosítani; mert akkor is csak szenvedélyes hangulatomban írák önnek azt, mit csak jövődő férjemnek mondhaték; – s mi, mind e mellett, midőn átolvasám, nem kis zavarba ejtett – azonban megegyezésünk ellen véteni nem akarván, önnek küldém a sorokat, mint azokat írák. Kérem önt, ne is írjon többé e felett – mert csak zavarba ejt. Ön úgy tetszik, ezt külsőségekre célzásnak vevé, pedig nem vala az, ön tudja, hogy a legnevetésesbnek tartanám, önnek mondani: »én önnek e helyzet kellemét, vagy ezt, vagy amazt áldozám« – »ha két lélek egybeolvad, nincs fokozat, s nincs jogelsőség«. Én önnek boldogsága szent templomához egy téglával többet viszek, de az se nem szabadságom, se nem külsőség, hanem mindenem, s ezért áldozat, mert visszatéríthetlen, ön

⁶³ Katona, V. 2008. 105–107. (1841. dec. 25.) Az Etelka által írott levél fogalmazványának az „áldozatra” vonatkozó részei nem maradtak fenn.

engem nem érthet, éppen mivel féjffiu. Kérem, igen kérem önt, ne említse többé e tárgyat. Hogy én önt sz[erettet] b[arátom] félre érteném, attól ne tartson. Én jól érzem, hogy ön nekem áldozza szabadságát, s meg nem fogok szűnni, ezt szem előtt tartani, hogy ne adjak önnek okot arra, ezt valaha megbánni. S ez is talán éppen csak azért van így, hogy ismét sympathia legyen köztünk, ismét rokonkörülmény tűnjön elő. A lányok egyáltalán keine Regel ohne Ausnahme hazánkban szabadságokat áldozzák fel, ha férjhez mennek, férjeik pra[e]tendálják, hogy vakon engedelmeskedjenek nekik, vakon teljesítsék parancsaikat; s így honunkban egy leánynak – einer im Allgemeinen gesprochen – mindig több szabadsága, több saját akarata van mint a nőnek. Higye ezt nekem el, ez nem túlzás. Azonban azon leány, ki önnek neje leendene, mindig több illő szabadságot érdelne ön oldala mellett, mint az atyai házban. S mivel azon kis szabadsága, melyben mint leány részesült, nemhogy megszorítást szenvedne ön mellett, hanem sőt inkább tágulna, igen helytelen volna azon kifejezés, hogy ő önnek, azaz egy Sz. J. nek áldozá szabadságát. Azonban ön mint Calvinista, a szó teljes értelmében, minden félre értés, minden hamis célzás nélkül áldozza nekem szabadságát. Én mint már túlman megmutatám, nem hasonlólag többi leány társaimhoz – egészen szabad vagyok – e szabadságom ön mellett egy kis megszorítás alá fog esni. Önnek felséges fogalmai vannak e kis szóról 'nő' – ön ezt bőven fejtegeté legelső levelében – s én ez olta kifejezhetlenül tiztelem önt. S éppen mivel önnek olly helyes fogalma van a szóska 'nő' tágas értelméről, éppen azért mondtam, hogy csak ki megszorítást szenvedend szabadságom; de hogy szenvedend, azt önnek is meg kell vallania, mert hisz már az esketésnél is mondják: »s engedelmeskedni fogsz férjednek!« Én szívesen, teljes meggyőződéssel fogok ön tanácsira, kívánságira hajolni, én iparkodni fogok ön kívánatit lesvén, azokat megelőzni – azonban még sem leszek tökélyesen független. Én ezt sohasem fogom megbánni, mivel önt szeretem, s mivel ösmerem a némben valódi rendeltetését. Azonban én csak csodálom a történetet, melly itt ismét egyensúlyt állít köztünk fel. Mivel ön, mint Calvinista, szabadságát áldozza nekem, a történet úgy hozza magával, hogy éppen nekem is több szabadságom van, mint bárminő leánynak.”⁶⁴

S a némben valódi rendeltetését kereső fogalmazás felszínre hozza visszamenőleg a sorsdöntő 'igen' elhangzásának körülményeit: „Én nem ösmerek annál nevelésesbet, mint midőn a némben feledi, hogy némben, s minden tettében férjfiass kíván lenni. Azonban van itt egy közép út. A leány sohase vetközzék asszonyiságából ki – mert ez legszebb, legbájlóbb dísz – mindig szelíd, szende, szemérmes legyen, s iparkodjék mind azon erényekkel díszlegni, mellyek, amint őt ékítik, olly helytelenek férjfiún. Azonban ő bár mindenen felett iparkodjék mindig asszonyias lenni, még is némelly erényeket elsajátíthat, mellyek a férjfiak sajátai szoktak lenni; erényeket, mellyek ahelyett, hogy asszonyiságának ártanának, azt sőt inkább emelik, mivel erősödővén általok gyengességét támogatják. Bár a lágyságot a maga helyén a némben egyik legszebb erényének elősmerem, azért az örökké való érzélgés még sem tetszik nekem. S higye ön nekem, hogy éppen azt tetszett nekem öntől, hogy ön leveleiben a '4 szócskát' nem ismétlé; s távol levén azon hiedelemtől, hogy ön megszünt volna engem szeretni, magasra becsültem inkább büszkeségét, mikép azokat addig ismételni nem akará, míg én azokat

⁶⁴ SL XIV. 27. 1. doboz. (1842. jan. 3.)

viszhangoztatom. Sőt még találkozásunk első két napján is, ön inkább barát volt csak; a 'szerető' csak némi csillogott ki; csak a harmadik napon, midőn állítám: »ön még soha se lehetett szerencsétlen«, csak midőn a válás órája közelgett, s én egyre visszatartám önt – hogy önnek vallomásmat tegyem, melyre mindegyre nem vala elég bátorságom – csak akkor törött ki önnek szenvedélye; csak akkor volt ön ismét egészen 'szerető'. S higye el! Ez is isten sugallata vala; mert csak önnek meleg közeledése feledteté velem bátortalanságom, csak az ragadott engem el, s erőt adott, önnek azt mondani, mit tegnap olta érezék. [...] Hidje ön, hogy reményilem én is, hogy ön nem talál a földkerekségen egy lényt is, kinek a négy szócskát csak valaha is csak mondtam volna. S éppen mivel én sem szoktam a szív valódi érzésével játszani; éppen azért esett vallomásom is majdnem az utolsó percekre. Hacsak néhány hétig akartam volna önt szeretni; ha hiú, változékony lény volnék, hidje el, én már kezdetén, könnyen vallottam volna önnek érzésem meg; de éppen, mivel igenis jellemes vagyok, mintsem szívérzéssel játszanék, azt ruhaként változtatnám, mivel érzem: ha szerelmet vallok, az örökké fog tartani – azért vallám azt oly későn meg. Tudtam, hogy egész éltelre fogok határozni; hogy egész jövőm boldogságát függesztem a négy szócskához – s mivel ezek kiejtése egész éltelre határozand – mindez éltel legfontosb lépése, azért nem mondtam én azokat délutáni öt órakor, azaz jöttökor, hanem csak esti nyolckor, azaz távozta előtt. S valamint ön hívé, hogy nőtelen maradand; úgy hívé én is, hogy férjhez nem menendek; s pedig ugyan azon okból, mint ön. S azért ön is k[edves] b[arátom] elbízhatja magát kissé, hogy engem egyedül ön hódíthata meg; hollott mint ön tudja, legkevésbé sem vala okom panaszkodni a fellelt, hogy nem ösmertem elég férjfiút, ki bizalmával megtisztelvén, nőül akart venni. É[des] b[arátom]! Én Atyámat, Önnel s Istenemmel egyiránti forró hévvel szeretem; nem szűnök iparkodni a hasonlíthatlan jelességű Atya erényeit utol érhetni; méltóvá magam tenni arra, hogy leánya vagyok. S hiszi ön, hogy én erősen hiszem, hogy Atyám szelleme körüllebeg engem, hogy ő, ki támaszom, vezetőm vala éltében, őrangyalom most is, hogy ő serkent minden jóra, ő buzdít erőre; ő segít kivetkőznöm a roszból. S hiszi ön, hogy én meggyőződve vagyok a fellelt, hogy Atyám, ki éltében annyira iparkoda engem úgy nevelni, belém olly elveket csepegtetni, melyek alapjai legyenek jövőm boldogságának – hogy ő most is megintett volna, visszatartott volna, tudja ég, mikép! de nem hátráltatta volna, hogy én önnek viszontérzésem meg valljam, ha nem látta volna már előre, hogy ön azon férjfiú, ki méltó arra: az ő fia lenni; ki egyedül képes engem boldogítani. S előbb, hogy sem ön ama négy szócskát tölem hallá, feltekintettem Atyám komoly, nemes vonásira – őt mintegy megegyezésre felhíván – de ő nyugottan mosolygott reám – s én jövőm boldogságát önnek kezeibe fektetém. Ne csodálja ön, hogy én mindig nagyobb lelkesedéssel szóllok Atyámról, mint Anyámról. Az már közönséges szokott lenni, hogy a leányok atyokat, a fiúk anyokat jobban szeretik.”⁶⁵

Atya, férj, Isten – furcsa szentháromság, de mégis ennek jegyében nyerhetünk bepillantást a katolikus szüziesség belvilágába, amelynek igazi mélységei (és korlátai) csak a testiséghez való viszonyban (az első csók), a nőiség igazi megvallása csak a tegezésre való áttérés után bontakozik ki. Bizonyára meg is

⁶⁵ SL XIV. 27. 1. doboz. (1842. jan. 2.)

riadt ettől a feltárukozástól Szekrényessy, bár válaszevelei ebből a korszakból már nem maradtak fenn.

Etelka: „S mégis mennyit érezék én! Hogy felfoghatlan vala eddig előttem, hogy engem egy szív bírása ennyire boldogítand! Csodálatos, hogy se te, se én eddig nem éreztünk, hogy így rokonvonzalmunk annál újabb, annál bájosabb, annál édesb levén ellőttünk, bennünket annyival inkább boldogítson! S milly változásokon mentem én által – minő voltam csak ez ellőtt kilenc nappal még! Bucsúcsókod most is ég még ajkamon, s én majdnem vissza rettenek azon eszménél: hogy csókoltam! Hidd el, ez az első tett, mellynél nincsen visszatérés, mellynél el nem hitethetjük magunkkal: hogy nem tettük! Valóban, ha tiszta éreztünk annyira megóvtuk, mint én tevém, akkor e tettel, mit mások, mit sokan játszilag tesznek, tréfának vesznek – akkor ezt már nagy lépésnek elnevezhetjük! Nem vagyunk többé mint Schiller némelly némberei, csupán atherből öszveszőve – mert a csók nem csupán lelki kél! Hidd el! Ha viszonyom véled – mitől Isten őrizzen meg – bármikép felbomlana, én egy újabban felém közeledőnek nem tudnék többé olly nyíltan szemébe pillantani, mint a tiédbe tekintetem, s meg nem foghatom, mikép száz meg száz némbet a csókkal játszani képes; s e szentet, mindenik azt kérőnek, azt játszilag nyújtá – így szentségtelenítni! A te karod volt az első, melly engem átőlelt, s hidd el, mennyei érezt az, ha jövő férjünknek mondhatjuk: »én olly tiszta, olly illetetlen vagyok; mikép minden legparányibb kedoezésben te részesülsz legelső«; s kettősen szeretjük őt, mivel még előbb mást nem szeretttünk. Hidd el, én ez öntudatot, ez érezt mindenik leányának kívánom, mert az valóban mennyei! [...] Hogy ismét válnunk kellett! De te diadalmadat, első csókomat mégis magaddal vitted! Mint rezge ez egész valómon át, midőn ama bizalmasb, meghittebb szőlításoddal, melly hidd el, első pillanatban majd kissé zavarba ejtett – szívedhez karoltál, s égő ajkad az enyimre tapadt, valóban ezt leírni nem lehet, ezt érezt kell, s főleg először érezt! Ha kedves Soproniaink tudnák, hogy te vitted a begyesnek, a jégstívtűnek, a büszkének, s tudja ég, mivő megkereszteltek, jól tudván a la Unger, hogy semminemű viszonyom még nem volt – első csókját el! De csak nézzed, mennyire csevegem magam ismét el! Majd aztán a pósta fel sem veszi levelem.”⁶⁶

Felfoghatnánk-e, hogy mihez viszonyítsuk ezek nélkül a levelek nélkül azokat a feljegyzéseket, amelyeket Etelka a házasságkötése előtti napon vetett papírra naplója XIV. füzetében: „Ni, hogyan remeg a kezem, egész napon át már kiállhatatlan szívdobogás üldöz. A kedves! Ő fel nem foghatja harcom, állásom, helyzetem! Más a szenvedélyes némbet, mely alig várhatja az egyesülés percét, s más a tiszta éreztű lény, ki összeborzad. Az én delicate Józsím nemigen, mert nemigen tudott erről velem szólni: »Majd meglátod! Oly természetes minden, s aztán majd úgy hozzám szoksz, hogy el sem lehetsz nélkülem – hisz csak azt fontold meg, hogy erre teremtoe vagyunk, ember csak ember!« – Istenem! Mindez csak mint álom kerül élémbe, én nem hihetem! Nem hihetem, hogy tisztaságom egéből lerántatom, s Józsím azt hiszi, nem áldozunk! Mi kél nekik, kifejezhetetlen harcunkba kerül valóban! Csak könnyelműség, minden tiszta nő érezt nélkülözése, vagy kénytelenség, vagy oly erős szándék, Józsímat a lehetőségig boldogítani, minő az enyém, képes vagy velünk feledtetni, mit teszünk, vagy nekünk erőt adni! A leány, a

⁶⁶ SL XIV. 27. 1. doboz. (Sopron, 1842. febr. 11.)

*szellemi, tiszta érzésû, nem áldozhat nagyobbat, hatalmasabbat, szentebbet, mint önmagát, oda azután gyermeki kedélye, oda tisztaságának égbe emelő, boldogító érzete – és semmi kéj nem múlhatja ez isteni fél! S én nem áldozok? Isten látja lelkem! Én nem tudom, hogy élendem túl a holnapi napot!”*⁶⁷

Mintha a naplóban, önmaga számára megint többnek érezte volna a vállalt áldozatot, mint a korábbi levelezésben. Ám azt már sohasem tudhatjuk meg, hogy milyen volt a másnapi élmény. A napló XIV. füzeté ugyanis 1842. május 11-én már nem folytatódik. Hogy milyen viharos érzésekkel ment bele a nászba, azt még megörököltette, hogy milyenekkel jött ki belőle, azt már nem. A leány még írt, a nő már hallgatott.⁶⁸ S ha a legbensőségebb ego-dokumentumok sem engednek bennünket a női lélek rejtett titkaihoz, azt mégis nyomon követhetjük a leánykori naplóból és a levelezésből, így együttesen, hogy milyen hullámfázisokon át, milyen érzésviharok közepette készítette elő magát egy katolikus nemes kisasszony a némbeli léte. Hogy a naplófüzetek között tátongó időintervallumok, vajon mennyiben tünete az én-azonosság megszakítottságainak, avagy az identitás válságainak?

⁶⁷ „...kacérkodni fogok vele.” IV. 2007. 56–57. (1842. máj. 10.)

⁶⁸ A szintén katolikus Krasznay Péter, a nemek szerint bevett kettős mérce jegyében ennél jóval prózáiban emlékezett vissza szüzessége 1845-ös elvesztésére. „Naplójegyzetei...”, 1998. 49–50.

A forrás felhasználhatósága

„(...) Vacsora után a svéd külügyminiszter helyettes félrehívott és megmondta, hogy bár nagyon örülnének, ha maradnánk, de kötelességének tartja velünk közölni, hogy kitört Németország és Lengyelország között a háború. Közölte azt is, hogy ezek után egy nagy európai [...] elkerülhetetlen. Le voltunk sújtva, hisz még pár napot ott szándékoztunk volna tölteni.” Ezekkel a szavakkal emlékezik naplójában észak-európai útjának 15. napjára Simon Elemér, Sopron és Sopron vármegye volt főispánja, a Magyar Vöröskereszt Egylet elnöke. A dátum a napló szerint 1939. augusztus 25. volt.¹

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a két háború korából két, egymáshoz sok szállal kapcsolódó Sopron megyei politikai szereplő visszaemlékezését ismerhetjük. A két szöveg mégis eltérő historikus részletek rekonstruálására alkalmas. Az elbeszélés vágyától fűtött Östör József Közpályám című munkájáról a Soproni Szemle 2007. 1. számában közzétünk ismertetést; az emlékirat később önálló kötetben is megjelent.² Az egykori ország- illetve nemzetgyűlési képviselő memoárjában politikai életpályájának, magánéleti betoldásokkal színesített, összefüggő elbeszélése bomlik ki, amelyből a két háború korának kanonizált történelme kap egyéni árnyalatot. Aki az alább ismertetett naplók közül is hasonlóra kíváncsi, csalódnai fog. Jogosan adódik tehát a kérdés: milyen tematizáció mentén közelítünk a naplókhoz, illetve, hogy azokban milyen felhasználható történeti narratívákat találunk?

A következőkben a három kötetből álló feljegyzés, illetve emlékezőírás közül kettőt tanulmányozunk.³ Kevésbé releváns információkat tartalmaz az első napló 1927-ig terjedő része, mivel annak az évnek az elejéig a jegyzetek retrospektív jellegűek. A szerző ugyanis az életpályáját születésétől bemutató füzetének első kötetét 1927. február 6-án kezdte írni. Az azt követő fejezetek már valódi, „real

¹ Németország ezzel szemben 1939. szeptember 1-jén támadta meg Lengyelországot.

² Tóth Imre: A „politikai narkózis” rabságában. Östör József közéleli pályája. (Két háború közötti kor- és jellemrajz egy politikai emlékirat tükrében) Soproni Szemle (SSz.) 61. (2007), 95–101. ill. Östör József: Közpályám. Politikusi életút a két háború korából. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta: Tóth Imre Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr–Sopron, 2010.

³ A most közzét tanulmány a naplók 1939-ig tartó bejegyzései alapján készült. A napló-köteteket Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára őrzi. SL. SVLT. XIII. 14. A Simon család iratai. 1691–1938. 10. d. Napló 1875–1947. I–III. kötet. (A tanulmány teljes szövege az I. és a II. kötetekre alapul, ezért azokra a továbbiakban külön nem hivatkozunk.)

time” tudósításokat foglalnak magukba. Ez magától értetődően igaz a továbbiakra is: a második kötetet 1930-ban, a harmadikat 1947 júliusában kezdte írni és folyamatosan jegyezte le mindazokat az eseményeket, amiket átélt.

Kérdés, hogy a naplók szövegezése és tartalma mennyire tér el a koncepcionális memoár-irodalmi művek nyelvtanától és szerkesztési szabályaitól? Simon Elemér részint nem elbeszélésszerűen, nem is az utókor számára tudatosan megszerkesztett diszkurzív fejtegetésként írta naplószövegeit, részint sokkal kisebb figyelmet szentelt a korszak politikai históriájának. Ez is magyarázza, hogy a bejegyzések tanulmányozásakor nem az ún. történelmi valóság, hanem annak tükröztetése érdekelt bennünket. Noha így a feldolgozás során nem a hagyományos történeti forráskritika alkalmazása jelentette a fő feladatot, ahol szükség volt rá, kiigazítottuk, kiegészítettük a szerző jegyzeteit, egybevetettük más emlékezők szövegeivel. A visszaemlékezés megbízhatósága mindazonáltal nem a történelmi tényeknek való megfelelés hiteleségét jelenti, hanem annak elbeszélését, hogyan érzékelte a napló írója a történelmi teret és időt, amelyben élt. Tudnunk kell azonban, hogy miközben erről faggatjuk a naplót, mennyire általánosíthatjuk az abban leírtakat, mennyire speciálisak vagy karakterisztikusak azok a közlések, melyek egy – pozíciójánál, és elsősorban annál fogva – hétköznapiak nem nevezhető ember mindennapjairól tudósítanak? Ha így tekintünk a szövegre, szinte semmit nem tudunk meg a két háború korának társadalmáról.

Az interpretáció olyan embertől származik, aki kora társadalmi-politikai elitjének meglehet, tipikus képviselője volt, ám saját és közvetlen környezete problémáin – magas társadalmi pozíciója ellenére – alig tudott túllépni. Simon Elemér ahhoz az ún. úri rendhez tartozott, melynek tagjait az iskolai végzettség, foglalkozás, vagyoni helyzet és a származás kapcsolta egymáshoz. A nehezen körülhatárolható, változó összetételű csoport tagjai között az arisztokratáktól a magasan képzett értelmiségieket át – ritkábban – a vállalkozói középpolgári réteg bizonyos tagjai mellé középbirtokosok is kvalifikálták magukat. Többségük az államapparátus fontos tisztségét töltötte be. Életszemléletükre a nemzeti elhivatottság-tudat, a liberális konzervativizmus volt jellemző. Ennek, a keresztény középosztály⁴ felső rétegeként is rangsorolt osztálynak a – főtisztviselőkből, a minisztériumok, hivatalok főhivatalnokaiából, tábornokokból álló – képviselői a csoporthierarchia élén álló arisztokráciával igyekeztek azonosulni, ám – mint Simon is – tudatában voltak a közöttük meglévő különbözőségnek is.

Az arisztokrácia elkülönülését, és az eliten belüli hierarchiát a társadalmi érintkezés során meg lehetett tapasztalni. Erre – egyebek mellett – a korabeli kaszinó- és klubélet számos alkalmat adott. Simon 1937-ben írja gróf Széchenyi

⁴ A témáról lásd: Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2003. 3. javított kiadás, 235–236.

Gyula és Esterházy Bernadette fogadásáról, melyet az exkluzív – noha a legelőkelőbb, 1827-ben Széchenyi István által alapított Nemzeti Kaszinónál nyitottabb – Park Clubban tartottak: „...a kb. 300 arisztokrata között elég feszélyezetten éreztük magunkat páran, nem az ő kasztjukból valók.” Simon két halmaz metszetében, a felső politikai osztály és a politizáló megyei – főként birtokos – társadalom között helyezkedett el, ebben a közegeben végezte a munkáját, a végrehajtói hatalomhoz hierarchikusan kapcsolódó funkciója révén (1. kép).

Identitása, társadalmi kapcsolatrendszere alapján határozott úri tudattal rendelkező politikai figura. Noha az államhivatalnoki réteg azon – nagy létszámú – csoportjába tartozott, melynek tagjai jogi-államjogi végzettséggel rendelkeztek, életpályája alapján – leszámítva az egyetemi éveit követő rövid időszakot – nem sorolhatjuk az értelmiségi kategóriába. Így tehát, miközben a vezető réteg nagyobbik része a multipozicionális elithez tartozott, vagyis egyszerre volt tagja különböző elitszocialitásoknak, Simonra ez nem mondható el.⁵

1. kép. A Magyar Vöröskereszt bálja. A kép előterében Simon Elemér (Soproni Múzeum)

⁵ Uo. 241–242.

A hatalmi tér kulturális, gazdasági és egyéb mezőiben nem tudott pozíciókat szerezni. Ennek elsősorban tehetsége, felkészültsége szabott gátat. Még főispáni munkájában is alig tudjuk felfedezni a politikai professzionalizmus nyomait. Naplójában – mint említettük – több jel utal arra, hogy nem hatotta át valódi politikai érdeklődés, vagy szakszerűség, a nemzet, gazdaság vagy a társadalom problémái nem foglalkoztatták komolyan. Simon közéleti aktivitásának csúcspontján sem vált karakteres politikai szereplővé. Nemzet- és történelemszemléletének horizontját világosan illusztrálja, hogy a naplóban nem ejt szót a politikai illetve a gondolkodó elit minden tagját foglalkoztató, az országot megrázó trianoni szerződésről, sem annak következményeiről.⁶ Hasonlóan hiányolni lehet a lokális politikai mezőben élénk, mi több szenvedéllyel fűtött érdeklődéssel kísért nyugat-magyarországi eseményekről és a soproni népszavazásról szóló beszámolót is.

Nézzünk egy példát, mely a politikai éleslátás hiányosságáról tanúskodik! Simon az alábbi naplóbejegyzést az 1927. évi osztrák belpolitikai válság⁷ kapcsán fogalmazta: „(...) az osztrák forradalmi események sürgősen Sopronba szólítottak. A kormány rám bízta az egész nyugati határszélen a kivételes intézkedéseket, amelyek az események folytán szükségessé váltak. Két hétig úgyszólván éjjel-nappal szolgálatban voltam – sajnos – beavatkozásra nem kerülhetett a sor és csak egy kormány-dicsérlettel gazdagabban térhettem vissza kis otthonomba, anélkül, hogy a bevonulást Burgenlandba vezethettem volna, és újra miénk lehetett volna Nagymarton, a melynek közel 10 évig képviselője voltam.” Miközben Simon meg volt győződve róla, hogy a Trianonban és Saint Germain-ben elvesztett nyugati területek visszaszerzésére esély lehetett, a valóságban csak alaptalan híresztelések terjengtek arról, hogy Olaszország és Magyarország mandátumot kap Ausztria megszállására. Az általa említett „beavatkozás” hátterében álló magyar csapatösszevonások célja nem volt több határ megerősítésnél, mellyel az osztrák–magyar határon állomásozó katonaság a forrongások átterjedésének, illetve kommunistagyanús elemek határátlépésének, menekülésének az útjába próbált állni. Ha a magyar csapatok valóban megsértették volna a határt, a Köpcsény (Kittsee) térségében felsorakoztatott – egyes hírek szerint mintegy 20 ezer főnyi – cseh hadsereg⁸ minden bizonnyal szintén mozgásba lendült volna, kihasználva a kínálókozó alkalmat korridorterveik kivitelezésére. A július 15-i válság negatív hatásai elkerülték Burgenlandot.⁹ A nyugodt légkör lehűtötte azokat (közékük tartozott Simon

⁶ Noha később, amikor jegyzetei nem visszamenőleg, hanem a valós történelmi időben születtek, megemlékezett egy-egy – később történelmivé váló – eseményről (pl. a komáromi cseh-szlovák–magyar tárgyalásokról, Mussolini segítőkészségéről, és arról is, mennyire deprimált hangulatba hozta Ausztria Anschluss utáni állapota) az első világháború utáni Magyarország életét minden tekintetben befolyásoló békekötés mellőzését aligha lehet csupán az utóidejűség számlájára írni.

⁷ Az 1927. júliusi bécsi felkelés során felgyújtották a bécsi Igazságügyi Palota (Justizpalast) épületét. Az események kapcsán sokan alkalmat láttak az elcsatolt nyugati magyar területek visszaszerzésére.

⁸ *Vasvármegye*, 1927. június 26. ill. *Sopronvármegye*, 1927. június 26.

⁹ Ernst, August: *Geschichte des Burgenlandes*. Wien, 1987. 210–211.

Elemér is), akik idehaza elhúzódó és kihasználható burgenlandi politikai krízissel számoltak.

A politikai helyzet félreértése, félreértékelése természetesen nem volt egyedi sajátosság, még olyan felső államhivatalnoki körökben sem, ahol Simon is ténykedett. Azt sem mondhatjuk, hogy az 1927. év osztrák történéseit nagyon túlértékelte volna,¹⁰ hisz a napló ekkor kezd jelen idejűvé válni, így az események időbeli közelsége nyilvánvalóan rányomta a bélyegét a múltképek részletességére. Mégis elgondolkodtató az a perspektíva, amelyből Sopron megye főispánja szemlélte saját szülőföldje és megyéje elhúzódó problémáját.

A számos általános jellemző ellenére sem mondhatjuk, hogy Simon Elemér naplója a középbirtokosi körből származó, magas államigazgatási polcra került politikus archetípusával ismertet meg bennünket. Önreflexióit olvasgatva a már említett viszonylag szerény politikai elkötelezettség mellett a kulturális érdeklődés gyengeségeit is regisztrálhatjuk, ami pedig lehetővé tette volna az elitbe való sokoldalúbb integrálódást. Mégsem hisszük, hogy a textus csupán Simon Elemérre jellemző, egyedi jelenségeket tartalmaz, célunk legalábbis nem az volt, hogy az egyént rekonstruáljuk, hanem az, hogy a jegyzetekből a kor társadalmi interakcióira és cselekvésformáira asszociáljunk. Ebben a szerző fogyatékoságai mellett segít jegyzeteinek az az erénye, hogy – ellentétben Östör József visszaemlékezésével – nem csupán, sőt nem elsősorban a politikai élet eseményeit reflektálja, hanem az élet minden banális, hétköznapi történését (2. kép).

¹⁰ Ahhoz képest, hogy Trianonról és a Nyugat-magyarországi kérdésről, mint láttuk, nem is tett említést.

2. kép. Simon Elemér budai otthonában az 1930-as évek közepén (Soproni Levéltár)

Az életpálya alakulása a naplóírás kezdetéig

A szövegek áttekintése előtt nem árt szemügyre vennünk, ki is volt közelebbről Simon Elemér, aki életének eseményeit három fő naplóban örökítette meg saját maga és utódai számára. Római katolikus birtokos család tagjaként született, 1875. november 18-án Sopronban. Apja, Simon Ödön, 1894-től Sopron megye és a város főispáni tisztét töltötte be. Alapfokú iskoláit, csak úgy, mint középiskolai tanulmányait helyben végezte. Apja foglalkozási, politikai, életviteli, és származási presztízse szempontjából fontosnak tartotta, hogy fiát magánúton,

háztanító vezetése mellett taníttassa a községi elemi iskolában. Simon nem emlékezett szívesen a magánoktatására, erre vezette vissza ugyanis hézagos elemi tudását és azt, hogy nehezen tudott barátkozni az emberekkel. Előbbit az is bizonyítja, hogy a soproni bencés gimnáziumba bekerülve egy évet kénytelen volt kihagyni, hogy társai szintjére felzárkózzon.

1893-ban keresztapja, Simon Gyula halála és a ráhagyott kisebb vagyon biztosította számára azt, hogy az érettségi után anyagilag saját lábára állhasson és függetlenítse magát a szülői támogatástól. 1893-ban a bencés gimnázium befejezését követően, a budapesti tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Itt mélyült el kapcsolata a vele egyidős, szintén Sopron megyei születésű Östör Józseffel, akivel életen át tartó barátságot kötött. Simon – saját bevallása szerint – takarékos életvitelt folytatott, Östörrel nem csupán a diákélet örömeit, hanem annak „nyomorúságát” is átélték. Együtt utaztak 1895-ben Berlinbe az ottani egyetemre, hogy egy szemeszteren át hallgassák az államtudományok korabeli német klasszikusait, Adolph Wagnert¹¹ és Treischkét.¹² (Noha a németországi útról készült korabeli – 1895–96-ban írt – feljegyzéseit azzal kezdi, hogy itthoni egyetemen szerzett ismereteinek kiszélesítése érdekében vág neki az útnak, magáról az egyetemi tartózkodásról nem tesz említést. Ezzel szemben részletesen leírja úti élményeit. Évekkel későbbi visszaemlékezései során mindenesetre fontosnak tartja megemlíteni azokat a nagyságokat, akiknek az óráit hallgatta.) Berlin mellett felkeresték Hamburgot, Lipcsét, Hallét, Drezdát, Münchent és más városokat is. 1897-ben tette le az államtudományi szigorlatot és doktorrá avatták. 1900-ban megszerezte a jogtudományi diplomát, 1901-ben ügyvédvizsgát tett.

Mindeközben családi összeköttetéseinek köszönhetően megindult közéleti pályafutása is, miután 1897-ben Sopron vármegye tiszteletbeli szolgabírájává, 1901-ben tiszteletbeli főügyészévé választották. 1901-ben a soproni Baubank bukása miatt elveszítette addigi megtakarított vagyonát. A megyei életben támadt nézeteltérések miatt¹³ jobbnak látta Budapesten maradni. Ügyvédi irodát nyitott a Kecskeméti utcában. A budapesti tanulmányok, és nem túl hosszú berlini tartózkodást követően – noha erre vonatkozóan a napló nem tartalmaz utalásokat – a századfordulós metropolisz nyüzsgése is éppen úgy vonzhatta, mint amennyire a megyei (politikai) élet provincializmusa egy időre idegenné vált számára.¹⁴ Ennek ellenére röviddel később megtalálta azt a leágazó utat, mely a

¹¹ Adolph Wagner (1835–1917) német közgazda, politikus. Róla nevezték el 1890 körül az ún. Wagner törvényeket, amely kimondta, hogy a nemzeti jövedelem felhasználásában az ipari társadalom fejlődése során nő az állami kiadások részaránya.

¹² Heinrich Gotthard von Treischke (1834–1896) nacionalista német történész, a Reichstag tagja. Legfontosabb műve: Történelmi és politikai dolgozatok (Historische und politische Aufsätze). Leipzig, 1896.

¹³ A nézeteltérések abból adódtak, hogy Simon Ödönt a megyei politikai élet egyik szereplője Baán Endre, Sopron vármegye tiszti főügyésze, 1894-től alispán (a darabont-kormány idején felfüggesztették állásából) állítólag kiszorította a főispáni székéből.

¹⁴ Östör memoárjából legalábbis érezhető a hasonló lelki és intellektuális beállítódás, igaz, ő fogékonyabb is volt a főváros szellemi aurájának élményei iránt.

későbbi életpálya, illetve karrier irányába, a megyei élet felé vezetett. A politikai elitbe való átlépése ráadásul nem értelmiségi voltának, nem is földtulajdonának, hanem családi kapcsolatainak volt köszönhető. 1907-ben törvényhatósági bizottságának tagja lett.¹⁵ 1906-ban sikertelen kísérletet tett a parlamenti mandátum megszerzésére is a lövői kerületben. Az apja példáját követve liberális ifjú ekkor a Függetlenségi és 48-as párt programjával kacérkodott, de miután a párt hivatalos listáján – pártközi megállapodás miatt – nem jelölték, az egyéni akciót folytató lövői függetlenségek felkérését nem volt hajlandó elfogadni.¹⁶

A politizálás hirtelen jött ötlete ellenére egyelőre sokkal inkább független, ügyvédi karrierjének megalapozása lebegett a szeme előtt. A kaland tanulmányai mindenesetre elindították abba az irányba, amely későbbi karrierjét alapvetően meghatározta. A koalíció agóniáját nem kellett végig asszisztálnia, így amikor az rövidesen kimúlt, a másik oldalon, azaz az újonnan létrehozott Nemzeti Munkapárt soraiban próbálkozhatott ismét. Az 1910-es választások alkalmával már a Munkapárt színeiben indult a nagymartoni kerület mandátumáért. Akkori programja természetesen igyekezett elfeledtetni a függetlenségekhez fűződött egykori, amúgy sem túlságosan közismert liaisonját. A törvényhozásban elsősorban a hadsereg ügyeinek tárgyalása során hívta fel magára a figyelmet. Solymossy Ödön halála után, a Véderő Bizottság előadói posztjára került. Ezzel, nem sokkal a háború előtt, az egyik legfontosabb bizottság exponense lett, s ez pályafutásának további alakulását döntően meghatározta. 1912. december 4-én ő volt a háborús törvényjavaslat előadója, 1914-ben pedig az újonclétszám emeléséről szóló bizottsági álláspontot képviselte.

A véderő ügyei révén, későbbi társadalmi rangját megalapozva, kapcsolatba került a magyar Vöröskereszttel.¹⁷ A katonai törvényhozás részeként tárgyalták ugyanis a Vöröskereszt problémáit, hisz a szervezet alapvetően a sebesült katonák ellátására alakult 1863-ban, a svájci származású Henry Dunant kezdeményezésére. A magyar törvényhozásban Simon Elemér terjesztette elő a későbbi 1911: XX. törvényt, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának alapelveit tartalmazó, Dunant-féle 1864. évi genfi konvenció becikkelyezéséről. Ennek hatására nevezték ki a következő évben a Vöröskereszt megbízottjává, majd a világháború alatt, 1915 májusában főmegbízottjává. A háborút egyébként végig a segélyszervezet önkénteseként élte át, miután szembetegsége miatt frontszolgálatra alkalmatlannak nyilvánították. A háborút mint a Vöröskereszt harctéri alakulatainak főparancsnoka fejezte be, de közben a véderő terén kifejtett

¹⁵ Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron Város Levéltára (SL. SVLT.) XIII.14. A Simon család iratai. 6. d.

¹⁶ Simon levele Mesterházy Ödönnek a Függetlenségi és 48-as párt lövői elnökének. SL. SVLT. XIII.14. A Simon család iratai. 9. d.

¹⁷ 1932. április 26-án választották a Magyar Vöröskereszt Egylet elnökévé. Ezt megelőzően az Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület elnöke volt. A Vöröskereszttel kapcsolatos tevékenységéről ld. Csekő Ernő tanulmányát a SSz. jelen számában.

tevékenységéért katonai szolgálat nélkül szolgálaton kívüli huszár hadnaggyá is kinevezték, majd pedig beosztották a cs.és kir. 34. gyalogezred kötelékébe. Itt mint ezredmegfigyelő tiszt részesült több kitüntetésben.¹⁸

Miközben útnak indult a közéleti érvényesülés felé, találkozott későbbi feleségével Török Pálmal, akivel 1904 januárjában mélyült el a kapcsolata. Augusztusi eljegyzésüket követően a következő év januárjában kötöttek házasságot, mely azonban nem volt boldog. A naplóban többször utal a kettejük között kialakult feszült kapcsolatra. 1913-ban már-már elviselhetetlen terhet jelentett számára ez a kötelék, melyből a következő év háborúja „menekítette ki”. 1916-ban Lembergben megismerkedett egy lengyel ápolónővel, akivel hónapokon át bizalmas kapcsolatban maradt. Októberben Pálma is Lembergbe érkezett, ahol a hadikórházban dolgozott, mint vöröskeresztes tábori ápolónő. Itt beleszeretett törzssorvos parancsnokába és csak 1918 áprilisában tért haza. Kapcsolatuk akkorra már teljesen kihűlt. A feleség júniusban bejelentette válási szándékát. Noha a válást akkoriban még jóval kevésbé fogadta el a társadalom és a házasság intézményét védő gátak is sokkal erősebbek voltak, a felbontott házasságok száma a 19. század végétől folytonosan növekedett.¹⁹ A konzervatív beállítottságú, lelkületében vidéki középbirtokosi mentalitással élő férj mindazonáltal nehezen békelt meg a különválás gondolatával, sokkal nehezebben, mint felesége. Egy időre még meg tudtak állapodni abban, hogy együtt maradnak.

Novemberben azonban, miközben Simon addigi megszokott világa teljesen összeomlani látszott, a háború elveszett, a politikai helyzet radikálisan átalakult, Török Pálma újból előállt válási szándékával. Simon lelkileg összetörve budapesti hónapos szobában és Csáfordon várta ki a házasság felbontását, melyre január 28-án került sor. Hivatalt akkor már nem vállalhatott, birtokainak sorsa bizonytalanná vált, értékpapírjait lefoglalták. A válás után felesége úgyszintén kilátástalan helyzetbe került. Tervezett új házassága meghiúsult, családi és anyagi gondok nyomasztották, így márciusban sikertelen öngyilkosságot követett el. Veronált vett be.²⁰

Miközben házastársi kapcsolata szétzilálódott, egyre elmélyültebb lett a viszonya a Thallmayer és Seitz cég tisztviselőjével, Tóth Marával, akivel még

¹⁸ SL.XIII.14. A Simon család iratai. 9. d

¹⁹ az 1870–1880-as években ezer lakosra jutó válások száma 0,07, az 1890-es években 0,08 ezrelék volt. Az 1907-től alkalmazott joggyakorlat lehetővé tette a házasságok könnyebb felbontását, ami a bontóperек számának emelkedésében is megmutatkozott. 1910–1911-ben ezer fennálló házasságra 1,9 válás jutott, ez az arány 1921-re megkétszereződött. Kollega tarsoly istván (főszerk.): Magyarország a xx. Században. II. Kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Szekszárd, 1996–2000. 185–186.

²⁰ Budapesten a századfordulón 37,5 volt az öngyilkossági ráta (a 100000 lakosra jutó öngyilkosságok száma), ami azonban folyamatosan emelkedett és 1913-ban, 50 százdezrelékkel enormis magasságot ért el. Akkoriban szinte öngyilkossági járvány söpört végig az országon. Jóval magasabb volt a ráta Budapesten, mint a vallásosabb, konzervatívabb vidéken (21,4 százdezrelék). Zonda Tamás: A magyarországi öngyilkossági szcēna múltja és jelene. http://www.zondatamas.hu/html/a_magyarorszag_i_ongyilkossagi_-html. Letöltés dátuma: 2011. augusztus 10.

1917. december 30-én ismerkedett meg, akivel azután életre szóló bensőséges kapcsolata alakult ki, és akit utóbb feleségül is vett. Egyelőre azonban volt felesége problémái foglalkoztatták, aki közben újabb öngyilkosságot követett el. Erről Simon már a tanácsköztársaság idején, a letartóztatás elől bujkálva értesült. A zaklatott lelkiállapotukra jellemző, hogy 1919 júniusában újból összeházasodtak. A megismételt házasság nem tartott sokáig, mert a feleség a korábbi öngyilkosságok során szerzett tüdőgyulladás szövőd-ményeibe nemsokára belehalt.

Magánéleti válságai, a korszak földcsuszamlásszerű átalakulásai politikai pályafutását majdnem derékba törték. A Horthy-rendszer stabilizálódásával azonban helyet szeretett volna magának a politikai színpadon. Erős közszereplési vágya (amire első, függetlenségi párti, majd 1910. évi politikai fellépése is utal), majd későbbi tevékenysége is arra engednek következtetni, hogy nem álltak távol tőle bizonyos konformizmusra utaló vonások.

A forradalmi kormányzat összeomlása után, a kontinuitás elvét követve a szabadelvű, munkapárti hagyományokat ápoló Nemzeti Középpártban igyekezett helyet találni magának. 1918–19 után azonban a liberális oldal szétforgácsolt pártjainak, így a Középpártnak is kicsúszott a talaj a lába alól, és az 1920-as választásokon csupán a fővárosban tudtak némi sikert elérni. A nemzetgyűlési képviselőhöz azonban ez kevésnek bizonyult.²¹ Tisza István lemondása után néhány társával – köztük a már említett Östör Józseffel együtt – úgy gondolták, fórumot kell biztosítaniuk politikai álláspontjuk megvédésére. 1918. január 1-jén, ezzel a céllal indították el a Soproni Hírlapot, mely azután a két háború közötti soproni sajtó legfontosabb konzervatív, kormányt támogató orgánumává vált. Simon élete legjobb döntését azonban akkor hozta, amikor felmérve a politikai erővonalak alakulását, ismét némi térfélmódosítást hajtott végre. 1922 márciusában, az elsők között lépett be a február 22-én megalakult, és Bethlen István nevével fémjelzett Keresztény Kisgazda Földmunkás és Polgári Pártba,²² ami a Sopron megyei főispáni állást jelentette számára. Főispánsága 1922-től 1935-ig tartott. Ebben az időszakban kezdte írni naplóköteteit (3.kép).

A magánélet színterei. Szabadidő, utazások

Naplói számos köz- és magánéleti eseményről tudósítanak. Hivatali elfoglaltságainak, társadalmi reprezentációjának fejleményeiről meglehetősen faktografikus stílusban, kevés értékelő megjegyzéssel adnak számot. A legszívesebb feljegyzések magánéletének mozzanatairól, utazásairól, szabadidejének eltöltéséről, családi, rokoni viszonyainak alakulásáról szólnak. Terjedelem tekintetében a magánélet kellemes eseményeit rögzítő jegyzetek minden esetben megelőzik a közéleti aktivitásról szóló beszámolókat. Utóbbiakkal (különösen politikai pozíciójából adódó feladataival) kapcsolatosan ráadásul még sikereit magasztalva is sokszor panaszkodik, amiért azok idegileg, lelkiileg megterhelik, sok gondot okoznak számára. 1928 végén ezt írja a naplójába: *„Az 1928-iki év nem hozott semmi különös eseményt; egyet azonban konstatálhatok magamról: kezdem nagyon unni a főispánságot, és az azzal összefüggő izgalmas²³ életet, és nagyon vágyom nyugalmasabb élet után, és nagyobb utazások után. Sajnos azonban az anyagi nehézségek ezt kizárják.”* A bejegyzés arra csábít, hogy utánajárjunk kedvelt foglalatosságainak, jobban szemügyre véve azok finális és egyéb háttereit.

A szabadidős tevékenységeket társadalmi jelenségként kell kezelni, amelyek szoros összefüggésben vannak a nem szabadidős aktivitásokkal. A munkaidő és a nem munkával töltött idő határozott elválása egymástól hosszú idő alatt játszódott le. A hagyományos agrártársadalmakra jellemző évszázados szokások

²¹ Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Parlamenti választások 1920–1989. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1994. 72–74.

²² SL. XIII. 14. A Simon család iratai. 1691–1938. 7; 9. d.

²³ Értsd: izgalmaival teli, idegfeszítő.

és a nagy vagyoni és jövedelmi különbségek miatt a társadalom egyes rétegeinek életmódja nagymértékben különbözött. A Simon utazásairól szóló bejegyzések árulkodóak a hozzá hasonló státusú személyek életvitelének hivatali- és szabadidő-viszonyait illetően. A társadalom nagyobb részét érintő néhány napos nyári fizetett szabadság éppen az 1920–30-as években kezdett elterjedni Magyarországon. A naplókban ezzel szemben hosszú, egy hónapos (általában téli) utakról értesülünk, melyeket – Simon Elemér életkorának előrehaladtával – nem ritkán szintén hosszú gyógykezelések, több hetes szanatóriumi tartózkodások követnek. A munka és szabadidős tevékenységek sajátosságai, ritmusa alakítja ki egy-egy társadalmi csoport időbeosztását, ami tagjait ugyanúgy jellemzi, mint azok térhasználata, iskolázottsági, műveltségi szintje, normakövető magatartása, illetve életkörülményei. A szabadidős tevékenységek közül az utazás a Simon házaspár kulturális érdeklődésének legjellemzőbb komponense. A személy oldaláról az utazásnak kettős feltétele: a lehetőséget adó tényezők és az utazási indíték. Az előbbi a szabad idő mellett az alapvető szükségletek kielégítése után fennmaradó szabadrendelkezésű jövedelem jelenti, az utóbbit a motiváció. A kínálat oldalán az utazást lehetővé tevő tárgyi feltételek és szolgáltatások (szállás, étkezési, szórakozási és vásárlási lehetőségek) meglétére van szükség.

Anyagi lehetőségek tekintetében elsősorban a képviselői, majd a főispáni fizetés, a csáfordi birtok jövedelmei jöhettek számításba. A század elején a gazdasági növekedés zavarai, majd a háború következményei kíméletlenül megterheltek a családi költségvetést. Ügyvédi irodájának megnyitása után, 1901-ben a Soproni Építő- és Földhitelbank (Baubank) csődje vitte el a pénzt. Első házasságkötésekor jelzálog sorsjegyen, spekulatív tőzsdei tranzakciók miatt 74 000 koronát veszített, amit csak birtoka megterhelésével tudott rendezni. A veszteséget pótló adósságot 1915-ig fizette. Költséges volt a politikai pályára lépés is, mivel a választásokon való részvétel jelentős befektetést igényelt. A kampány komoly terhet jelentett az indulóknak még akkor is, ha eltekintünk a választók szokásossá vált megvesztegetésétől. A kortesek kifizetése, a plakátok és rölapok kinyomtatása, a választási zászlók elkészítése, a választókerület beutazása mind-mind költségekkel járt. Az 1910-es választások Simonnak 50 000 koronájába kerültek.²⁴ 1917-ben közel félmillió koronaért vásárolt újabb birtokrészt Csáfor-

²⁴ A növekvő mértékű infláció miatt nehéz a kiadások mellé a járandóságok aktuális nagyságát és különösen más fizetésekhez, járandóságokhoz való arányát megadni. Simon ezekről nem jegyzett fel semmit a naplókban. Összehasonlításként egyéb területek adatait vehetünk alapul. A század elején miniszter szintű fizetés évi 40 000 Korona körül mozgott. A polgármesteri illeték Sopron méretű városban ennek kb. a negyedrésze volt. A főispánok járandósága nagyságrendileg nem sokban különbözött ettől. A hódmezővásárhelyi főispán éves fizetését 1920-ban például 10 ezer koronában állapították meg. Ehhez persze egyéb összegek társultak, mint például évi 2000 Korona körüli lakpénz és lakpénzpótlék, évi 4–5000 Korona háborús segély. Akkoriban még havi 850 Korona drágasági segély és évi 1000 Korona kocsiatalány is járt, amit később 4000 Koronára emeltek. Lásd: Varsányi Attila: A hódmezővásárhelyi főispánság története (1873–1950) PhD. értekezés. Szeged, 2010. Kézirat. A későbbiekre nézve ennél pontosabb alapot szolgáltat a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. (az ún. harmadik törvényhatósági törvény) 95. §-a, mely megállapította a közvetlenül a belügyminiszternek alárendelt főispánok bérét. Ez havi 850 Pengő fizetés jelentett, melyet 400 Pengő képviseleti átalány egészített ki. Emellett megillette őket bizonyos összegű (évi 2400 Pengő) lakáspénz is. A 800–1400 Pengős fizetés a havi biztos megélhetés alapjának számító 200 Pengő 4–7-szeresét tette ki.

don. Ekkor a közbejött infláció a segítségére volt, így 1921-re törleszteni tudta kölcsöneit. Két év múlva nagynénjének életjáradékát váltotta meg 20 millióért, ugyanebben az évben a birtokaira kivetett vagyonszállást fizette ki, mely egyszeri nagy vagyonszállás egyik eleme volt Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter válsághitelező, illetve a fizetőeszköz értéktelenedésének megállítására tett intézkedéscsomagjának. Közben megváltotta nővére örökségét, aminek köszönhetően a csáfordi birtok egyedüli örökösevé vált. 1926-ban 600 millióért (felülbélyegzett koronában 48 000 Pengő)²⁵ vett kertes házat Budán az egykori Tudor, később Buday László utcában, a Margit körúttól nem messze. Nagyjából úgy számolhatunk, hogy az építmény megvásárlása kizárólag a főispáni fizetést alapul véve, közel négyévi fizetésébe került volna. Illetményéhez azonban más jogcímenek egyéb járandóságok, és a birtokaiból befolyó, bérloktól beszedett jövedelmek társultak. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy tagja volt a GySEV igazgató tanácsának, a Thallmayer és Seitz Gyógyszerárú Részvénytársaságnak, sőt 1928-ban megválasztották a cég vezérigazgatójának, ami igen szép fizetést, és a magas nyugdíj reményét jelentette neki. Rendszeres járandóságnak számított az az összeg is, amelyet nagybátyjától kapott minden év karácsonyán, és amely 1932-ben 6000 Pengőt, azaz nagyjából fél éves főispáni keresetének összegét tette ki.

Aligha kell bizonygatni, hogy keresményeiből a nagy összegű kiadások ellenére is csinos összeg kerekedett ki, életműve magas szintet ért el. Ennek ellenére – noha a régi lakását eladta – a kis „palota” újjáépítése újabb anyagi terhet rótt rá, és ismét kölcsönhöz folyamodott, hogy 1927 nyarán beköltözhesse az épületbe. Mindent összevetve, 1928-ban mégis elégedetten vont mérleget mindezekről a kiadásokról: *„Örököseim meg lehetnek elégedve. Csáford felét örököltem, másik felét drágán kellett megvásárolnom nővéremtől (100 000 Korona, 29 000 kor. adósságot elvállalni) hozzá szereztem [...] a pesti és soproni házam. Csak bírom még!”* Ismerve Simon folytonos panaszkodásra hajlamos természetét, a megelégedését komolyan kell vennünk. Két évvel későbbi egyik bejegyzésében aktuális vagyonát közel 1 millió Pengőre becsülte. Vagyoni helyzete a harmincas évek végén a főispáni állás megszűnése és a vele járó fizetés kiesés (nyugdíja havi 394 Pengő volt), valamint 1938-ban az Imrédy-kormány pénzügyi- illetve adóreformjai miatt romlott. Ekkor az 1938. évi XX. tc. (közkeletű nevén a győri program) finanszírozására vezettek be adóemelést és a mintegy 27 ezer legtöbb adót fizető természetes és jogi személyekre kirótt progresszív (5–14 százalék, illetve 5–20 százalék közötti, húsz, illetve huszonöt részletben, negyedévente törlesztendő) vagyonszállást.²⁶ Ez Simon esetében – a napló szerint – 20 600 Pengőre rúgott.²⁷

Ami a rendelkezésre álló időt illeti: nem Sopron megye főispánja volt az egyetlen, aki viszonylag kevés időt töltött a gondjaira bízott megyében, vagy

²⁵ 1926. augusztus 25-én a Korona államjegyeket Pengő értékjelzéssel nyomták felül, ezzel megjelentek az első Pengő bankjegyek. Az átbélyegzéssel 1 millió Korona 80 Pengőt ért.

²⁶ Ungváry Krisztián: „Árjásítás” és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. Századvég 26 (2002), 12.

²⁷ Ami a nyolc évvel korábbi – önmaga által – becsült vagyonának csak a 2 százalékát tette ki, azaz legalább 3 százalékkal elmaradt a törvény által előírt minimumtól.

városban. A főispánok megjelenése „odahaza” havi néhány napos rendkívüli eseménynek számított, ami alatt az előkelő „vendégek” levezették a különböző vármegyei gyűléseket. Huzamosabb – ha nem ismernénk a két háború közének pártpolitikai rendszerét, akár azt is mondhatnánk: felelősségteljes – jelenlétet igényeltek az országgyűlési és nemzetgyűlési választások, amelyek figyelemmel kísérése, felügyelete és természetesen a kormánypárti jelöltek kampányának támogatása, a választási siker bebiztosítása a főispánok feladatai közé tartozott. Ezen kívül protokolláris rendezvényeken vettek részt, szónoklatokat tartottak, reprezentáltak. Simon is hasonlóan intézte a helyi ügyeket. Élete nagy részét budapesti házában töltötte feleségével. Innen csak rövid időkre látogatta meg vármegyéjét. Amikor a megyében időzött, az idő nagy részét (nem ritkán másfél hónapot) rendszerint a családi birtokon töltötte. Láttuk, hogy 1927 nyarán keserűen panaszkodott amiatt, hogy a bécsi események miatt megszakítás nélkül két hétig szolgálatban kellett lennie Sopronban. (Valószínűleg ez a fizikai távolság is hozzájárult ahhoz, hogy mint maga írja: főispánsága kiegyensúlyozott volt. Kitűnő kapcsolatot ápolt Gévai Wolff Lajos alispánnal, Sopron polgármesterével, Thurner Mihállyal, és hogy – szintén saját szavai szerint – nagy népszerűségnek örvendett az egész társadalomban.)

4. kép. Simon Elemér feleségével és Östör Józseffel a mátyásföldi repülőtéren (Soproni Múzeum)

Az utazási hajlandóság, illetve a különleges tapasztalatok iránti érdeklődés – mint a szerző kulturális univerzumának elemi része, motiváló erőként vitathatatlan. Fiatalon eljutott tehát Németország számos városába, a szélesebb lehetőségek azonban csak idővel nyíltak meg, ahogyan azt az első, a század elejére datált naplóbejegyzések bizonyítják, melyek egyelőre rövidebb utakról tudósítanak. (1903-ban Fiumébe és a plitvicei tavakhoz, még ugyanabban az évben azonban a Tátrába is.) Első házasságkötése után, 1905. július-

augusztusában már Angliába és Hollandiába utazott feleségével. Ezekről az utakról csak nagyon szűkszavúan számol be, lefolyásukról, élményeiről semmit nem tudunk meg. Ahogy előrelép a karrierben, úgy szaporodnak meg a hosszú, négy-öt hetes utazások Európa mediterrán tengerpartjaira és Észak-Afrikába. Mindazonáltal kedvelt célpontjainak számítottak az osztrák és a német városok, üdülőhelyek is. 1912 augusztusában Berlinbe utaztak, nem sokkal később, ősszel Salzkammergutba. Rövidebb (2–3 napos, vagy egy hetes) kirándulásai Ausztriába (Bécsbe, Mariazellbe) rendszeresek maradtak.

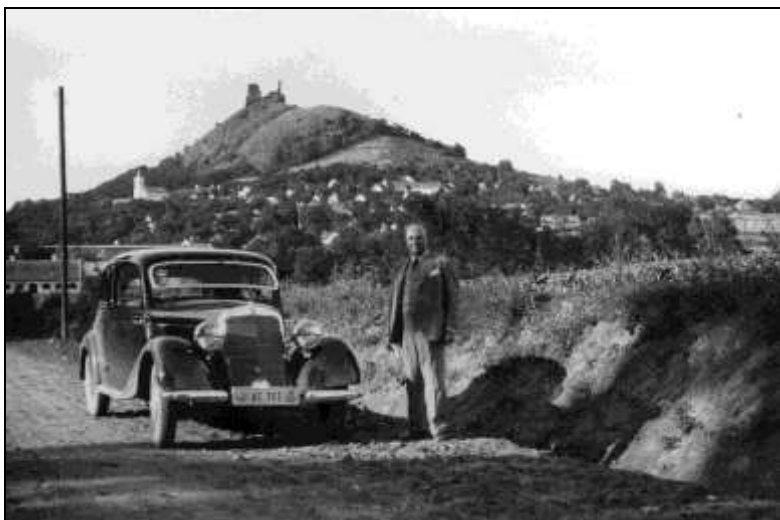
1928-ban repülőgéppel tették meg feleségével és barátjával, Östör Józseffel a Bécs és Budapest közötti utat (4. kép). A repülés annak ellenére is különleges élmény volt mindhármuknak, hogy a Magyar Légiforgalmi Rt. (mely épp a Budapest–Bécs útvonalon kezdte meg a menetrend szerinti utas-, áru- és postaszállítást) gépei 1928-ban már mintegy 850 ezer kilométer távolságot repültek, s csaknem 10 ezer utast szállítottak. Ez az „utastömeg” (melynek ráadásul csak egy részét adták a magyar állampolgárságú utasok) mindazonáltal az ország teljes lakosságának jóval kevesebb, mint 0,1 százalékát jelentette. Ennél is jóval kevesebben voltak, akik – mint Simonék – a csupán két évvel korábban megalakult, ám a legfontosabb európai fővárosok között hamar összeköttetést teremtő, Deutsche Luft Hansa A.G. gépével közlekedtek a két Duna parti főváros között. A német repülőjáratok pedig már a cég a megalakulásának évében elérték Budapestet. Akkoriban az egy óra negyvenöt perces repülőút személyenként 45 márkájába²⁸ került az utasoknak, akik 15 kg tömegű poggyászt vihettek magukkal az útra díjfizetés nélkül.²⁹ A repülés mint utazási lehetőség – különösen annak rendszeres igénybevétele – noha nem volt megfizethetetlen, csupán a társadalom szűk elitrétege számára nyílt meg. Simon és felesége is csupán egyetlen alkalommal, a luxus és a kaland élvezetért szállt fel a bécsi repülőtér kifutópályájáról. A fényűzés élményét azonban leginkább a tengerjáró hajók fedélzetén, a mediterrán tengerek és tengerpartok közelében keresték.

1913. február–március folyamán szicíliai útra indultak Triesztből a Caronia 30 000 tonnás gőzösön. A 20. század elején a közlekedés új lehetőségét jelentette a turisták számára a mélytengeri gőzhajózás. A Simonék által igénybe vett hajó a brit-amerikai Cunard társaság tulajdonában állt, mely a 20. század elején az egyik legjelentősebb cége volt, a transzatlanti kereskedelemnek és személyszállításban is vezető szerepet játszott. A – nem olcsó – szolgáltatások tekintetében a legjobb alternatívát tudták biztosítani, melyre Simon is utal, aki 1922-ben a Külföldi Magyarok Szövetségének kongresszusa alkalmából is részt vett a Cunard egyik útján. Ezen – elbeszélése szerint – élete legfényűzőbb ellátásában volt része. Júliusban még felkereste Olaszország északi részét, a Lidót és a Dolomitok

²⁸ Az 1926-ban kinyomtatott menetrend tarifátáblázatában feltüntetett Mk. rövidítés 1924. után már csak az új német fizetőeszközre, a Reichsmarkra utalhatott. Ennek Pengőben számított értékére az 1932. évi német–magyar áruforgalmi megállapodásban rögzített árfolyamból következtethetünk. E szerint 100 Márka 136,20 Pengőnek, 100 Pengő 73,42 Márkának felelt meg. Ezt alapul véve, az út kb. 61 Pengőbe – azaz egy 200 Pengős, a társadalom nagyjából 20 százalékának rendelkezésére álló átlagfizetés közel egyharmad részébe – került utasonként. Reichsgesetzblatt, Jahrgang 1932. Teil II. Nr.11. 1932. április 19. 129–130.

²⁹ Streckenplan 5. Zürich–München–Wien–Budapest. Gemeinsamer Dienst der Deutschen Luft Hansa u. der Ad. Astra Aero. http://eyach.de/luft hansa/lh_03.htm#05. Letöltés dátuma: 2011. 08. 30.

vidékét. 1924-ben újabb – több mint egy hónapos körútra – indultak Triesztből hajón Nápolyba, Caprira, Sorrentóba, Palermóba és Taorminába. Dél-Itália után Róma, Genova, a francia Riviéra, Nizza volt a céljuk, majd Velencén át tértek haza. 1925 februárjában és márciusában ismét az addig főleg angolok által látogatott téli üdülőhelyből európai luxus nyaralóhellyé fejlődő francia Riviéra és annak fővárosa, Nizza volt utazásuk célja. A tengerparti üdülők, Monte Carlo játékkaszinói a 19. századi kezdetek után változatlanul nyitva álltak középosztálybeli angol turisták számára, akik e mellett már a Rajna völgyét, majd később a svájci hegyeket is szívesen felkeresték. Noha az utóbbiak helyett Simon elsősorban a Tátra hegycsúcsainak látványát részesítette előnyben (ahol többször is megfordult), francia, olasz útjainak tanúbizonysága szerint sokrétű bevételei versenyképesek voltak az említett külföldi – angol – utazó-nyaraló társadalmi osztályok jövedelmével. A szórakozás valamilyen formáját – beleértve az utazást is – a 19. század végi Angliában körülbelül a társadalom 11 százaléka, míg Németországban a századfordulóra a lakosság nagyjából egynegyede engedhette meg magának.³⁰ A Simon házaspár ráadásul nem bánt szűkmarkúan a pénzzel az utazások alatt. Párizsi tartózkodásuk idején például nem csupán a pompás múzeumokat látogatták meg, hanem a francia főváros pezsgő, egyúttal fényűző és költséges éjszakai életébe is belekóstoltak, élvezve a világhírű mulatók világát is. A tömegessé, ezáltal egyre olcsóbbá váló vasútról mint közlekedési lehetőségről Simon ekkor már alig tesz említést a naplókban, csak egyik nyaralásából visszatérve panaszkodott a fülkék zsúfoltságára.

5. kép. Simon Elemér balatoni autós túrán (Soproni Levéltár)

³⁰ Majoros István: Fejlődési utak a 19. századi Európában III. A hétköznapi világ. Pécs, 2001. 158.

Ami a további úti célokat illeti: egyre kedveltebb volt a romantikus, egyúttal egzotikus Észak-Afrika, amely iránt felébredő érdeklődést hollywoodi filmekből, vagy idehaza akár Rejtő Jenő műveiből könnyen nyomon követhetjük.³¹ Az orientalizmus fellendülése, a régészeti ásatások, különösen Tutankhamon fáraó sírjának szenzációs felfedezése után valóságos egyiptománia lett úrrá az egész világon. A titokzatos sivatagok, nekropoliszok, az Atlasz hegység serpentinjei és az arab világ forrataga, a keleti miszticizmus éppoly különleges élményt jelentettek a nagyvárosi életet és a luxuséletformát kedvelő társaságnak, mint mondjuk az orosz balett, a dzsessz, vagy az egzotikum egyéb formái. Simon már 1925-ben is tervezett szaharai utat feleségével, amit végül szorongásos betegsége miatt lemondtak. A második naplókötet 1930-ban azonban kettejük – több mint másfél hónapig tartó – észak-afrikai utazásának részletes leírásával kezdődik. Az ókori építészet emlékei már ott is megragadták, csakúgy mint egy évvel később görögországi körútjuk számos nevezetessége. Hazafelé a dalmát tengerparton töltött idő azonban vegyes érzelmeket váltott ki belőle: *„...csak az tett rám fájó benyomást, hogy abban a szép Dalmatiában és Horvát országban (sic), a hol eddig közel ezer évig mi voltunk az urak, most ádáz ellenségeink, a szerbek uralkodnak és a mi reánk nézve a legszomorúbb – hogy jól uralkodnak.”*

Hazai útjai legtöbbször az ország legkedveltebb víkendező- és üdülőhelyére, a Balatonra vezettek, ahol a két háború között nyaranta már 20–30 ezer ember talált kikapcsolódást.³² 1920 és 1940 között számos magánvilla, társas üdülőház, szálloda és panzió létesült mind az északi, mind a rohamosan fejlődő lankás, homokos partú déli oldalon. A Simon házaspár ide vezető néhány napos kirándulásai általában autós túrák voltak (5. kép). Simon Elemér már 1911-ben vásárolt magának saját autót. Élete első útja Bécsből Csáfordra vezetett, ahová feleségét és anyósát szállította, miután azok Marienbadból a bécsi pályaudvarra érkeztek.³³ Akkoriban még ritkaságnak számítottak a hasonló kiruccanások, hiszen igen kevés autó futott az utakon, igaz számuk folyamatosan növekedett. 1910-ben 1047 automobil közlekedett Magyarországon, három évvel később, 1913-ban mindösszesen 2876 volt az üzemben tartott gépkocsi száma. Az újdonság és hozzá társuló életstílus élvezete számos kirándulásra csábította a Simon családot. Így jutottak el autójukkal első ízben a Balatonra, majd a Bakony erdőseibe, ami után már hosszabb tátrai túrára is vállalkoztak. Simon 1914. június 10-én már az első autóbalesetét is elszenvedte Budakeszin, amikor az autó fékrendszere felmondta a szolgálatot, és a kocsni nagy sebességgel rohant le velük a hegyről a községbe. A törött járműből csak szerencséjével sikerült épségben kiszállniuk.

A húszas évek végén az autózás, amelynek kialakult a maga sajátos szubkultúrája, a korszak elit-életmódjának egy darabjává vált. A forgalom az autók a növekvő száma ellenére még családias volt, a kocsik és tulajdonosaik jó

³¹ A térség népszerűségét az egyiptomi ásatások megindulása alapozta meg. Egyiptomról jelentette meg első útikönyvét Karl Baedeker is, még 1839-ben. Lásd: Majoros i.m. 163.

³² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 2008. 219.

³³ Noha erre nem találunk utalást a naplószövegekben, egyéb részletek és fényképek tanúsága szerint feltehetően saját sofőrrel rendelkezett.

része sokáig személyesen ismerte egymást, és ismerték őket a járókelők a kisebb-nagyobb városok – még Budapest – utcáin is.³⁴ Ekkor már egyedül Sopronban 129 magánautóst tartottak nyilván. A motorosokkal együtt 1929-ben a Soproni Automobil Egyesület 147 tagot számlált. Gimesi Szabolcs kutatásaiból tudjuk, hogy a Fertő környéki utakat, bécsumhelyi és budapesti csillagtúrákat szervező egyesület kiváló kapcsolatokat tartott a város és a vármegye vezetőivel. 1931 augusztusában a kaposvári és pécsi egyesületek látogatásainak viszonzására indítottak 800 kilométer hosszú túrát a Balaton Kaposvár és Balatonföldvár érintésével Pécsre. A gazdasági válság nyomasztó terhei miatt csak öt autó indult el a Kaszinó elől.³⁵ Közöttük volt Prickler Jánosé is, aki mellett Simon Elemér is végigautózta a két napos távot. Simon főispáni megbízatásának megszűnése után indult addigi legnagyobb autós útjára második feleségével és vadonatúj Mercedes-Benz 170 V. típusú kocsijával, mely népszerű, ám nem a legdrágább autó volt a hazai kínálatban.³⁶ Az osztrák–olasz–német körút során kipróbálták a München–Salzburg között az 1934. március 31-án átadott Reichsautobahnt, ahol a nyílegyenes pályán elérték a 100 kilométeres sebességet is. 1938-ban a még hosszabb túrára, a Vöröskereszt londoni kongresszusára indultak Mercedesükkel.³⁷

³⁴ Majtényi György: Életstílus és szubkultúra. Az autózás története (1920–1960). Korall 2000. 1. 104. o.

³⁵ Gimesi Szabolcs: A soproni Automobil Egyesület (1927–1937) SSz. 33. 1979. 2. 150. o.

³⁶ A Mercedes akkoriban még nem örvendett akkora presztízsnak, mint manapság. A Simon által megvásárolt modell ára 5000 Pengő körül volt. Ennél jóval drágább autók is futottak az utakon. Egy 2,5 literes Opel például 7,5 ezer Pengőt ért. Az autók között a Mercedes 170 az „emelt közép-kocsiosztályba” (gehobene Mittelklasse) tartozott. A legolcsóbban megszerezhető márkák közé tartozott a FIAT 500 („Topolino”) és az Opel Kadett. Ezek hozzávetőlegesen 3000 Pengőbe kerültek. Legnépszerűbb a FIAT 1100 és az Opel Olympia volt. A BMW-k és a Tatra 10000 Pengő körül volt kapható, a Horch és a Rolls Royce viszont már 20–30 000 Pengőbe került. Dr. Kubinszky Mihály szíves szóbeli közlése.

³⁷ A magántulajdonú autók száma 1938-ra elérte a tizenöt ezret. Keszthelyiné dr. Rédei Mária: Gépkocsi és életmód. Életszínvonal füzetek. 8. Budapest, é. n. 7–8. o.

6. kép. Simon Elemérné Tóth Mara (Soproni Levéltár)

A több mint két hetes út Brüsszelig tartó szakaszát tették meg autóval,³⁸ s eközben Simon felesége ült a volánnál, aki kissé feminin lelkialkatú³⁹ férje mellett a 20. század modern asszonytípusát testesítette meg (6. kép). A Thallmayer cégnél mutatott rátermettséggel 1921 óta vezette Simon háztartását, gyakorlatias szellemben irányította annak mindennapi ügyeit. 1924-ben tettek meg első közös útjukat Olaszországba. Annak az évnek a nyarán a főispán Csáfordon is bemutatta, házasságkötésüket azonban évekig titkolta anyja előtt. Az a szerepfelfogás, amelyet Mara képviselt, egyszerre emlékeztet a gondoskodó mater familias tradicionális alakjára, és az erős, független, önálló nő attitűdjére, aki autót vezet, sőt azt az „indulás előtt rendbe hozza”, önállóan elboldogul az angol

³⁸ A távolságot pihenőkkel három nap alatt hagyták maguk után (volt, amikor 317 kilométert csak 7 és fél óra alatt sikerült teljesíteniük, máskor állítólag megközelítették a 120 km/órás sebességet). Brüsszeltől Ostendéig vonattal, Doverig hajóval, majd Londonig ismét vonattal tették meg az utat. Valószínűleg a nagy távolság és nem a szokatlan szabályok miatt választották a vasúti közlekedést, hisz 1941-ig Magyarországon éppúgy a baloldali közlekedés volt érvényben, mint Nagy Britanniában.

³⁹ Ez nem csupán gyakran panaszkodó, számos vélt vagy valós betegségének komolyságát eltúlzó jelleme miatt lehet elmondani rá. Östör József – nem túl hízelgően – a következőket írja róla: „A baráti társaságban azonban nem kedvelték, mert hiába, a fiatalok szeretik a határozott jellemeket, Elemérünk pedig már akkor sem volt az. Ezen kívül nőiesnek tartották. Nagyon jól emlékszem, hogy Andorka Gyula vékony hangja miatt már akkor mindig azt mondta róla, hogy »mekeg«”. Östör i. m. 29. o.

nyelvvel, rutinosan vásárol londoni nagyáruházakban, járja a metropoliszt, amíg férje hivatalos programokon vesz részt.

A 20. században a tömegszórakozás kedvelt formájává vált a zöldbe való kirándulás, legyen az a városi kert, vagy a közeli hegytető. Simon presztízszokok miatt különösebben nem kedvelte a sokadalom által látogatott helyeket, ráadásul korpulens alkata is visszatartotta a hosszabb, megerőltető túráktól, de Ausztria közeli hegyeit (például a Hohe Wandot), amíg lábai engedték, megmászta, sőt – élete legnagyobb turista élményeként – gyalog is elzarándokolt Közép-Európa egyik legismertebb Mária-kegyhelyére, Mariazellbe.

Az utazásokkal, vadászatokkal, bálokkal teli, mondhatni gondtalan élet – a válságból eredő pénzügyi nehézségek ellenére – az 1930-as évek elején volt a legnapfényesebb. Gömbös hatalomra jutásával egyre-másra szaporodnak azok a bejegyzések a naplóban, amelyek a főispáni hivatal nehézségeiről szólnak. Ezen nem is lehet meglepődni, hiszen láttuk, hogy Simon már milyen régóta vágyott nyugalmasabb állásra, elsősorban a felsőházi tagságra. Ennek oka nem csupán a kevesebb feladat és kisebb felelősség, hanem a hiúság, és mint írja: a „kegyelmes” megszólítás elnyerése volt.⁴⁰ Most viszont a terhek elöl is szeretett volna menekülni. A Gömbös-féle változás átalakította a helyi hatalom és a kormánypárt viszonyát. A párt helyi szervezetei vezető politikai erővé váltak, háttérbe szorítva a Bethlent támogató közigazgatási apparátust. Kísérlet történt a közigazgatás megkettőzésére, ami kompetenciavitához vezetett a Nemzeti Egység Pártjának titkárai és a főispánok között. Mivel azonban az új pártapparátus kiépítése hosszú időt vett igénybe, Gömbös egyelőre kénytelen volt a vidéki pártműködtetés feladatait a főispánok vállára rakni, akik ezáltal a kormánypárt (NEP) megyei elnöki funkcióit is ellátták. A bethleni szelekció során kiválasztódott főispánok egy része nehezen alkalmazkodott új szerepköréhez. A NEP szervezése körüli feladatok ellátása és a Gömbös-féle politikát egyre nagyobb kritikával szemlélő helyi társadalom ellenállása mind nagyobb gondokat okozott Simon számára.⁴¹ Eközben Sopronban is feszültebb lett a helyzet. Thurner polgármesterhez fűződő viszonya megromlott. *„Viselkedése – panaszkodik Simon – kezd túrhetetlen lenni. Nagy képűsége csak tehetetlenségénél nagyobb(sic.) Nála igazán nincs a kép a képességgel arányban.”*

Mentalitásával és addigi életvitelével ütközött a pártközpont által követelt mindennapi agitációs pártmunka. Nem szívesen járt vidékre pártgyűléseket tartani és a NEP programját hirdetni. Egyre jobban panaszkodik idegeinek állapotára, depresszióra, cukorbetegsége.⁴² A hosszú utazások ekkorra már

⁴⁰ A felsőház tagjainak csak a méltóságos cím járt, a nagyméltóságú címnek megfelelő megszólítást a Felsőház elnöke kapta meg. Simon először 1932. év végén jegyezte be a naplóba, hogy szeretne volna megszerezni a felsőházi tagságot. Rupprecht Olivér ellenében azonban nem kívánt indulni, holott *„akkor megkaphattam volna a beígért, s a öröskeresztes elnökségért dukáló kegyelmes címet is”* – írta. Négy évvel később, 1936 decemberében teljesült a vágya, amikor kinevezték titkos tanácsossá, s ezzel a cím elnyerése is együtt járt. Egy év múlva megválasztották felsőházi taggá is Sopron megyében.

⁴¹ Naplójában megjegyzi, hogy az amúgy is ellenzéki vármegye igen ellenségesen fogadta a kormányfő több megnyilvánulását, képviselőházi felszólalása pedig általánosan rossz benyomást keltett.

⁴² Simon jegyzeteiben a betegségek sokszor felülírják a politikai, társadalmi események jelentőségét. A soproni iparkiallítás idején például a számos fogadás, kongresszus, hivatalos találkozó, Bud János, Vass József látogatása közepette ő a fájó térdízületeire emlékezett legélénkebben. Később elsősorban túlsúlya és magas vércukorszintje miatt aggodalmaskodott. Utóbbi okát főleg a feszültségekkel terhes munkában látta. Betegségei miatt felkereste a

elmaradtak, valószínűleg a megnövekedett feladatok miatt. 1934 elején az országos pártvezetés – Sztranyavszky Sándor elnökkel az élen – szemére is hányta a Sopronban és Sopron megyében elhúzódó pártszervezés lanyhaságát.⁴³ Ez év februárjában, miután a fővárosi lapokban és a Soproni Hírlapban is megszellőztette az ügyet, lemondott, és csupán Keresztes-Fischer és Gömbös – minden valószínűség szerint csak erőltetett – személyes rábeszélésére tartotta meg hivatalát. Keresztes belügyminisztersége alatt két tisztsége – a megyei pártelnöki és a főispáni – ellentmondásba került egymással. 1934 augusztusában a belügyminiszter felszólítására levélben hívta fel a polgármester figyelmét, hogy az elterjedő gyakorlattal szemben a hatóságok ne fogadják el a Nemzeti Egység pártfoglaltjainak igazolásait és az országos, illetve a helyi pártszervezetek által nekik kiállított ajánlásokat, tagsági és egyéb igazolásokat.⁴⁴ A belügyminiszteri utasítás érezhető szorgalmazásával a megyei NEP elnök, úgy tűnik, alulmaradt a megyei közigazgatás vezetőjével szemben. A pártszervezés feladatával azonban a lemondás előttihez képest gondosabban foglalkozott.

Néhány hónappal az ominózus lemondást követően, amikor röviddel a választások előtt visszavonulását fontolgatva végül ismét a helyén maradt, már több olyan politikai elvbarátjával konfliktusba került, akik elhagyni készültek a kormánypártot, vagy már ki is léptek belőle. Hosszú ideje húzódó távozása csak akkor vált véglegessé, miután 1935 júliusában az immár Gömbös szűkebb környezetéhez tartozó új belügyminiszter, Kozma Miklós⁴⁵ közölte vele a soproni és a vasi főispáni hivatal összevonásáról szóló döntését. Szeptemberben lemondott, helyére pedig kinevezték Ostffy Lajost, aki közvetlenül Gömbös hatalomra kerülésétől töltötte be Vas vármegye főispáni tisztségét, és a miniszterelnök-pártvezér legmegbízhatóbb hívének számított.⁴⁶

Főispánsága után az öt körülvevő társadalmi és a fizikai tér csak lassan és fokozatosan szűkült be. Ennek oka, hogy a Vöröskereszt szervezetében továbbra megmaradt tekintélyes funkciója. A korábban kedvelt soproni magyar bálon azonban rádöbbsent, mennyire magára maradt a lokális közélet színterein. *„Sopronban már idegennek érzem magamat”* – írta másnap. A helyi politikai porondon egy jobban marginalizálódott, súlytalanná vált. Mint említettük azonban, maradt a vöröskeresztes pozíció, a vele járó reprezentáció, társasági élet, maradtak az egyre hosszabbá váló csáfordi nyaralások, a családi idill, és maradtak az autós kirándulások a Balatonra, esetleg Ausztriába, Abbáziába és Észak-Itáliába, vagy a Vöröskereszt nemzetközi rendezvényeire, mint 1939 augusztusában is. Ezt azonban beárnyékolta a svéd külügyminiszter-helyettes által közölt értesülés a lengyel német háborúról és egy várható európai

vöslai szanatóriumot és többször is visszatért gyógykezelésre Joachimsthalba (Jáchumov), melynek fürdője a mozgásszervi és perifériás idegrendszeri betegségek gyógyítására specializálódott.

⁴³ Östör i. m. 115.

⁴⁴ A főispán levele a polgármesterhez, 1934. augusztus 28. SL IV. B. 1404. a. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának Iratai. Bizalmas Iratok 1930–1935.

⁴⁵ Az új összetételű Gömbös-kormány 1935. március 4-én alakult meg, a miniszterelnök két híve, Bornemisza Géza kereskedelem, majd iparügyi miniszter és Kozma Miklós belügyminiszter részvételével.

⁴⁶ Vonyó József: Marton Béla utolsó kísérletei és kudarca a Nemzeti Egység Pártja szervezésében. Dokumentumok a Vas megyei levéltárból. Vasi honismereti közlemények 2 (1992), 67.

konfliktusról. „*Le voltunk sújtva, hisz még pár napot ott szándékoztunk volna tölteni.*”
– sajnálkozott Simon, akinek akkor még kevés sejtelme volt a hír számos egyéb
lesújtó következményéről. Ráadásul egy héttel el is számolta magát.

„[1916.] Apr[ilis] 10-én Ferenc Salvátor főherceg jött inspiciálni¹ a hadseregünkhöz, és igen megdicsért működésemet, amelynek egyik kedves emléke máj[us] 7-én folyt le, amikor Lembergben egy fényes ünnepélyt rendeztünk a vöröskereszt javára. Itt találkoztam egy gyönyörű lengyel ápolónővel, akivel azután két évig tartó benső barátságot folytattam, ami Lembergben általános irigység tárgya volt. Igen szép és kedves kis leányka volt fájának és nemzetének minden sajátos jó és rossz tulajdonságával felruházva. Reája mindig örömmel fogok emlékezni.” – áll Simon Elemér 1927-ben íródott visszaemlékezésében.² E sorokban Sopron vármegye korabeli főispánja az I. világháborúban viselt Vöröskereszt-főmegbízotti tisztségének egynémely fontos eseményéről emlékezik meg. Visszaemlékezésében Simon e pár mondatnál jóval bővebben szól közel három évig, 1917 májusáig tartó vöröskeresztes működéséről. Ezért az feltétlenül figyelmet érdemel a hadművelleti területekre rendelt Magyar Vöröskereszt-megbízotti kar – jelesen a 2. cs. és kir. hadsereg mellé rendszeresített főmegbízott, főmegbízott-helyettes, megbízott – működésére vonatkozóan, és Simon Elemér I. világháborús tevékenységével kapcsolatban egyaránt.

Simon Elemér személye eddig sem került el helytörténetírásunk figyelmét. Közel tíz éve Tóth Imre már szentelt egy tanulmányt életpályája, személyisége bemutatásának.³ Az említett szerző már e munkájában is bátran támaszkodott a gazdag személyes irathagyaték által rendelkezésre álló megannyi forrásra, köztük Simon Elemér naplóira, visszaemlékezéseire, s ez utóbbiakat használja fel a Soproni Szemle jelen számában megjelenő közleményében is. Egyúttal ráirányítja a figyelmet arra, hogy Simon Elemér egyelőre csak kéziratban elérhető – a szakmai zsargonban újabban összefoglalóan én- vagy ego-dokumentumként

¹ inspiciál: felülvizsgál, vizsgálatot, szemlét tart

² Simon Elemér 1927-ben íródott visszaemlékezése 30–31. p., Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: SL), Simon család iratai (Simon cs. i.), Simon Elemérre vonatkozó iratok. Itt jegyezzük meg, hogy a korabeli forrásokat szöveghűen, de a mai helyesírás szabályaihoz igazítva, tehát nem betűhíven közöljük. Kivételt csak egy-két, idegen eredetű szó, mint például: audientia, cousin, schweizi, valamint a dátumok írása kapcsán teszünk. Változtatattunk az eredeti mondatbeli központosáson is, azt a mai felfogáshoz közelítettük.

³ Tóth Imre: Simon Elemér – Sopron megye főispánja. Politikai életrajz. In: Arrabona 40. évf. 1–2. szám (2002) 335–354.

meghatározott⁴ – naplói, visszaemlékezései, életrajzi, illetve nevesebb eseményeket megörökítő feljegyzései közel hasonló forrásértékkel bírnak, mint a kortárs, egyben közeli barát Östör József közelmúltban megjelent naplója.⁵

1. kép. Simon Elemér az 1920-as években csáfordi birtokán (SL, Simon cs. i., családi fényképalbumok, Csáford, 1908–1929.)

Az 1875. november 18-án Sopronban született Simon Elemér életpályája során számos fontos pozíciót töltött be, melyek közül kiemelkednek a Sopron vármegye főispáni (1922–1935), illetve a Magyar Vöröskeresztnél betöltött előbb főgondnoki (1921–1925), majd elnöki (1932–1944) tisztségek.⁶ Az e tisztségekhez kapcsolódó iratok ugyanúgy a személyi irathagyaték részét képezik, mint a további tisztségekhez (pl. felsőházi tagsága), illetve a fontosabb egyesületi tagságokhoz (Máltai Lovagrend) kapcsolódó iratok. Simon Elemér irathagyatéka a Soproni Levéltárba bekerült családi levéltár szerves részét képezi, s az alapvetően alapszinten, és csak

⁴ Az én- illetve ego-dokumentumok terjedő használatáról, fogalmi meghatározásáról ld. Horváth J. András: Lesz-e múltad Kovács János? – személyes magániratok a Budapest Főváros Levéltárában. In: Budapesti Negyed 2010/2. (nyár) 10–15. E fogalomhasználat is tükrözi azt a folyamatot, miszerint a tudomány, illetve a történész közösség egyre nagyobb része a naplókat és memoárokat a benne megnyilvánuló személyes „én” miatt tartják különlegesen fontos dokumentumoknak. Itt még érdemes megemlíteni, hogy a Budapesti Negyed 2010/2. számának tematikája a személyes iratok, köztük kiemelten naplók és visszaemlékezések, memoárok feldolgozásával született tanulmányok, közlemények köré csoportosult, s a „Fővárosi magántörténelem” címet viseli.

⁵ Östör József: Közpályám. Politikusi életút a két háború korából. Sajtó alá rend., bev. tanulmányt írta és jegyz. ellátta: Tóth Imre. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr–Sopron, 2010.

⁶ Az életrajzi adatokra ld. Simon Elemér életrajza, SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok; illetve Tóth I. 2002. 335, 342, 348.

bizonyos részeiben középszinten rendezett családi levéltár⁷ terjedelmének több mint felét öleli fel. Az iratanyagban Simon Elemér naplói, visszaemlékezései, életrajzi, illetve nevesebb eseményeket megörökítő feljegyzései közel egy doboznyi mennyiséget, azaz 0,12 ifm terjedelmet tesznek ki. Előbbiek sorába tartoznak a naptárakba – amelyek közül egy tucatnyi található az iratanyagban – tett bejegyzései is. E naptárak lényegre törő bejegyzései sok esetben a naplókra is jellemzők, azaz egyes időszakokban szűkszavúan, szinte csak „hol és mit csináltam” jellegű, egy-két szavas feljegyzéseket írt naplóiba. (1. kép).

Simon Elemér naplói műfaji szempontból azért sem egyértelműen besorolhatóak, mert többük esetében keveredik a napló, illetve a visszaemlékezés, önéletírás. Így például a levéltárba került iratanyagban fennmaradt legkorábbi, 1927. február 6-án kezdődő napló első fele (3–95. pp.) lényegében visszaemlékezés, melyben élete „nevezetesebb mozzanatainak”⁸ megörökítésére tett kísérletet. A napló e részében kerültek megörökítésre az I. világháború időszakára vonatkozó (26–49. pp.), illetve ezen belül a 2. cs. és. kir. hadsereg mellett rendszeresített Vöröskereszt-főmegbízotti tisztségéhez kötődő emlékek (28–37. pp.). Egyébként az 1929. év végével záruló első naplót követő második napló 1930 januárjától 1947. június 28-áig, a harmadik kötet pedig 1947. július 1-étől 1952. október 2-áig tart. Ez még folytatódik egy negyedik füzet 101–107. oldala között (1952. október 2.–1953. szeptember 20.). Ez utóbbi füzet első oldalain szintén egy visszaemlékezés található, melyet 1949. november 1-jén kezdett papírra vetni. Ezen, „Életem folyamának leírása” címet viselő önéletírásban csak az ifjúkoráig, az 1900. évig jutott el (1–25. pp.), a füzet azonban tartalmaz még további, tematikus életrajzi feljegyzéseket, például *Utazásaim* (151–174, 181–193. pp.), illetve *Betegségeim* (175–180. pp.) címmel. Ez utóbbiban egy oldal hosszan érinti a 2. hadsereg mellett, Lembergben (ma: Lvov /Ukrajna/) eltöltött két évet, ahol a szervezetét terhelő klíma mellett egy oldalnyi terjedelemben (175–176. pp.) itteni tevékenységéről, működéséről is szól.⁹ Terjedelme, részletessége miatt így az 1927-ben írt visszaemlékezést tudjuk elsődleges forrásként használni, az utóbb említett, *Betegségeim* című feljegyzéssel szemben.

Mint korábban írtam, a történettudományon belül terjedőben az a megközelítési mód (ld. narrativisták), amely elsődlegesen nem a köztörténet

⁷ A család iratanyagát felölelő levéltári fond elnevezése és egyéb adatai (évkör, terjedelem ívfolyóméterben) a következők: XIII.14. Simon család (Csáfordjánosfa) iratai 1674–1953, 3,60 ifm

⁸ Amint a napló kezdő sorai ezt megfogalmazzák: „Első oldala e könyvnek – mely életem nevezetesebb mozzanatait van hivatva megörökíteni – boldogult Édes Atyám emlékének legyen szentelve!”, SL, Simon cs. i., Simon Elemére vonatkozó iratok, Simon Elemér naplói I. kötet 1. p.; Simon Elemér édesapja Simon Ödön (1845–1912) Sopron vármegye alispánja, majd főispánja volt.

⁹ „(...) II. sz. hadseregéhez lettem tábori főmegbízottá kinevezve, amely hadsereg akkor Lembergben állomásozott és én ott abban a hideg klímában, hol a 29–35 hőfok egyáltalán nem volt ritka, bizony sokat szenvedtem.” – írta a Lembergben öt körülvé éghajlati viszonyokról Simon Elemér. SL, Simon cs. i., Simon Elemére vonatkozó iratok, Simon Elemér 1949 novemberében elkezdett visszaemlékezését, illetve az 1952. október 2.–1953. szeptember 20. közti naplótöredéket tartalmazó füzet.

megismeréséhez adatokkal járuló forrásként tekint a naplókra, visszaemlékezésekre és önéletírásokra, hanem egy olyan szerves, koherens egészlet képező szövegfolyamként, amelyből ennél sokkal izgalmasabb tanulságok, eredmények vonhatók le az azt létrehozó személyről, saját identitásának megkonstruálásáról, megéléséről, énértelmezéséről.¹⁰ Simon Elemér naplói, visszaemlékezései – kiegészítve levelezésével, s a közéleti tevékenységéhez kapcsolódó iratokkal – kétségtelenül alkalmasak e narrativista szemléletű elemzésre, bár Simon a naplóiban, memoárjaiban inkább szűkszavú volt, mint bőbeszédű, s inkább tényközlő, mintsem reflektív, s gondolatainak, nézeteinek is ritkán adott teret.¹¹ Azonban e megközelítéstől nem e szempontok, hanem eredendő érdeklődésem térít el. Ugyanis kezdetben nem Simon Elemér személye felől közelítettem a 2. hadsereg mellé rendelt Magyar Vöröskereszt-biztosság működésének történetéhez, hanem ottani munkatársa, ifj. Leopold Lajos életére vonatkozó kutatásaim során, annak részeként¹² (2. kép).

¹⁰ E megközelítési mód alapján használják a narrativisták az ego-dokumentum kifejezést a személyes iratokra, mindenekelőtt a naplóra, visszaemlékezésre és önéletírára. Hasonló megközelítésű tanulmányra ld. a Soproni Szemle ezen számában Kövér György *Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés* című tanulmányát. Egyébként a témába vágó tematikus számokat jelentetett meg az Aetas folyóirat az utóbbi években: *Írott orális történelem* (2007/2. szám), illetve *Személyes történelem* (2008/3. szám).

¹¹ E véleményem részben egybeesik Tóth Imre meglátásával: „*Írásai, naplói egyszersmind arra is utalnak, hogy Simon nem volt túlzottan erős intellektuális jegyekkel rendelkező személyiség.*” Tóth I. 2002. 342.

¹² Ifj. Leopold Lajos életének első, szülővárosához kötődő, 1879–1920 közti szakaszáról írt kismonográfiámat ld. Csekő Ernő: Ifj. Leopold Lajos élete Szekszárdon. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXIX., Szekszárd, 2007. 413–498.

2. kép. ifj. Leopold Lajos 1918-ban
(Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Fotógyűjtemény)

Ifj. Leopold Lajos (1879, Szekszárd – 1948, Cservölgy /Tótvázsony/) az 1945 előtti honi társadalomtudomány egyik érdekes alakja volt. Eredeti gondolkodó, akinek életpályája a *Huszedik Század* című folyóirathoz kötődő, anarchizmussal is kacérkodó ifjúkori évektől a konzervatív szemléletű agráriusokig ívelt. Szociológiával, agrárszociológiával foglalkozott, majd az I. világháború után az agrárgazdaságtant művelte. Művei közül az utókor elsősorban *A presztízst* (1912), valamint az öt évvel később megjelent *Színlelt kapitalizmust* (1917) tartja számon. E két mű közül kétségtelenül az utóbbi a szélesebb körben ható munkája, amelyre, a tudomány határait túllépve, napjaink publicisztikájában is gyakran hivatkoznak az 1980-as évek végi átalakulás, a kapitalizmus (leánykori nevén: piaczgazdaság) kiépülésének, honi működésének szemléltetésekor.¹³ Tanulmányunk témája szempontjából azonban fontosabb az a kiterjedt karitatív, illetve humanitárius

¹³ Életútja, munkássága rövid méltató összefoglalását ld. Csekő Ernő: Ifj. Leopold Lajos sírjánál. In: Szociológiai Szemle 2009/1. 73–82.

tevékenység, amelyet Leopold az I. világháború ideje alatt, s az azt követő években végzett. Ezek egy részét nagy volumenű, Szekszárd és környéke viszonylatában kiemelkedő nagyságú adományai tették ki, másrészt pedig a Vöröskereszt keretében végzett működéséből állt.¹⁴ A háború kitörését követően nem sokkal, 1914 őszétől Vöröskereszt-megbízottként előbb a galíciai frontszakaszon saját autóval felügyelőtiszti szolgálatot látott el, majd 1915-ben az ekkor Oroszország részét képező Litvániában működő k.u.k. (cs. és kir.) erőknél létesített tábori raktárt vezette.¹⁵ Az itt végzett magas szintű munka után került a 2. cs. és kir. hadsereg mellett működő, Simon Elemér által vezetett Magyar Vöröskereszt-biztossághoz főmegbízott-helyettesi besorolásban.

E pár adatból is látható, hogy az 1916-os évben ifj. Leopold Lajos személyében elhivatott szakember volt Simon Elemér helyettese Lembergben. De más szempontból is párhuzamba állítható személyük. Ugyanis nem csupán Simon töltött be később a Magyar Vöröskeresztnél országos vezető tisztséget (1921–1925: főgondnok; 1932–1944: elnök), hanem ifj. Leopold Lajos is, aki 1918 december 6-ától 1919 január végéig a Vöröskereszthez kinevezett kormánybiztos-helyettes, majd Károlyi Mihályné lemondása után márciusig kormánybiztos volt, ezt követően pedig az egylet nemzetközi osztályát vezette. Azonban a lemergi Vöröskereszt-biztosság nem csak kettőjük személye erejéig volt válogatott csapat, hiszen 1916-ban mellettük teljesített szolgálatot – megbízotti besorolásban – az az ifj. gr. Edelsheim Gyulai Lipót is, akinek édesapja a korabeli emberbaráti mozgalmak élharcosa, gr. Edelsheim Gyulai Lipót (1863–1928) volt.¹⁶ Gr. Edelsheim főként a gyermekvédelem területén fejtette ki áldásos tevékenységét: a Fehérkereszt Országos Lelencegyesület vezetője, az 1905-ben induló *Gyermekvédelem Lapja* szerkesztője, s az Országos Gyermekvédő Liga egy évvel később történt megalakulásának kezdeményezője, majd elnöke.¹⁷ Amint unokája, gróf Edelsheim Gyulai Ilona memoárjában írja: „Nagyapám – a tábornok fia”¹⁸ –

¹⁴ Széleskörű tevékenységét a következő tanulmányban foglaltam össze: Csekő Ernő: „Egyszerűen emberül”. Ifj. Leopold Lajos karitatív és humanitárius tevékenysége az I. világháborúban és az azt követő években. In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. éves születésnapjára*. Szerk.: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2008. 61–77.; ifj. Leopold nagymérvű karitatív tevékenységéhez az a szilárd anyagi háttér adott alapot, amelyet elsősorban a Szekszárdhoz közel eső, 2500 kat. hold kiterjedésű ózsáki gazdaság jövedelme biztosított.

¹⁵ Kiváló, elkötelezett munkájáról emlékezik meg az 1915. december 9-i napiparancsba foglalt elismerés is: „(...) a magyar vöröskereszt egyévi működésének évről-évről méltatásaképp ifj. Leopold Lajosnak, a magyar vöröskereszt egylet főmegbízott-helyettesének és a tábori raktár parancsnokának magasrendű kötelezettségérzetű vezérével, és rendkívüli szakértelemmel elvégzett, kitűnő munkateljesítményéért és támogatásáért.” Magyar Vöröskereszt 1916/1. 9.

¹⁶ Simon, ifj. Leopold és ifj. gr. Edelsheim együtt szerepelnek abban a 1916. június 28-án kelt német nyelvű kérvényben, amelyben a 2. cs. és kir. hadsereg parancsnoksága a magyar kir. honvédelmi minisztertől, eddigi tevékenységük elismerésül mindhármuk részére katonai tiszti rang adományozását kéri. A levélben ugyan közlik, hogy katonai képzésben nem részesültek, azonban társadalmi rangjuk és tanulmányaik alapján méltóak tiszti fokozatra. SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Katonai szolgálatával kapcsolatos iratok

¹⁷ Pik Katalin: A szociális munka története Magyarországon (1817–1990), Budapest, 2001. 116–117.

¹⁸ Gr. Edelsheim Gyulai Lipót cs. és kir. lovassági tábornok 1826–1893 között élt.

szintén a Lipót nevet viselte, Salzburgban született 1863-ban. Életének középpontjában a jótékonykodás állt. Megalapította a Nemzeti Gyermekvédő Ligát, ami a többi között nevelőszülőket talált József Attilának, a híres magyar költőnek. Egy darabig elnöke volt a Gyermekvédő Szövetségnek, alelnöke a Fehér Kereszt Nemzeti Lelenc Szövetségnek és társelnöke a Rokkant Gyermek Nemzeti Otthonának.”¹⁹ (3. kép)

3. kép. ifj. gr. Edelsheim Gyulai Lipót leányával, Ilonával 1920 körül
(gr. Edelsheim Gy. I. 2001., fényképek 1.)

Mint látható, a 2. hadsereg mellett rendszeresített Magyar Vöröskereszt-megbízotti kar már személyi összetétele miatt is kiérdemli a figyelmet. S ebből a szempontból különösképp fontos forrásnak tűnnek Simon Elemér visszaemlékezései. Azonban némileg meglepő módon azok jószerével nem is tesznek említést ifj. Leopold Lajosról és ifj. gr. Edelsheim Gyulai Lipótról. Így például az 1927-ben íródott visszaemlékezése nem tér ki – még utalás szintjén

¹⁹ Gr. Edelsheim Gyulai Ilona, Horthy István kormányzóhelyettes özvegye: Becsület és kötelesség, 1. rész (1918–1944). Budapest, 2001. 22.; A szóban forgó memoár érthető módon jelentős terjedelemben foglalkozik a kormányzóhelyettes özvegyének édesapjával, ifj. gr. Edelsheim Gyulai Lipóttal is.

sem – Leopoldnak a Népköztársaság ideje alatti kormánybiztos-helyettesi, illetve kormánybiztosi szerepére, amint az 1949-ben íródott visszaemlékezés sem nevesíti gr. Edelsheimet, pedig leányának Horthy Miklós idősebb fiával, Horthy Istvánnal 1940-ben történt házassága épp elég apropót adhatna ehhez.²⁰ Egyetlen kivétel az 1927. évi visszaemlékezésben gr. Edelsheim említése a Lembergben történt főmegbízotti kinevezése kapcsán: „*Hadsegédem gr. Edelsheim Gyulai Lipót ifj.*”²¹ Azonban ha a visszaemlékezésekből a Vöröskereszt-biztosság működésére, az általuk irányított vöröskeresztes tábori alakulatok tevékenységére, mindennapjaira és eredményeire vagyunk kíváncsiak, szinte az előbbihez hasonló szűkszavúsággal találkozunk.²² Ezen összképet valamelyest árnyalja, (bár a korábban írt visszaemlékezés kerüli e témákat), hogy az 1949-ben – vagy az azt követő években – íródott memoártöröredékben Simon tömören és számszerűsítve felsorolja a nevéhez fűződő eredményeket:

„(...) a hadsereg vöröskereszt intézményeit szerzett tapasztalataim és fiatalos agitálásom folytán olyannyira fejlesztettem, hogy egyik kitüntetést a másik után szereztem meg. A szervezeti szabályzatunk szerint minden hadseregnél csak egy főmegbízott volt. És ez alá tartoztak úgy a magyar, mint az osztrák vöröskereszt alakulatok is. 2 évig ott teljesített szolgálatom alatt úgy kiépítettem ott úgy a magyar, mint az osztrák vöröskereszt alakulatait is, mint máltai lovag e rend kórház vonatait is sikerült e hadsereg területére irányítani – hogy a II. évben már két máltai, 4 magyar vöröskeresztes kórházvonatot, négy osztrák vor. Feldhilfs und Labestationt²³ is kb. 6 vöröskeresztes kórházat primán felszerelve és egy osztrák és egy magyar tábori egészségügyi raktárt felállítani, és gróf Wolkenstein Széchenyi Károlynét (Sennyey Mini bárónőt) főpolónőnek megnyerni, akivel azután gyönyörű harmóniában felállítottuk a pár ezer ágyas Chirowi²⁴ járványkórházat és azt később általános kórházzá kifejleszteni. Lembergben pedig Dániel Ferenc főmegbízott-helyettesem [...] a Lembergi Technikai Főiskola kórházát, amely ugyancsak pár ezer beteg befogadására lett felszerelve, és végül Kiliandiego Ranban lévő nagy iskolában pedig boldogult feleségem sz. Török Pálma vezetése alatt egy 800 ágyas vöröskeresztes kórházat a magyar vöröskereszt anyagi támogatása mellett működtetni, s

²⁰ Gondolván arra, hogy maga az a tény, hogy mégiscsak a későbbi kormányzóhelyettes apósa volt a beosztottja Lembergben, megőrkítésre érdemessé tehetné volna gr. Edelsheim nevét a visszaemlékezésben. Természetesen Simon Elemér e visszaemlékezésének keletkezési dátuma (1949. november 1. után) e nexust már épp ellenkező előjelűvé minősítette át, azaz inkább rosszallást válthatott volna a korabeli, éppen kommunista diktatúrába „fejlődő” rendszerben, ami gr. Edelsheim visszaemlékezésbeli előfordulásának hiányát is magyarázhatja.

²¹ Az 1927. évi visszaemlékezés 28. p., SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok.

²² Sajnálatos mód íjf. Leopold Lajos és családja iratai a második világháborúban elpusztultak, így az ő részéről nem lehet személyes forrásokat a kutatásba bevonni. Unokája, Badics Livia közlése. Azonban egy, ebből az időszakból származó levél íjf. Leopold Lajostól fennmaradt, amit unokája a rendelkezésemre bocsátott. Leopold ezen, Éva leányának írt 1916. március 29-ei levele főmegbízott-helyettesi munkájára is adatokkal szolgált: „*Kedves Dulukám, ez ugyan régi kártya, de szép, úgy-e? Tedd el emlékül, mint nagy idők emlékét. Én jól vagyok, csak már lassanként annyi lesz a dolgom, hogy nem tudom, mihez fogjak előbb? Van kérlek két nagy tábori raktáram, 12 holdas veteményes kertem, asztalos-bádogos-szabó és cipész műhelyem és mindennap valami új merül fel. De azért öröm ám jó munkát végezni. Ólél sokszor hű apád.*”

²³ vor. rövidítés itt valószínűleg átmeneti jelent; Feldhilfs und Labestationt jelentése: tábori segély és ellátóhely.

²⁴ Chirow - más néven: Khyrov, illetve Khyriv, város a mai Ukrajnában.

végül kb. 5000 vör.ker. önkéntes ápolónőt a tábori katonai kórházaink és egyéb egészségügyi intézményeink részére kiképeztetni, és rendelkezésre bocsátani. Ez utóbbi nagy munkák a galíciai vöröskereszt egyeslet elnökének herceg Sophie Pilnusk (?) szíves segítségének [köszönhetők], aki megtisztelt szíves bizalmával és barátságával! Böhme Emoli²⁵ hadseregének egészségi, illetőleg vöröskeresztes berendezkedése oly hírnévre hágott, hogy alig múlt el hét, amikor nem jöttek idegen hadseregek küldöttségei (sőt külföldiek is, pl. az akkor még szövetséges román vör.ker. és egy német vöröskereszt főmegbízott is /von Grast/) tanulmányozni berendezkedésünket. Az a jó viszony, amely köztem és a II. sz. hadsereg vezetősége között 2 éves ottani működésem folytán kifejlődött, igazán csodálatos eredményeket bátorított, amelyeket a Lembergben rendezett Feldärliche Ausstellung-on²⁶ a nagy nyilvánosság révén is bemutattunk.”²⁷

Több ezer ágyas kórházak, számos kórházvonal, illetve 5000 önkéntes ápolónő kiképzése – első hallásra megdöbbentő számok szerepelnek Simon Elemér leírásában, amik egyúttal az egymásnak feszülő haderők volumenét is sejtetik. Természetesen a háború kezdetén a Vöröskereszt sem volt ilyen tömegmérétekre felkészülve. A háború kitörésekor a Magyar Vöröskereszt 5 tábori raktár felállításával számolt, azonban igen hamar újabb 8 fiókanyagraktár létesítése is szükségessé vált. A raktárak egészségügyi és gyógyászati segédeszközökkel, ruhaneművel látták el a Vöröskereszt tábori kórházait és részben a katonai kórházakat, emellett nem kevés élelmiszert, üdítő és élvezeti cikket tároltak, utalványoztak.²⁸ A raktárak első feltöltése 200.000 koronát emésztett fel.²⁹ Ez a szám 1915 augusztusára elérte a 3 millió koronát!³⁰ Természetesen a Vöröskereszt hadműveleti területen lévő – azaz hadseregekhez rendelt – alakulatai nem csak a tábori raktárakból álltak. Ugyanis a Simon által is részletezett felépítés szerint egyes hadseregek mellé rendelt magyar Vöröskereszt-delegációk felépítése rendszerint a következőképpen nézett ki. Annak élén a főmegbízott állt, aki vezette az önkéntes betegápolás szolgálatát – az adott hadsereg egészségügyi főnökével egyetemben –, valamint hozzá tartozott a hadseregnél lévő Vöröskereszt szervek, intézmények felügyelete is. A főmegbízott mellett egy helyettes is rendszeresítve volt, míg a még továbbiakban alárendelt három megbízott feladat- és hatásköre általában a következőképpen oszlott meg: egy-

²⁵ br. Eduard von Böhm-Emolli (1856–1941) tábornagy, a 2. cs. és kir. hadsereg parancsnoka.

²⁶ Feldärztliche Ausstellung: tábori orvosi kiállítás.

²⁷ SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Simon Elemér 1949 novemberében elkezdett visszaemlékezése 176–177. p.

²⁸ Brüll Miklós: A Magyar Vöröskereszt tevékenysége az első és a második világháború időszakában. Budapest, 1984. 54–55.; Egy-egy tábori raktár kezdő készletállományát részletezi: Abaffy Jenő et. al.: 60 éves a Magyar Vöröskereszt – Magyar Vöröskereszt a világháborúban. Budapest, 1941. 107–108.

²⁹ Szundy Károly: Az első esztendő. Ismertetés és tanulmány a Magyar Vörös-Kereszt Egyeslet háború alatti működéséről. Budapest, 1916. 30.

³⁰ Brüll M. 1984. 55.

egy megbízott töltötte be a sebesültszállító oszlopok parancsnoki, valamint a tábori kórházak, illetve a mozgó tábori raktárak szintúgy parancsnoki tisztségét.³¹

A Simon Elemértől fentebb idézett memoárrészletből egyértelműen kiérezhető a büszkeség, amint tételesen felsorolja mindazon vöröskeresztes intézményeket, amelyek létesítése főmegbízotti ténykedése időszakához kötődnek. S míg az 1949. évi visszaemlékezésben a 2. hadsereg mellett betöltött két éves főmegbízotti időszakról írottak jelentős részét e számbavétel teszi ki, érdekes módon korábbi, 1927-ben született memoárjában minderről semmit nem ír. Természetesen felvetődik a kérdés, hogy akkor miről szól az egyébként jóval terjedelmesebb 1927-es szöveg? Válaszunk: kisebb részt hadi eseményekről, nagyobb részt magánéletbeli történetekről, házassága válságának stációiról, s főként főmegbízotti ténykedésének reprezentatív teendőiről, eseményeiről. Az, hogy magánéleti vonatkozású, mi több kifejezetten intim adatok, részletek is helyet kapnak Simon visszaemlékezésében – személyes dokumentumról lévén szó – természetes, s hogy ezek közül ehelyütt mi most többet a nyilvánosság előtt megosztunk, az azzal indokolható, hogy azok nem teljesen függetlenek Simon Elemér által betöltött Vöröskereszt-főmegbízotti tisztségtől.

Simon 1927-ben íródott visszaemlékezésében a következő, magánéletbeli viszontagságokra is utaló összegző szöveggel vezeti be az I. világháború ideje alatti, illetve azt követő egy-két év történéseit (Itt jegyezzük meg, hogy az 1927. évi visszaemlékezésből³² idézett illetve hivatkozott részletek oldalszámait a továbbiakban az idézeteket követően, a főszövegben, zárójelben tüntetjük fel): „Idegeimet ez az állandó feszültség, majd a háborús izgalmak, s végül a háború végén bekövetkezett szomorú családi események annyira megviselték, hogy a kommunizmus után az ott kiállt izgalmakat még hozzá számítva – egy idegromcs voltam, s csak évek múltán találtam meg lelki egyensúlyomat.” (24. p.) Sőt, egy esztendővel és pár oldallal előbb, egyenesen zaklatott családi helyzetével magyarázza háborús szerepvállalását: „Ez időben családi életem kezd már igen fájdalmas, úgyszólván elviselhetetlen terheket reám róni, úgy hogy a jövő évben kitört háború jó alkalom volt nekem a tarthatatlan helyzetemből való menekülésre.” (22. p.) Azonban a háborúban vállalt vöröskeresztes szolgálatot nem csak ez magyarázta, abban legalább ekkora szerepet játszott betegsége, valamint az a tény, hogy politikus volt. Hiszen Simon Elemér 1910 óta a képviselőház tagja, s ott a véderőbizottság tagjaként a világháború előtti években többször exponálta magát fontos törvények tárgyalásánál.³³ A Vöröskereszttel is ennek során került kapcsolatba.³⁴ Simont

³¹ Uo. 33–34.; Egyébként a főmegbízottak, főmegbízott-helyettesek, megbízottak tevékenységükért tiszteletdíjat nem kaptak. Brüll M. 1984. 33.

³² Az 1927. évi visszaemlékezés, SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok.

³³ E szerepléseiben, saját bevallása szerint – amint visszaemlékezésében is megjegyzi – alapvetően helytállt, habár azok nem maradtak élénk reakciók nélkül az ellenzék részéről. Így a véderőtörvényről tartott képviselőházi beszédét ellenzéki képviselőtársai sódarabok, illetve vízes palackok dobálásával zavarták meg. (22. p.)

³⁴ Tóth I. 2002. 337.

már 1912. december 31-én Vöröskereszt-megbízottá nevezték ki, 1913. január 1-jétől az egyesület országos ügymenetét intéző központi főmegbízott-főgondnok mellé osztották be.³⁵ A háború beállta a Magyar Vöröskereszt vezetésében is változást eredményezett. A hatékonyabb működés érdekében az egyesület védnőhelyettesét, Ferenc Salvator főherceget a király kinevezte az önkéntes betegápolás vezérfelügyelőjévé, gr. Csekonics Endre Vöröskereszt-elnököt pedig királyi biztossá. Simon Elemér vöröskeresztes kötelezettségei is már egész embert kívántak: 1914. szeptember 5-ével hadrendileg is a Vöröskereszt mellé lett beosztva.³⁶ A háború első félévét – 1914. szeptember 19-étől már főmegbízott-helyettesként³⁷ – az egyesület igazgatósága mellett, központi beosztásban töltötte. Ez időben a következők képezik feladatát: „*szept. 20, Főmegbízott-helyettesnek neveznek ki, az ápolónői tanfolyamokon elnöklők, október–november, a 16-ik sz. kórházvonattal, mint parancsnok Budapest–Ruma*³⁸ között közlekedtem. Szerb harctér.” (26. p.)

³⁵ Simon Elemér 1934. október 29-én kiállított vöröskeresztes szolgálati bizonyítványa, illetve személyi törzskönyvének 1935. október 15-én kelt kivonata. SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Magyar Vöröskereszt szolgálatában kelt iratok (Vöröskereszt szolg. i.).

³⁶ Uo.

³⁷ Csekonics királyi biztos 241. K.B./1914. sz., 1914. szeptember 19-én kelt levele, SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Vöröskereszt szolg. i.

³⁸ Ruma: szerémségi város, ma Szerbiához tartozik, a Vajdaság területén található.

Simon Elemér családi nehézségeihez, valamint a visszaemlékezés magánéletbeli szálához visszatérve, meg kell jegyeznünk, hogy házassági válságának tárgyalása 1918 utolsó hónapjai, illetve az elkövetkező 1919. esztendő történései sorában az átlagosnál jóval nagyobb teret kapott, Simon olykor szinte szokatlanul bőbeszédűvé vált. Azonban a szövegben neje, Török Pálma ezt megelőzően is fel-feltűnik, s a memoár tanúsága szerint Simont rendre meglepetésként érte felbukkanása. A neje – akivel pesti életszakasza alatt ismerkedett meg, s 1905-ben vett feleségül³⁹ – e részben a következőképpen kerül szóba:

- „[1914.] júl. 29 Pálma váratlanul Pestre jön.” (26. p.)⁴⁰
- „[1916.] október 4én Pálma Lembergbe jött s belépett az egyik lemergi hadikórház kötélkébe, mint vör.kereszt tábori ápolónő.” (32–33. p.)
- „[1918.] apr. 26-án megjött váratlanul Pálma Lembergől teljesen lestrapálva és feltűnően deprimált lelki állapotban. Hogy kipihenhessük magunkat, levittem őt Csáfordra”. (43. p.)

Simon feleségével kapcsolatos, előbb idézett 1916-os bejegyzésénél, Pálmával való kapcsolatára visszatekintve, a következőképpen összegzett: *„Innét indult meg szegénykének végzete, amely őt azután rövidesen halálba kergette. A már korábban a budapesti munkapárti hadikórházban kiállott rendkívüli fáradalmak, s a harctéri, igazán emberfeletti teljesítmények, amelyek felülmúlták amúgy is gyenge erőit – teljesen ellentállásra képtelenné tették idegrendszerét. Ezzel a helyzettel azután visszaélt parancsnoka D. D. törzsorvos, akibe azután beleszeretett, s ez vonta maga után válásunkat s majd öngyilkosságát is.”* (33. p.) Mint Simon írja, a háborús évek alatt már nem volt köztük bensőséges kapcsolat (*„házas életünk már évek óta fel volt dűlve”*)⁴¹, így nyugodtan bonyolódhatott szerelmi kapcsolatokba, amelyek közül hármat visszaemlékezésében is rögzített.

A lengyel ápolónővel 1916 májusában szövődött románcát írásom legelején már említettem. Ezelőtt egy évvel, szinte főmegbízotti kinevezésével egy időben, de még Lemberg visszavétele előtt, ungvári szállásadójának leányával is szerelmi viszonyba került, s értékelése szerint *„egy igen kedves kis szerelmi idill fejlődött ki, amelynek szála az egész háború alatt tovább szövődtek.”* (29. p.). Ezen túl megemlékezik Tóth Marával történt megismerkedéséről is, amely 1917. december 30-án, egy kisebb adminisztratív ügy intézése kapcsán történt. *„Első pillanatra megtetszett nekem, s itt kezdődött az az egész életre szóló nagy szerelem, amely végre meghozta igaz boldogságomat – amelyet eddig hiába kerestem.”* (41. p.)

³⁹ Az 1927. évi visszaemlékezés 15. p.; Szülei Török Sándor és Seitz Jutta. A Seitz familia nevét a korban a Thallmayer-Seitz gyógyszeráru nagykereskedés tette országosan ismertté.

⁴⁰ Pálma vélhetően a csáfordi birtokról érkezett Pestre.

⁴¹ Simon Elemér 1927. évi visszaemlékezése, 44. p.

Az 1927. évi visszaemlékezés jelentős részét azonban a reprezentatív jellegű események rögzítése tette ki. Így tett például az 1915 tavaszára eső fontos megbízása kapcsán is, amikor többek között herceg Esterházy Miklós, gróf Edelsheim Gyulai Lipót és báró Radvánszky Béla társaságában a fronton és a háterszágban lévő német vöröskeresztes intézmények tanulmányozására kapott megbízást. Az erről készített jelentést, szakanyagot a honi Vöröskereszt igazgatósága részéről komoly elismeréssel fogadták. Visszaemlékezésében jóformán mégis csak a protokolláris eseményekre tért ki:⁴²

„A német császár vendégeképp (...) az összes német hadszíntereket bejárjuk. A holland határtól egész a schweizi határig. Egy hetet töltöttünk Brüsszelben, s az ottani képviselőház elnöki emelvényéről beszéltem a német tisztekhez. St. Quentin körül a marne-i csata színhelyét⁴³ és az egész francia–német frontot bejártuk. Ebéden voltunk a német császárnál a főhadiszálláson és Berlinben is. Az orosz–német hadszíntereket is bejártuk, s voltunk Hindenburgnál és Martensennél is. Az első audientiánk a német császárnál február 24-én volt.

„martius 19-én audientia Teschenben⁴⁴ az osztrák–magyar főhadiszálláson, ahol beszámoltunk utunk eddigi eredményeiről. Ebédre Frigyes főherceghez voltunk híva, ahol én Károly, akkor még trónörökös mellett ültem s kivel 2 óráig beszélgettünk.”(28–29. p.)

Simon Elemér 1917. január 27-től február 6-áig a Török Birodalomban képviselte a Vöröskeresztet, amelyre memoárjában, csak a török állami vezetőkkel történt találkozásai felsorolásának erejéig tér ki: „hg Esterházy Miklóssal a vörös kereszt képviseletében Konstantinápolyba lettem kiküldve, ahol a szultán (Mehemed) is fogadott audientián. Kár, hogy a kedvezőtlen időjárás elrontotta e szép és tanulságos utazás benyomásait. Enver pasával az új török mozgalom kiváló vezérével is volt alkalmam megismerkedni, sokat voltam együtt Talast pasával is, aki később miniszterelnök lett s a szultánt detronizálta.”. E mondatok után Simon a következőképpen összegzett: „A háború alatt úgyszólván az összes világhírű német, osztrák, magyar és török vezető emberekkel volt alkalmam személyes érintkezésbe jutnom.”(36. p.) Ezen, egyfajta elégedettséget és az exkluzivitás érzetét is tükröző, hangsúlyozó mondatokból – kiegészülve a kitüntetések pedáns megörökítésével – olyan kép rajzolódik ki előttünk Simon Elemérről, amely Tóth Imre e folyóiratszámában olvasható tanulmányának⁴⁵ címszavaival is leírhatók: presztízs, reprezentáció, életforma. Simon értékrendjében a társadalmi rangnak, és az ahhoz

⁴² Ferenc Salvator főherceg által 1915. február 6-án kiadott német nyelvű nyílt parancs, valamint a Magyar Vöröskereszt igazgatósága által 1915. április 19-én írt köszönő levél, SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Vöröskereszt szolg. i.

⁴³ Marne: Szajna jobboldali mellékfolyója, térségében bontakozott ki a világháború első nagy ütközete 1914. szeptember 5. és 9. között, a Párizs felé nyomuló német csapatok feltartóztatása érdekében.

⁴⁴ Teschen: város sziléziában, határváros, egyik fele csehországban (český těšín), másik fele lengyelországban (czeszyń) fekszik.

⁴⁵ Ld. Tóth Imre: „(...) Megkaphattam volna a beígért kegyelmes címet is.” Életforma, reprezentáció és presztízs Simon Elemér naplóiban a két háború között c. tanulmányát a Soproni Szemle jelen számában.

kapcsolódó megnyilvánulási formáknak láthatóan fontos, talán a korabeli szokásokhoz képest is eltűzött szerep jutott. Szinte mintha arról lenne szó, hogy az ember értékét a kitüntetések száma, súlya, valamint a „nagy emberek” ismeretsége, de legalábbis a velük való találkozások számossága határoznák meg.

A kitüntetés	
időpontja	fajtája, neve
1914. október 19.	Vöröskereszt ezüst díszérme*
1915. október 14.	Ferenc József-rend tiszti keresztje a katonai érdemkereszt szalagjával
1915. december 26.	Vöröskereszt hadiékítményes tiszti keresztje
1917. március 6.	török Vaszélhold
1917. április 8.	bajor Vöröskereszt érdemkeresztje
1917. november 1.	Károly csapatkereszt
1918. március 26.	III. o. katonai érdemkereszt a hadiékítménnyel és kardokkal
1918. április 10.	III. o. Vaskorona rend

1. táblázat: Simon Elemér – visszaemlékezésében precízen rögzített – kitüntetéseiinek listája.

*Erről memoárjában nem emlékezett meg⁴⁶

Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy az 1927. évi visszaemlékezésben a leMBERGI vöröskeresztes főmegbízotti tisztsége kapcsán csak a reprezentatív, nagyobb szabású eseményekhez kötődő emlékeit említette meg. Ezek közül az 1916. május 7-ei vöröskeresztes ünnepségről, valamint Ferenc Salvator főherceg egy hónappal korábbi látogatásáról, a 2. hadseregnél rendszeresített Vöröskereszt-kötélékek szemrevételezéséről szóló részt írásom elején már idéztem. Emellett még az 1917. február 20-án megtartott katonai orvosi kongresszusról tesz említést, *„amely sikereimet újra szaporította. Én vezettem ugyanis a budapesti egyetemi tanárokat és orvosokat az összes harctéri intézményekben.”* (37. p.) Érdekes módon Simon az 1916. július 27-én nyílt, nagyszabású leMBERGI hadikiállítást ugyan megemlíti, azonban arra már nem tesz utalást, hogy ott a Vöröskereszt saját pavilonnal vett részt, amelynek kiállítását a 2. cs. és kir. hadsereg vöröskeresztes megbízotti kara rendezte (4. kép). A hadikiállításról a hadi helyzet alakulásának összefüggésében írt: *„[1916.] július 27-én nyílt meg a leMBERGI hadikiállítás, amely ünnep azonban a várost és frontunkat erősen veszélyeztető azon előrenyomulás folytán igen nyomott hangulatban folyt le”* (32. p.).

Lemberg monumentális, a Monarchia erejét és dicsőségét hirdető hadikiállítás színhelye volt 1916. július 27-étől. A tágas parkban felépített főépületet számos pavilon vette körül. A hadikiállítás építésének parancsnoka a neves építész, a soproni színházat is tervező Medgyaszay István volt. A vöröskeresztes pavilont testvéröccse, Medgyaszay Gyula tervezte. ⁴⁷ A vöröskeresztes havilap, a *Magyar*

⁴⁶ E kitüntetés adományozására vonatkozó forrás: 399 K.B./1914. sz. Vöröskereszt királyi biztosi leirat, SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Vöröskereszt szolg. i.

⁴⁷ Potzner Ferenc (vál. és összeáll.): Medgyaszay István. (Az építészet mesterei). Budapest, 2004.

Vöröskereszt tudósításai szerint az egylet pavilonját a Simon mellett tevékenykedő ifj. Leopold Lajos főmegbízott-helyettes rendezte be.⁴⁸ A kórházi felvételekkel, sebesültszállító kocsik-makettekkel, valamint az egylet tevékenységét ábrázoló grafikonokkal illusztrált kiállítás „belső berendezésében szemléltetően képviselve vannak az ezen hadseregnél működésben lévő vöröskeresztes intézmények, azonkívül oktató modorban, tanulságos módon igyekeztek a rendezők a nagyközönséget kioktatni, mi módon lehet a legcélszerűbben a sebesült katonák szolgálatára, és melyek azok a szeretetadományok, amelyek kívánatosak, nem különben melyek azok, melyek küldetésétől el kell tekinteniünk”⁴⁹ (5. és 6. kép).

Simon Elemérnek 1917 májusában vöröskeresztes frontszolgálatra, miután katonai szolgálatra jelentkezett, befejeződött. Visszaemlékezése szerint május 22-én, a magyar honvédelmi miniszter előterjesztésére nevezte ki a király az 53. sz. gyalogdandárhoz csapatörtisztnek, majd az ottani irodai munkát követően sikerült közvetlen harctéri szolgáltra való beosztását is elérnie. Így arcvonalbeli csapattisztként került a 34. sz. (kassai) gyalogezredhez.⁵⁰ A katonai szolgálatra való jelentkezés mozdítórugóiról visszaemlékezésében így írt: „E kinevezés folytán, dacára annak, hogy alkalmatlan voltam, s mint az orsz. képviselő, mint vöröskereszt főmegbízott és mint földbirtokos fel voltam mentve, s még így is harctéri szolgálatot teljesítettem már 3 éve – mégis kötelességemnek éreztem kimenni a frontra, s így kértem csapatszolgálatra való beosztásomat. Nagy nehézségek árán sikerült is ez, s be lettem osztva az 53-ik gyalogdandár parancsnoksághoz ordonánc⁵¹ tisztnek.” (38. p.)

5. kép. Az 1916. évi leMBERGI (Lvov) hadikiállítás pavilonjai (POTZNER F. 2004. 133–134.)

⁴⁸ Magyar Vöröskereszt 1916. június 10. 5.

⁴⁹ Magyar Vöröskereszt 1916. augusztus 10. 6–7.; Idővel a hadikiállítás Budapestre történő áthelyezéséről rendelkeztek. Az ifj. Leopold Lajos által rendezett vöröskeresztes kiállítás anyagát egykorú elképzelés szerint a Budapestre tervezett Vöröskereszt Múzeumnak kívánták átadni. Potzner 2004. 137., ill. Magyar Vöröskereszt 1916. augusztus 10. 7.

⁵⁰ A Simon család iratai közt található életrajz szerint 1917. május 17-én történt meg első katonai besorolása, míg egy 1935. október 5-én kelt igazoló bizonyítvány szerint 1917. május 14-én kezdte meg katonai szolgálatát. SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Katonai szolgálatával kapcsolatos iratok.

⁵¹ ordonánc: tiszt mellé beosztott katona, küldönc

Mivel a Monarchia 1917. december 5-én fegyverszünetet kötött az időközben a bolsevik hatalomátvételen átesett Oroszországgal, Simon a továbbiakban már nem számol be harci cselekményekről, hadi eseményekről.⁵² A következő év tavaszán már több itthoni közszereplése is volt, így például 1918. február 20-án az országgyűlésben mondott beszédet, öt nappal később pedig Pápán, a Jókai Kör által rendezett színházi esten tartott előadást. (42. p.) Országgyűlési képviselőként a következő fontosabb megbízása az volt, hogy 15 társával az olasz frontra kiutazva, próbálták az ottani haderőben megindult „bomlási processust” megállítani, saját csapattestükben a fáradt, hitüket veszített katonákat lelkesíteni. Az október 26-án induló képviselői kontingens elkésett, amint Simon írja, mire „a már bomladozó hadtápvonalakon keresztül kiértünk, a front már összeomlott s ezredemet nem bírtam megtalálni.” (47. p.) Mint később írja, a front összeomlása⁵³ Álgya Papp Sándor és Pál Alfréd képviselőtársai társaságában érte, akikkel „három napos élethalálharc közben tudtunk kivergődni abból a tumultusból, amelyhez hasonló borzalmakkal az egész háború alatt nem találkoztam. A magyar néplelek oly eldurvulását volt alkalmam tapasztalni, amelyek a későbbi forradalmak eseményeit előrevetítették.” (48. p.) Az osztrák-magyar haderő arcvonalának áttörése október 29-én következett be, melynek hatására másnap az Osztrák-Magyar Monarchia fegyverszünetet kért. A háború elvesztése, s annak traumája egy pillanat alatt elsöpörte a regnáló hatalmi berendezkedést. Október 30–31-én győzedelmeskedett a forradalom, Károlyi Mihály vezetésével az október 23-a éjjelén megalakult Magyar Nemzeti Tanács vette át a hatalmat. Simon Elemér ezen utóbbi eseményekkor még részben az olasz fronton volt, de például a Tisza István elleni merényletről⁵⁴ útközben hazafelé értesült. (48. p.)

Visszaemlékezéséből szemléletesen kiderül, milyen koncentrált csapások érték e napokban, hetekben Simont. A Monarchia, benne Magyarország háborús veresége, az uralkodó hatalmi-politikai berendezkedés bukása, illetve az egyre erősödő társadalmi forrongás, sok kortársához hasonlóan őt is lesújtotta, egzisztenciálisan veszélyeztette. Mindez esetében személyes vonatkozásokkal is kiegészült. Bizonyára csalódással élte meg, hogy a drámai események következtében kútba esett a színpad mögött már elintézett főispáni kinevezése.⁵⁵ Ehhez társult még szélsőséges érzelmi hullámvázások közt csapongó kapcsolata

⁵² „*dec. 6-án az oroszokkal fegyverszünetet kötöttünk, s ettől kezdve megindult velük a barátkozás. Karácsony hetében én is átmentem hozzájuk, és igen érdekes tapasztalatokat szereztem odaát.*” (40. p.)

⁵³ 1918. október 24-én indult az olasz hadsereg koncentrált, egyben utolsó támadása, amely október 29-ére a Monarchia haderejének védőarcvonalát több helyütt áttörte.

⁵⁴ Tisza Istvánt 1918. október 31-én ölték meg.

⁵⁵ „*okt. 10-én Tisza felszólított, vállaltam el a gróf Cziráky Józsi lemondásával megürielt soproni főispánságot, amit én örömmel vállaltam is. Tisza akkor meg is állapodott Wekerlével, hogy még egy-két hetes időszakra kimegy a frontra, s onnét megteszi őfelsége megbízásából a híres horvátországi és boszniai utat, azután visszajön s átveszi a kormányt, s akkor publikálták volna az új főispáni és miniszteri kinevezéseket is, amelyek a minisztertanácson már keresztül is mentek.*” (45–46. p.)

feleségével. Bár 1918 júliusában újra összeköltöztek, s az augusztust–szeptembert együtt töltötték a csáfordi birtokon, novemberben Pálma mégis a válás mellett döntött. (45, 49. p.) Végül 1919. január 28-án váltak el, azonban Simon és neje hektikus érzelmi élete ezután sem rendeződött. (51. p.) Nem sokkal később Pálma többször öngyilkossági kísérletet követett el (1919. március 14., illetve április 26.), amikor dr. D. D.-vel óhajtott házassága meghiúsult, Simon Elemér pedig a remélt békülés helyett Tóth Marához fűződő szerelmét vallotta meg. (52–55. p.) Mindeközben Simon, a számára egyre kedvezőtlenebb politikai helyzet miatt a tanácsköztársaság kikiáltását követően többször is bujdosásra kényszerült: előbb április 20-ától hat hétig Kispesten egy munkáscsalád (Molnárék⁵⁶) bújtatta, majd június 9-étől Pálma nagyanyjának Damjanich utcai budapesti villájában húzta meg magát. (55–58. p.) Nem csoda, hogy az összetorlódó izgalom, lelki megpróbáltatások után „idegroncs”-ként határozta meg saját egészségi és pszichés állapotát: „[1919] máj. 31-én Romanelli olasz ezredes közbenjárására megszüntették ideiglenesen a kommunizálást a politikai üldözéseket, és én visszatérhettem ideiglenesen otthonomba – mint egy idegroncs a kiállt idegizgalom –, helyzetem bizonytalansága (közben ugyanis elkommunizálták mindenemet) egészen megtörték ellenálló képességemet, amit még fokozott a sok nélkülözés, amit el kellett szenvednem.” (57. p.)⁵⁷

Simon a közügyektől 1918 novemberében visszavonult, illetve háttérbe szorult, így vöröskeresztes tevékenységet sem folytatott. Amint a visszaemlékezésében írja, „ott is Károlyné és társasága vették át a hatalmat”: „Nov. 5-én érkeztem haza, s testileg és lelkileg teljesen megtörve, apatikusan vettem az ezután rohamosan bekövetkező eseményeket, a képviselőház erőszakos berekesztését és nov. 16-án a köztársaság kikiáltását. Néha napján benéztem a vöröskereszthez, de ott is Károlyné és társasága vették át a hatalmat, tehát nem volt ott sem mit keresnem. Megfosztva minden foglalkozásomtól és illúzióimtól...” – ad számot ekképpen a memoár Simon Elemér korabeli érzéseiről. (49. p.)

Mint már korábban említettem, a cs. és kir. 2. hadseregnél Simon mellé rendelt főmegbízott-helyettes, ifj. Leopold Lajos tagja volt a Károlyi Mihályné körül felálló új Vöröskereszt-vezetőségnek, személy szerint helyettese, majd annak január végi lemondása után utóda a kormánybiztosi pozícióban. Bár Simon – aki 1916 decemberétől az egylet központi választmányának is tagja volt⁵⁸ –, azt írja, hogy a Vöröskeresztől is visszavonult Károlyné körének vezető szerephez

⁵⁶ Bujtatásában leginkább Tóth Mara segítette, aki egyben Simon lelki támasza is volt. Simon Elemér helyzetét nehezítette, hogy a szerelmi négyyszögbe közben egy bizonyos dr. G. Á. is belépett, akiről Simon végig rosszállóan emlékezik meg. A Simon-házaspár 1919. januári válását követően követelőzőre váltó (kis)asszony sok nehézséget okozott Simon Elemérnek: „Nagyban növelte helyzetem tarthatatlan voltát Pálma cousinjának, dr. G.Á.-nak erőszakoskodása és intrikája, amely azt csikarta, hogy őt elvegyem.” (52. p.)

⁵⁷ Ami a magánéletbeli szálát illeti, Török Pálma és Simon Elemér 1919. július 11-én újra házasságot kötöttek. Az új házasság azonban Pálma 1920. január 10-én bekövetkező halála miatt gyorsan véget ért. Gennyes tüdőgyulladás szövődményeiben hunyt el. (60–64. pag)

⁵⁸ A Vöröskereszt közgyűlése ekkor három évre választotta a választmány tagjai közé. Az egylet 62985/1916. sz., 1916. december 16-án kelt levele, SL, Simon cs. i., Simon Elemérre vonatkozó iratok, Vöröskereszt szolg. i.

jutásakor, ez közel sem volt általános társai körében. Ugyanis a kormánybiztosi intézmény bevezetése, s Károlyiné kinevezése kapcsán érzékelhető személyközi feszültség ellenére a Vöröskereszt addigi vezetésének, így a központi választmány tagjainak döntő többsége a helyén maradt, nem mondott le, nem vonult vissza. A Vöröskeresztnek erről az időszakról szóló későbbi, 1920 decemberében elfogadott jelentése szerint, ebben elsődlegesen az vezette őket, „*hogy nagyobb szolgálatot teszünk az ügynek, ha lehetőleg megmaradunk a helyünkön*”, az egylet érdekeivel és céljaival ellentétes döntések, intézkedések meghozatalához kötve távozásukat.⁵⁹ Erre azonban a Népköztársaság ideje alatt nem került sor.⁶⁰

6. kép. Az 1916. évi leMBERGI (Lvov) hadikiállítás pavilonjai (Potzner F. 2004. 133–134.)

Visszaemlékezése alapján feltételezhető, hogy Károlyi Mihálynénak voltak fenntartásai, averziói vöröskereszt-beli megbízatásával, annak kötelezettségeivel szemben.⁶¹ Valószínűsíthető, hogy az egylet vezetésére vonatkozó gyakorlati,

⁵⁹ A Magyar Szent Korona Országai Vörös-Kereszt Egyletének 1914–1919. évi jelentése. (továbbiakban: Vöröskereszt jelentése), Budapest é.n. 41.

⁶⁰ ti. „(...) összeütközésre nem került sor, helyünkön továbbra is megmaradhattunk.” Vöröskereszt jelentése é.n. 41., Pedig Károlyi Mihályné már a Vöröskereszt központi választmánya előtt, 1918. december 6-án elmondott bemutatkozó beszédében határozott kritikát fogalmazott meg az azt megelőző korszakkal kapcsolatban. A szakszerűsítés szükségességét kiemelő beszédében többek között a kasztszerű elzárkózottságot, a szertartásos formalizmust, a reprezentatív teendők túlbecsülését róta fel az egyesület előző évekbeli működéséből, amelyeknek eredményeként többször „*gyakorlati élettől idegen előkelő műkedvelők*” kerültek fontos helyekre, kiélezett helyzetekbe. Brüll M. 1984. 85–86.

⁶¹ Vö. Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Budapest, 1985. 433.

operatív, tehát mindennapi munkát a tapasztalatokkal, szervezeti ismeretekkel egyaránt rendelkező helyettes, Leopold, illetve Lobmayer miniszteri biztos végezte. 1919 januárjának vége felé a kormánybiztosi tisztségben Károlynét Leopold követte.⁶² Ifj. Leopold Lajos kormánybiztos-helyettesége, majd kormánybiztossága téli időszakra esett. A háborús leszerelés, illetve a korábbi feladatok – mint a rokkant és lábadozó katonák elhelyezése, ellátása, az elhalt, eltűnt katonákkal kapcsolatos információszolgáltatás (Tudósító Hivatal) – mellett így fokozott problémaként jelentkezett a hazatérő katonák, valamint a nagyszámú menekült ellátása. A téli évszakra tekintettel a frontról hazatért katonák felruházását, élelemmel való ellátását, illetve az elhagyott és árva gyermekek elhelyezésének megoldását a Vöröskereszt kiemelten kezelte. Emellett ekkoriban legidőszerűbb feladattá a hadifoglyok ügye, hazahozataluk vált. Talán nem véletlen, hogy a Károlyi-kormányzat távozása, még 1919. március 21-e előtt lemondó⁶³ Leopoldot jelentős részben épp a hadifogoly-hozzá tartozói egyesületek kapacitálása bírta rá, hogy a Vöröskereszthez visszatérjen.⁶⁴ Ettől fogva az egyeslet nemzetközi osztályát vezetve tett erőfeszítéseket a magyar hadifoglyok helyzetének javításért, hazahozatalukért.⁶⁵

Leopold munkássága ezen szakasza alatt is következetesen ragaszkodott a Vöröskereszt politikai semlegességének megőrzéséhez, aminek betartására többször hívta fel a tanácsköztársaság vezetőinek a figyelmét.⁶⁶ Itt, azaz a Magyar Vöröskereszt nemzetközi osztályán – de nyilván előtte, a kormánybiztosi feladataiból is kifolyólag – széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszerre tett szert. Ezt 1919 őszétől Tolna megye székhelye, Szekszárd és környéke – háborútól, valamint az azt követő forradalom, illetve polgárháborús helyzet miatt többszörösen elcsigázott és kiszígerelt – lakosságának megsegítésére használta fel. Mindezek mellett ifj. Leopold Lajos fontos szerepet játszott a vörösök által ejtett foglyok szabadon bocsátásában is. Így a Simon Elemér által említett 1919. áprilisi letartóztatásokkor, a magas társadalmi és politikai körök soraiból szedett túszyok kiengedésében is.⁶⁷ Ezt Leopoldnak gr. Edelsheim Gyulai Lipóttal⁶⁸ és dr.

⁶² Tolnamegyei Közlöny 1919. január 26. 2.

⁶³ Az egyik szekszárdi lap, a Tolnamegyei Közlöny értesülései szerint ekkor a Károlyi-kormány Hollandiába nevezte ki követségi tanácsosnak. Csekő E. 2008. 71.

⁶⁴ Az *Olasz Hadifogly* c. lap 1919. március 20-ai számában (2. old.) annak a véleményének hangot adva, miszerint Károlyi Mihályné egyik legszerencsésebb lépése az volt, hogy kormánybiztossága idején helyettesének Leopoldot nyerte meg, őt következőképpen jellemezte: „folyton dolgozó, idegzettel és értelemmel, szívvel és lélekkel az ügynek élő férfi”.

⁶⁵ Ezen erőfeszítések részleteiről, eredményeiről ld. Csekő E. 2008. 71–72.

⁶⁶ Részletekről ld. Csekő E. 2008. 71.

⁶⁷ Simon közeli barátja, politikustársa a túszyzedési akció elől Sopronból 1919. április 24-én a határ másik oldalára, Ausztriába menekült. Tóth I. 2010. 47–51.

⁶⁸ A források alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy itt ifj. gr. Edelsheim Gyulai Lipótról, vagy a Vöröskeresztnél szintén szerepet vállaló azonos nevű édesapjáról van-e szó.

Szukováthy Imrével karöltve, a nemzetközi (genfi) Vöröskereszt budapesti irodájával együttműködve sikerült elérnie.⁶⁹

Tanulmányom végén, egyfajta összegzésként kijelenthető, hogy a Magyar Vöröskereszt 2. cs. és kir. hadsereg mellett tevékenykedő alakulatait, intézményeit vezető megbízotti kar, jelesül Simon Elemér főmegbízott, ifj. Leopold Lajos főmegbízott-helyettes és ifj. gr. Edelsheim Gyulai Lipót, eltérő életútjuk, értékrendjük, lelkialkatuk, s különböző politikai beállítódásuk ellenére végig képesek voltak a Vöröskereszt hitvallása szerint, azaz a politikai fejleményektől és pártállástól függetlenül, semlegességre törekedve, a rászorulókat megsegítésén dolgozni. Kiválóan példázza mindezt, hogy amikor Simon Elemért előbb 1921. január 15-én a központi főmegbízott-főgondnok helyettesítésével, majd május 27-én magával a tisztséggel bízzák meg,⁷⁰ s e pozícióban a külföldről érkező segélyakciók összehangolására, megszervezésére sikeres erőfeszítéseket tesz, e tevékenységben újra „egymásra találunk” ifj. Leopold Lajossal. Mint írtam, Leopold nemzetközi vöröskeresztes kapcsolatainak hála, 1919 őszétől a svájci, a holland, a svéd és az amerikai, vagy épp az angol Vöröskereszten keresztül érkeztek adományok Szekszárdra, amely szinte egészében az ő kapcsolatrendszerének volt betudható. Az adományok kísérete, vagy épp annak előkészítése ürügyén ifj. Leopold Lajos vendégeként 1920–1921-ben megfordult Szekszárdon Rudolf Haccius, majd Georges Burnier (a genfi Vöröskereszt főmegbízottja, valamint megbízottja, 1919 decemberében és 1920 januárjában), br. Reding-Biberegg Rudolf (a genfi Vöröskereszt főmegbízottja, 1920 decemberében), valamint J. G. Pedlow (az amerikai Vöröskereszt főmegbízottja, 1921 szeptemberében).⁷¹ Az utóbb említett Pedlow kapitány kiemelkedő szerepet játszott, Simon Elemérrel szorosán együttműködve, a háború utáni külföldi segélyszállítmányok sorában különösen nagy volument elérő amerikai segélyküldemények biztosításában, megszervezésében.⁷² Pedlow nem csak Szekszárdra látogatott el Leopold vendégeként, hanem 1922 márciusában Simon kíséretében Sopronban is tiszteletét tette. Amíg 1921. szeptemberi, ifj. Leopold Lajos vendégszeretetét élvező szekszárdi látogatásakor a város díszpolgárává

⁶⁹ Az egy évvel később, 1920 áprilisában, a Pekár Gyula államtitkár és br. Perényi Zsigmond vezette volt tizenegy budapesti túsznak a nemzetközi (genfi) Vöröskereszt budapesti irodájában, Haccius főmegbízottnál tett tisztelő látogatásakor, az „*összes budapesti politikai foglyok, valamint túsztársaik*” nevében átadott díszes kiállítású köszönőlevélben gr. Edelsheim és Leopold került név szerint megemlítésre, de Haccius válaszában dr. Szukováthy és saját munkatársa, Burnier kapitány érdemeire is kitért. Az aláírók között volt többek közt: József Ferenc főherceg, Huszár Károly, Haller István, Rubinek Gyula, Darányi Ignác, br. Hazai Samu, Polónyi Géza, br. Perényi Zsigmond, herceg Odescalchi Károly, gr. Esterházy Pál és sokan mások. Csekő 2008. 72–73.

⁷⁰ Simon Vöröskereszt-elnöksége alatt készült archontológiai összeállítás a Vöröskereszt központi vezető tisztviselőiről, SL, Simon cs. i., Simon Elemérről vonatkozó iratok, Vöröskereszt szolg. i.; Helyettesi kinevezésére Wagner Ödön betegsége miatt lett szükség, s az ő halála után véglegesítették e tisztségben. (67–69. p.)

⁷¹ Csekő E. 2007. 480–483.

⁷² Simon Elemér életrajza, SL, Simon cs. i., Simon Elemérről vonatkozó iratok.

avatta⁷³, addig Pedlow soproni vizitje más miatt maradt emlékezetes, legalábbis Simon Elemér számára: „[1922.] marcius hó folyamán Sopronba mentem Pedlow kapitánnyal. Ez alkalommal a soproni mértékadó körök mindent megkíséreltek, hogy a soproni főispáni állás elvállalására bírjanak. Akkor még ellenálltam.”(71. p.) Ellenállását hamarosan feladta: Fél évvel később, 1922. október 4-én iktatták be ünnepélyes külsőségek között a főispáni tisztségbe.

⁷³ A díszpolgári cím adományozásában vélhetően Leopoldnak is fontos szerepe volt. Egyébként Pedlow 1921 decemberében újra Szekszárdra látogatott, hogy a 2 millió Korona amerikai adománnyal tető alá hozott csecsemőgondozó elhelyezését megsemlélje. Csekő E. 2007. 481–482.

A személyes források – önéletírások, naplók, visszaemlékezések – mindig is kedvelt olvasmányok voltak, különösen, ha írójuk ismert ember, politikus, művész volt, vagy maga a leírt tevékenység – vadászat, utazás ismeretlen tájakon, esetleg különleges, közismert események, háborúk, forradalmak, katasztrófák átélése – tette azt vonzóvá az olvasó számára. Híres emberek esetében a műfaj egyfajta marketing tevékenységként is szolgálhatott, erre az egyik legkorábbi példát Iulius Caesar híres feljegyzései szolgáltatják.¹

Az elmúlt évtizedben a történész szakma is felfedezte a maga számára azokat a narratív forrásokat, amelyek többnyire nem a nyilvánosság számára íródtak, könyvtárak helyett magánkézben, vagy levéltárak polcain őrződnek, szerzőik pedig hírességek helyett a hétköznapi emberek. Ahogy Kövér György írja e szám bevezető tanulmányában: *Részben a korábban érdektelennek tartott információk halmaza értékelődött fel a [történetes] szemében, részben az, ahogy a megélt történelem sokszínűsége bontakozik ki az egyéni ízű és zamatú személyes elbeszélések által.* Ezek a források tehát szubjektívek, erős szálakkal kötődnek a korhoz, az elbeszélő személyiségéhez és társadalomban elfoglalt helyéhez, kellő forráskritikával kezelve azonban a történetírás fontos dokumentumai. Gyakran nem is maga az ún. történelmi valóság, hanem annak tükröztetése a kutatás tárgya.² A Soproni Szemle mostani, tematikus számában olyan emberek magán-feljegyzései kerülnek feldolgozásra, akik munkájuk, társadalmi pozíciójuk révén a korabeli soproni közélet elismert személyiségei voltak. Simon Elemér politikus, főispán, Winkler Oszkár építész szigorúan magáncélra vetette papírra sorait, ahogy a reformkori kisasszony, Slachta Etelka is. Kivételnek talán Becht Rezső tekinthető, aki amellett, hogy a vasárugyár vezető tisztviselője, elismert író és fordító volt. Bár nem számított írása megjelenésére, és nem is állt szándékában azt belátható időn belül a nyilvánosság számára elérhetővé tenni, azt remélte, hogy mintegy palackba zárt üzenetként idővel megtalálja olvasóját. Kövér György idézett állítását is alátámasztva, a következőket írta önéletírása IV. fejezetében:

Kinek a számára írom én ezeket a visszaemlékezéseket, ezt az életvégi mérleget, ahogy az előszóban neveztem? Gyermekeim nincsenek, akik családi krónikaként őrizhetnék. Olvasóközönségem több évi hallgatásom folyamán elfelejtett, vagy legalábbis erősen

¹ Commentarii de bello gallico, Commentarii de bello civili.

² Lásd Tóth Imre tanulmányának bevezetőjét.

meggyérült, a kortársak, akiket írásom a tanú érdeklődésével tölthetne el, elszéledtek, napról-napra fogynak.

Hát akkor miért és kinek a számára?

Azért, mert minden élet érdekes és érdemes a feljegyzésre, akkor is, ha nincsenek benne lélegzetelállító történetek, történelmet irányító tettek, rendkívüli szenvedélyek és szenvedések, barátságok halhatatlan kortársakkal, sötét bűnök és lángoló erények, hanem csak egyszerű érzések, egyszerű gondolatok és cselekedetek, olyanok, melyeknek értéke és szépsége éppen egyszerűségükben rejlik.

Az önéletrajz az emberiség történetének egyetlen emberre és annak körére lecsökkentett vetülete, parányi részecske a végtelenben, mint minden a világmindenségben. Tehát úgy írom az életemet, mint végtelen kicsi hozzájárulást, mint mikro-adalékot az egyetemes történelemhez, arra gondolva, ha a kataklizma, amely felé az emberiség most sodródni látszik, ezeket a lapokat megkímélné, akkor egy új emberiség majdani kutatója talán talál bennük néhány adatot az atomtragédia előtti kor egy tanújának életútjáról.³

Jelen írásunk mellett, hogy szerény példaként szolgál a bevezető tanulmány elméleti alapvetéséhez, szeretné felhívni a figyelmet Becht Rezső önéletírásának helytörténeti vonatkozásaira. Terjedelmi okokból a visszaemlékezéseknek a szerző gyermek- és ifjúkorára vonatkozó bejegyzéseivel foglalkozunk. Végpontnak az I. világháború kitörését tekintjük.

Becht Rezső 1893. június 5-én született Sopronban, 83 évvel később, 1976. július 6-án ugyanitt érte a halál. Tanulmányait az evangélikus líceumban és Lipcsében, a kereskedelmi főiskolán végezte. Az I. világháborúban katona, 1915-től hadifogoly. 1920-ban tért vissza a városba. Előbb a Wiener Bankverein soproni fiókjában dolgozott, majd 1926-tól a Vasárugyár vezető tisztviselője különböző beosztásokban egészen 1955-ig, amikor saját elhatározásából nyugdíjba vonult. Magyar és német nyelven írt, fordítóként magyar költők, köztük Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Áprily Lajos verseit fordította németre. Számos műve kötődik szülővárosához. 1941-ben elnyerte a soproni népszavazás emlékére alapított Húség-díj irodalmi aranyérmét.⁴ Három évtizeddel később a Soproni Városi Tanács Lackner éremmel, majd 1973-ban, 80. évében Pro Urbe-díjjal tüntette ki. Főbb művei: *Szomeya-szan nevetett* (elbeszélések, Sopron, 1935); *Kozmische Legende* (versciklus, Sopron, 1934); *Wiedersehen mit Russland* (útleírás, Sopron, 1934), *Soproni évszakok* (esszé, megjelent a Soproni Szemle 1938. évi számaiban, illetve külön kötetben Sopron, 1939.) és nem utolsósorban cikkünk témája, *A bűvös henger*, ami a Soproni Füzetek sorozatban jelent meg folytatásokban.⁵

A szerző neve máig ismerősen cseng a városban, a Löverekben utca viseli a nevét. Sarkady Sándor mondta róla gyászbeszédében: *magyar író volt, felelősségét*

³ A bűvös henger IV. fejezet. In: Soproni Füzetek '93 szerk. Sarkady Sándor 14.

⁴ Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről (1893–1976). In: SSz. 30 (1976), 361–365. Különösen 362.

⁵ 1988 és 2009 között. Becht Rezső írásainak bibliográfiája. In: SSz. 30 (1976), 366–374.

érző, tiszta tollú írástudó... olyan valaki, aki maradandót alkotott.⁶ A művelt olvasóközönség elsősorban a Soproni Szemlében leközölt esszéit és verseit ismeri, a bécsi és prágai vezető napilapokban, illetve – ritkábban – Budapesten megjelenő verseit és novelláit kevésbé.⁷ Ahogy a művészek, írók többsége, ő sem tudott megélni műveiből. Az alkotásra – ahogy ezt többször leírta – esténként, szabadidejében kerített sort, a mindennapi megélhetést, hosszú és gyakori utazásait Európa és a világ távolabbi zugaiba vasgyári munkája biztosította. 1973-ban Szabó Jenő köszöntötte a 80 éves szerzőt,⁸ aki *Vidéken él, kisvárosban, de soha, egyetlen pillanatra sem az, akit „helyi írónak” lehetne nevezni...*⁹ Ő az a soproni író, akinek európai horizontja van, de mégis velejéig soproni. ... Világlátása teszi hitelessé azt, amit szülővárosáról ír. ... Nagyon sokban neki köszönhető, hogy a harmincas és negyvenes években a rádióban, nagylapok hasábjain Sopronról szóló hang európai hangvételt, – rendszerint az ő hangja.¹⁰ Az *én városom* című bevezetőjével indult 1937-ben a Soproni Szemle.

1. kép. A fiatal Becht Rezső, 1926. október 17. SL XIV. 103.

⁶ Sarkady Sándor: Beszéd Becht Rezső sírjánál (1976. július 12.). In: SSz. 30 (1976), 374.

⁷ Neue Freie Presse, Neues Wiener Tagblatt, Pester Lloyd, Prager Tagblatt.

⁸ Szabó Jenő: Becht Rezső 80 éves. In: SSz. 27 (1973), 3. sz. 97–102.

⁹ uo. 98.

¹⁰ uo. 101.

Ezt követően is sorjáznak cikkei a folyóiratban. A 32 megjelenésből 13 esik az 1937 és 1944 közötti időszakra.¹¹ A két háború közötti idő életének legtermékenyebb korszaka. Szülővárosa rangos írónak ismeri el, könyveit, cikkeit két nyelven olvassák, előadásait a Frankenburg Irodalmi Körben zsúfolt ház hallgatja.

A 30-as évek második felétől érzékeny idegrendszere jelzi a háború közeledését. Az Anschlusst követően utazásait nem folytatja, nem hajlandó Hitler uralma alatt álló területre lépni, ott publikálni. A háborút nem tudja kikerülni, tehetetlenül, mély fájdalommal látja a város és lakói szenvedéseit, pusztulását.

2. kép. Becht Rezső lengyel menekültekkel a zárgyárban 1939–1941 körül.
A fotó Sabjanics József tulajdona

1945 után lefoglalja az orosz tulajdonba került gyár sorsa. Amint teheti, nyugdíjba vonul. Ezt követően kezdi el írni kor- és életrajzi visszaemlékezését. Szuverén és világpolgár egyénisége, ránézésre is megnyilvánuló „úriember” volta

¹¹ Közöttük A szülőváros felfedezése (1939), Város és erdő (1939), Sopron és a soproniak (1942).

gyanússá tette a politika szemében. Kiváló szakmai munkája, nyelvtudása viszont nélkülözhetetlenné tették a vasgyárban. Emellett közismert németellenes nézetei és letartóztatása 1944 októberében megóvják a komolyabb atrocitásoktól, a személyét övező bizalmatlanság és gyanakvás azonban kétségkívül hozzájárul ahhoz, hogy az 1950-es és '60-as években alig publikál. *A hallgatás és magányos munka, ez a belső fogság második súlyos korszaka életének.* – írta Szabó Jenő. *A politikai helyzet változásával azonban körülötte is enyhülni kezd a légkör.*¹²

A Soproni Szemlébe annak újraindulását követően kezdetben megemlékezéseket ír, például Soproni Horváth József, Kássa Gábor festőkről, Heimler Károlyról, és kulturális eseményekről tudósít. Elszigeteltsége oldódásával jelenik meg két jelentősebb írása. 1969-ben Lőveri változások címmel a Lőverek kialakulásáról, történeti fejlődéséről, jelenéről publikál.

3. kép. Az idősödő író feleségével egy túrán SL XIV. 103.

¹² Szabó 1976. 365.

Ebben – áttételesen, de nagyon határozottan – a Löverben folyó oda nem illő építkezések ellen emeli fel a szavát. 1973-ban a századforduló líceumi diákéletét mutatja be. Közben folyamatosan dolgozik *A bûvös henger*en. Szabó Jenő írja a körülményekről: *Hallgatása ... csak kifelé, a nyilvánosság felé szólt, az író maga nem hallgatott el. Ha a jelennek nem írhat, ír a jövőnek: ekkor kezd bele „A bûvös henger” című önéletrajzi írásába és írja majd egy évtizeden át azzal a szilárdan eltökélt elhatározással, hogy ... életében nem kerülhet nyilvánosságra. Jelenleg „Öreg szemmel” című munkáján dolgozik. Ezerötszáz oldal kézírata vár kiadásra. Nem tudja, megjelentetheti-e. A jövő helytörténésze azonban bizonyosan megtalálja könyv alakban vagy kéziratban a levéltár polcain. Becses dokumentum lesz ez számára. Egy drámai emberöltő hivatott szemtanúja szól belőle.*¹³ Míg tehát a szerző visszaemlékezése előszavában távoli, az atomkort követő megjelenést vizionál, a barát ennél közelebbi nyilvánosságot, legalábbis hozzáférést jósol. Becht azzal, hogy kéziratait közgyűjteménybe szánta, mindenképpen biztosítani kívánt számukra egyfajta nyilvánosságot, a bennük szereplő, még élő személyekre való tekintettel azonban a hozzáférhetőséget jóval a halála utánra tervezte.

Az író hagyatéka a Soproni Levéltárban és az Evangélikus Líceumban található. Előbbi fondszáma XIV.103. A hét doboznyi irategyüttes nagyobbik fele 1994-ben került a levéltárba. Nyomtatásban megjelent és kézírt munkái mellett előadásokat, beszédeket, visszaemlékezéseket, tanulmányainak és fordításainak kéziratait tartalmazza. Utóbbiak közül terjedelmében is kiemelkedik Georgius Agricola latin nyelvű nagy művének¹⁴ fordítása. Itt találhatóak a róla írt cikkek és gazdag levelezése, valamint néhány családi fénykép. A levelezőpartnerek közé tartozott a németországi emigrációban élő Peéry Rezső, Kónya Lajos, Basinszky István, Berecz Dezső, Keresztury Dezső, Babits Mihály, Sárközy György, Tolcsvay Nagy Géza. Hiányzott ebből az anyagból *A bûvös henger* kézírata, ami Sarkady Sándor szívességének köszönhetően 2010-ben került be a gyűjteménybe. Az író utolsó éveinek feljegyzéseit Sopron 1960-as és '70-es évekbeli kulturális életéről más kéziratokkal és néhány személyes tárggyal együtt a líceum könyvtára őrzi.

A bûvös henger

A visszaemlékezés – alcíme Nagyismétlés az életből –, amelynek csaknem 900 gépelt lapja 12 éven át íródott, címét a kaleidoszkópról kapta, ami megforgatva mindig más és más alakzatot vesz fel. 1988 és 2009 között került publikálásra a Soproni Füzetek című éves megjelenésű művészeti antológiában, Sarkady Sándor értő gondozásában. A kényszerűen elhúzódó megjelenés miatt a kíváncsi

¹³ Szabó 1976. 365. és Szabó 1973. 102.

¹⁴ Georgius Agricola: Tizenkét könyv a bányászatról és a kohászátról [...]; ford. Becht Rezső; szerk., a bevezetőt, a tanulmányt, a lábjegyzeteket és személyjegyzékeket írta Molnár László; kiad. az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület. Budapest, 1985.

olvasónak 21 évet kellett várnia a teljes kézirat megismerésére. A kis példányszámból eredően az időközben bekapcsolódóknak sem könnyű a korábbi számok felkutatása, megvásárlása. A mű irodalmi és történeti értéke miatt több alkalommal is felvetődött egy új, kötet(ek)ben való teljes megjelenés igénye. Kovács József László írta Becht Rezső életművéről: *Valódi értékeit akkor ismernénk meg igazán, ha akadna végre kiadó, amely a teljes életmű közzétételére vállalkozna.*¹⁵ Ez a kijelentés *A bűvös hengerre* különösen igaz. Jó alkalmat kínálna a megjelentetésre az író születésének 120. évfordulója 2013-ban, a vaskos kézirat magas kiadási költségei miatt azonban nem tűnik realizálhatónak ez az elképzelés.¹⁶

A kézirat színvonala természetszerűen nem teljesen egyenletes, összességében azonban mindenképpen figyelemre méltó. Helytörténeti szempontból leginkább a gyermekkor, a népszavazás körüli időszak, az 1941–45 közötti háborús évek, majd az 50-es évek bemutatása a legértékesebb. Becht melankolikus, mindig a kívülállósággal, a magánnyal birkózó személyiségén szűrte át a megélteteket. Írása legjobb fejezeteiben túllépve egyéni sorsán meggyőzően és hitelesen rajzolja fel a város és lakói mindennapi életét a 19–20. század fordulójától az 1960-as évekig. Rendkívüli beleérző képessége, nyitottsága, szolidaritása a társadalom éppen nehéz helyzetben lévő rétegei iránt segítették abban, hogy felülkerekedjen társadalmi státusa szemléleti korlátain. Nézőpontja nem a kisvárosi notabilitásé, hanem a jóra és a rosszra egyaránt érzékenyen reagáló, ugyanakkor az eseményeket kellő távolságtartással kezelni tudó értelmiségié. Ez teszi rokonszenvenessé személyiségét, érdekfeszítővé és hitelessé írását.

Az első fejezet a távolabbi, lutheránus ősokról szól, akik a 18. század elején a Rajna vidékről, Hessen környékéről érkeztek a Tolna megyei Szárazdra. Iparosok és molnárok voltak, majd a leszármazottak tanítók, lelkészek, mérnökök, tanárok. Nagyszülei Bonyhádra kerültek. Néptanító nagyapja két gyermekágyi lázban elhunyt feleséget temetett el, 12 gyermekéből hat élte meg a felnőttkort. Kolerajárvány, sáska- és patkányjárárs, tűzvész, szélütött harmadik feleség jelzik a küzdelmes életút állomásait. Az anyai rokonság sorsa simább, kevésbé hányatott volt. Alsau környékéről érkeztek Sopronba, a nagyapa Flasch János evangélikus tanító, a nagymama, Heldrich Borbála, egy vendéglős gyermeke, fiatal korában a „város legszebb lánya”.

A kereskedő-inasként induló apa, id. Becht Rezső életútja a kor egyik jellemző karrierpályáját rajzolja fel. Embert próbáló inas-, majd segédévek után került egy lelkész rokon segítségével Sopronba, Rácz Ágoston vaskereskedőhöz. Munka mellett elvégezte a kereskedelmi szaktanfolyamot és a reáliskolát, így alapozta

¹⁵ Kovács József László: Két kétnyelvű soproni író: Boháti Róbert és Becht Rezső In: A Soproni Parnasszus Sopron-Ódenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig Bp., 2003. 298. 193–196. Az idézett sor: 196.

¹⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 2011 tavaszán pályázatot nyújtott be a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégiumához a helytörténeti szempontból fontos fejezetek kiadásra történő előkészítésére, a szakirányú használatot segítő mutató- és jegyzetapparátus elkészítésére. A beszükülő pályázati források miatt azonban a kollégium nem tudott támogatást biztosítani.

meg szakmai előrejutását. Russ János Nepomuk bornagykereskedőnél könyvelő, 1898-tól a takarékpénztár ellenőre, végül irodafőnöke.

Az édesanya léte „a vicinális vasutak csöndes tempójában haladt ismerős tájakon.”¹⁷ Életében a nagy törést a háború, az azt követő infláció és fia hadifogsága jelentette. A szülők 1891 augusztusában kötöttek házasságot. Rezsőt még két gyermek, Irén és Kálmán követte. A szülők kezdetben a Hosszúsor 14-ben béreltek háromszobás lakást, közvetlenül az Élesszőgnél, a Tiszti Leánynevelő Intézettől balra eső második házban.¹⁸

A kézirat egészének áttekintése sokszorosan meghaladja e rövid ismertetés kereteit. Annyi bizonyos, hogy a megírásával töltött 12 év alatt óhatatlanul módosult az induláskor kialakított szerkezet, a munka túlburjánzott az eltervezett kereteken. Több alkalommal került betoldásra egy-egy vers, vagy prózai szöveg. Ezek közül a legjelentősebb a Levelek Európából, ami Sopron II. világháborús éveit mutatja be. A kéziratban aránytalanul nagy terjedelmet foglal el a szerzőben maradandó nyomokat hagyó hat évnyi hadifogság leírása. Ennek egyik oka az lehet, hogy ezekben az években részletes naplót vezetett. Előre haladva az időben a narratíva szakadozottabbá válik, a lineáris időrend olykor felborul, be-beugrik a jelen, például egy líceumi öregdiák találkozó kapcsán. A visszaemlékezés naplószerű elemekkel bővül, vagy fiktív levélfolyam formájában kerül közreadásra.¹⁹

A következőkben néhány tematikus csoportosításban közölt, a szerző gyermek és ifjúkorába kalauzoló idézettel szeretném példázni a fentebb írottakat annak leszögezésével, hogy az idézetekből kiolvasható békés és nyugalmas kép a továbbiakban már nem jellemző. A „boldog békeidők”, a gyermek- és ifjúkor elmúlásával az idillre rávetődnek a 20. század történelmének sötét árnyai. A válogatás során arra törekedtem, hogy az adott időhatáron (1896–1914) és terjedelmi kereteken belül az olvasó áttekintést kapjon a korabeli kisvárosi élet főbb színtereiről, a korszak soproni szokásairól és normáiról, felismerje az író megközelítési módját és hangját, viszonyulását a városhoz és önmaga gyermekkori énjéhez, szem előtt tartva a Kövér György tanulmányban kifejtett „énazonosság” kérdéskörét. Az idézetek a kézirat I. része II–III–IV., illetve VI. fejezetéből származnak. A lábjegyzetekben a gépelt kézirat oldalszáma helyett a könnyebben hozzáférhető Soproni Füzetekre hivatkozom. A tematikus címek a közreadótól származnak.

¹⁷ A bűvös henger. II. fejezet. In: Soproni Füzetek '91 szerk. Sarkady Sándor, 41.

¹⁸ Az utca 1906-ban, a fejedelem hamvai hazahozatalának tiszteletére kapta a Rákóczi nevet.

¹⁹ Levelek Európából (kézirat, 1946) A bűvös henger II. rész IX. fejezetébe (A hét szörnyű esztendő) illesztette be a szerző. In: Soproni Füzetek 2007. szerk. Sarkady Sándor, 10–68.

Sopronról

Mint a cseppben az óceánt, úgy éreztem belesűrítve ebbe a tájba és városba a földkerekség minden zöldjét, hegyét-völgyét, minden fáját, bokrát, fűvét, virágát, minden madarát, bogarát, – a természet végtelen világát és az emberkéz alkotta város régi házainak minden mesemondó varázsát.

Mit sem tudtam még építészetről, stílusokról, de ha a Templom utcai ódon konventházban, ahol nagyanyám lakott, erőlködve kinyitottam a napsugármintás, vaskopogtatós kaput és a boltíves kapualj nyirkos homályában találtam magam, szemben az udvar árkádsorával, akkor valami boldogító bizsergés támadt bennem. És sok ilyen ódon házban jártam. Mama kalaposnője a Zöldházban²⁰ lakott, az emeleten, ahol valamikor országgyűléseket tartottak, nagyanyám bátyja az Ógabona téren, egy irdatlan vastag falú ház első emeletén, tíz méter hosszú szobákban, a kapu felett pedig, a zárókőben egy szám derengett: 1658.

A Szent Mihály templom és a Kecse-templom gótikája, a Tűztorony, a Storno-ház, anyám szülőháza, az Eggenberg-ház a közsószékkal az udvaron, és általában Sopron zegzugos utcái, szendergő terecskéi eleinte ösztönösen hatottak rám, és mikor később, évek múlva már tudatosan kutattam a régi épületekben a nemes arányok szépségét és a történelmi vonatkozásokat, akkor szeretetem irántuk azon a hőfokon állapodott meg, amely a boldog házasságokat tartja egyenletes melegen.²¹

Millennium, az első emlék

1896-ban, amikor Magyarország ezeréves lett, én három esztendő voltam. Az ezer év öröme nagy illuminációt rendeztek az egész országban, s így Sopronban is. Minden ablakban egy sor gyertya lángolt. A Belváros szűk, kanyargós utcáiban az ódon házak ezer lobogó lángocska fényében imbolyogtak, és az áramló embertömegek arcán villódzó visszfények cikáztak.

Szüleim kezébe kapaszkodva én is ott tipegtem a macskaköveken a csudálatos derengésben. Amikor kiértünk a Városház térre, a csoda az édig csapott. Ott állott az új Városháza, száz ablakával, és minden ablakban a gyertyák fényfüzérével. A Városháza mellett pedig a Tűztorony táncolt a sötét ég háttére előtt, teletűzdelve lüktető gyertyalángokkal, fel egészen a kétfejű sasig.²²

A bérház

Az erdők, tisztások, napos domboldalak és nedves szurdokok illatát, a tehénistálló gőzét ősszel felváltotta a városi bérház szűk udvara és a mosókonyha ablakán kigomolygó szappanszagú gőz felhője. Ott, a mosókonyha ablaka felett volt a mi konyhánk ablaka, ahonnan édesanyánk pillantása állandóan végigpásztázta az udvart s benne minket, a ház nagyszámú gyerekeit.

²⁰ Másként Caesar-ház, Hátsókapu u. 2. Az 1681. évi országgyűlés alkalmával itt ülésezett a felsőház.

²¹ A bűvös henger III. fejezet In: Soproni Füzetek '92, szerk. Sarkady Sándor 35.

²² Uo. 15.

Felnőtt szemmel nézve bizony kopár udvar volt, de mi, gyerekek, szűz szemünkkel mindennap valami újat fedeztünk fel benne. Elsőbben is itt volt a hatalmas kapualj a fecskéfészkekkel és a fiókákat etető, cikázó fecskeszülőkkel. Nagyszerűen lehetett itt falhozverősdit játszani a labdával, vagy csigát pörgetni, vagy színes golyókkal gurigázni. A félig nyitva álló nehéz kapun minduntalan bejött valaki. Hol ágfalvi tejesasszony, aki harsányan bekiáltott az udvarba: „Kaff”ns ma a Mülli a, oder an Putter, oder an Rahm!” – hol az őszeres zsidó tudakolta, hogy „Nyúlbor van-e eladó?”, hol a szelíd szemű 48-as honvéd, kopott, barna atillában, ősz Kossuth-szakállal, aki verklijen a Kossuth-nótát nyekergette. Őt nagyon tiszteltük, áhítattal álltuk körül, és amikor az ablakokból potyogni kezdtek a papírbá csavart pénzdarabok, akkor hazafias buzgalommal szedtük össze őket a macskakövek közül.²³

Ez a Hosszú sor 14. számú egyemeletes sarokbérház az Osztrák–Magyar Monarchia népegyvelegének parányi mása volt. Akkoriban még nem akasztották ki a lépcsőházban a lakók névjegyzékét, de ha lett volna ilyen, az idegen aligha tudta volna a nevekből megállapítani, hogy ki milyen nemzetiségű.

A latin nevű házmester-szobafestő, Félix Johann, „poncichter” volt. Felette az emeleten a Nibelung-szöke és kék szemű Eberhard-család lakott és tagjainak germán külsejét a legízesebb magyar beszéddel cáfolta meg. Velük ellentétben a kövér Károlyi néni és két agglegény fia csak németül beszélt egymással, míg előzvegyült hűguk, Brzobohátyné és két gyermeke, ropogós nevük dacára, egy szót sem tudtak szlovákul. A fiatal orvos, dr. Scheffer Oszkár, 48-as függetlenségi, tehát piros–fehér–zöld volt, viszont a soproni házi-ezred cseh karmestere vezénylő pálcája hegyéig schwarz-gelb. Pötschacheréktől ritkán lehetett magyar szót hallani, Wanisch Adolfék ellenben annyira magyarnak érezték magukat, mintha legalább Wesselényi lett volna a nevük. Nagyék, a kis kadét családja, székelyek voltak, a két öreg kisasszony meg hátul az udvarban, kiknek nevét sem tudtuk, mert mindenki csak „kanári kisasszonyoknak” nevezte őket, a szobájukat betöltő énekes madarak után, talán azt sem tudták, hogy Magyarországon élnek.²⁴

Deák tér – Korzó²⁵

A háznak volt egy felbecsülhetetlen előnye, legalábbis édesanyám szemében. Ott feküdt a „korzó” végpontján, ahol a város ráérő dámái – és mamájuk oldalán – az eladó leányok gavallérjaikkal: a garnizon fiatal tisztjeivel, az ügyvédbojtárokkal, a bírósági-, pénzügyigazgatósági és egyéb közhivatali, nyugdíjjogosult és partiképes ifjakkal, a bankfiúkkal és zsenge tanárokkal, tehát az un. „aranyifjúsággal”, amely közé szívesen vegyült az idősebb generáció egy-egy tagja, a törvényszék elnöke, a polgármester, vagy a főispán, – mindezek a felsoroltak és még sok fel nem sorolt, a déli hivatali szünet alatt és a késő délutáni órákban, hagyományos sétájukat végezték, élénk és nyilván szellemes beszélgetés közben. Valami íratlan törvény alapján a hercegi park kezdetén, tehát pontosan

²³ Uo. 27.

²⁴ Uo. 29.

²⁵ A család szaporodásával szűknek bizonyult a három szoba. A nyarait kislányként a nagyszülők Lőverében eltöltő anyuka kívánságára a Deák térre, a mai múzeum mellé költözött a család, egy kertes házba.

a mi kis házunk vonalában, a sétálók visszafordultak, amikor is az aranyifjak kecsesen átváltak a hölgyek megfelelő oldalára. Nohát, ez a fordulópon, ez volt a ház felbecsülhetetlen előnye, mert így édesanyám, aki az egyik ablak mögötti dobogón ült, nyáron a félig nyitott zsaluk, télen a diszkrét függönyök mögött tökéletes nyugalommal és elmélyüléssel figyelhette meg Szilvássyné új kosztümjét elülről is, hátulról is, és a színház naivájának bécsi kalapdíszét, de a legújabb huszáronkéntesét is. A hét bizonyos napjain a tarka déli sétálók között, az egyházak közötti béke szép példájaként, ott lehetett látni a három felekezet vezető papjait is: a városplébánost, az evangélikus esperest, és a neológ rabbit, amint egybehangolt léptekkel sétáltak fel-alá a Lőbl-saroktól a mi házunkig, a közeli Tanítóképzőből kihangzó orgona zsoltáros dallamára.²⁶

Bécs

Volt azonban egy város, melyről a soproni felnőttek mindennap beszéltek, sokkal gyakrabban, mint Budapestről. Ez a Bécs nevezetű város a Monarchia nevű valaminek a legnagyobb városa volt, és Budapesttel együtt úgy szerepelt ködös elképzelésben, mint apa és anya a családban.²⁷

Lelkesedtünk a magyar iparpártolás ügyéért és az azt népszerűsítő „Tulipán-mozgalom”-ért, amely minden kabáthajtókát teletűzdelt zománcozott, aranyozott vagy hímzett, nemzetiszínű tulipánokkal, mialatt a soproni háziasszonyok továbbra is Bécsbe szaladtak minden orsó cérnáért. Könnyen tehették, közös volt a pénz, nem kellett útlel.²⁸

Mindennapi élet

Rádió, televízió, lemezjátszó és mozi nélkül sem unatkoztunk egy pillanatig sem. Dél előtt 8–10-ig, délután 2–4-ig az iskolában ültünk, a leckével egy óra alatt kényelmesen elkészültünk, a nap többi része a mienk volt.

Már maga a kilátás a lakás ablakaiból az utcára volt olyan érdekes, mint ma nem egyszer a televíziós ernyő.

Kora reggel tülökuszóval összeszedték a tehénpásztorok a gazdapolgár-házakból a teheneket és borjakat és kihajtották őket az Angerre legelni, ahonnan estefelé tértek vissza, megakasztva a villamos- és kocsiközlekedést. A bocijaik vidáman ugrándoztak, a tehenek ringó tőgygel meg-megálltak a kapuk előtt, amíg fel nem ismerték az igazit, és boldog bögéssel befordulhattak az istállójuk felé.

A Délivasút „indóházához” a vonatok érkezésekor kirobogott néhány elegáns „gumirádler”, a skótkockás takaróval leterített bakon pepitanadrágosan, keménykalaposan, a száj szegletben a virzsiniával Babka Sáni meg a többi, bécsi mintára kipomádézott fiákeros. A fényes szőrű, ragyogóan felszerszámozott lovak tügetését még nem zavarták az autókocsok löerői, de nem mert velük versenyt futni a század első éve óta csilingelő, sárgakocsis soproni villamos sem.

²⁶ A bűvös henger IV. fejezet 1. rész. In: Soproni Füzetek '93 szerk. Sarkady Sándor 18.

²⁷ Uo. III. fejezet In: Soproni Füzetek '92 23.

²⁸ A bűvös henger IV. fejezet 1. rész. In: Soproni Füzetek '93 szerk. Sarkady Sándor 30.

Nyári napokon többször is megjelent az utcában két tűzoltó, a kétkerekű talyigára feltekert víztömlővel, melyet bekapcsoltak a hydránsba és nagy szakértelemmel és nem kevés kajánsággal, magasan ívelő sugárral locsolni kezdték az úttestet és a járdát, ahol a hölgyek aggódalmasan felhúzták három centivel a hosszú szoknyát, nehogy a szétfreccsenő cseppek kárt tegyenek toalettjükben. Az utcagyerekek, akiknek nem volt mit félteniük, úgy táncoltak a vízsugár előtt, mint a granadai arénában a torrero a bika előtt, és örömiük akkor volt teljes, ha a tűzoltó telibe találta egyik pajtásukat.

Télen viszont a lámpagyújtogatót volt jó nézni, amint az esti szürkületben sorra fellobbantotta a gázkandelábereket és a hideg, sárgászöld fényernyő szétterült a havas járdán.²⁹

Elemista korom nyári napjai rendszerint azzal kezdődtek, hogy anyám már kora reggel elment velem a Nagyszodába, ahol hat éves koromig a női fürdő ponyvával elkerített részében, azután a férfi oldalon lévő gyerekfürdőben vitéziül lubickolnom kellett a még erősen hűvös vízben. Utána, fürdőköpenybe burkolva egy padon majszolhattam a barna bucit vagy a peracet, s közben szememet is etethettem a sötét víz fölé hajló villámsújtotta fűzek, a nádas és a Schneebergig és Raxig ringó dombok és hegyvonulatok látványával.

Fürdő után a vízmenti táj természetes szépségét felcseréltük a Neuhofer rendezett virágpompájával. Elhoztuk hazulról Irénkét a kocsiban, és a kanadai óriásfenyő tövében, a nagy virágágyak szélén, mindig egyazon padon, berendezkedtünk egész délelőttre. A pad mellett a Tavasz szobra állott, odébb társaié, a Nyáré, Őszi és Télé, szemközt padunkkal, a nagy virágszőnyegen túl, bozontos fenyők és vén gesztenyefák közepette a zenepavilon.

Ez a zenepavilon nincsen már. Elnyelte az 1945-ös esztendő, amikor szovjet gépkocsiparkká változott az Erzsébet-kert, és a begóniák, muskátlik, petúniák és cannák helyén ágyúk és tankok álltak szorosan egymás mellett. A vén gesztenyefák alatt tábori konyhák füstölögték, a katlanok alatt pedig a zenepavilon melódiáktól átítatott deszkái változtak át parázssá és füstté.³⁰

Az uszoda

A kamaszkori soproni nyarak délelőtti a nagyszodában teltek el. Reggeli után a hónom alá csaptam a szorosra összecsavart fehér vászon fürdőköpenyt, (olyan volt, amilyent manapság a fodrászok kötnek hajnyírásnál az ember nyaka köré) bele a fürdőnadrágot, és a legelőre kicsapott csikó gondtalanságával ügettem a Káposztásföldeken át (ott, ahol ma a Pamutipar hatalmas gyártelepe és a Stadion van) a villámsújtotta vén fűzfáktól körülvelt tó felé, a Bécsi-domb lábánál.

Sötét volt a tó vize, sötétzöld, titokzatos. A kabinok félkaréján túl nádas hajladozott a Schneeberg felől lengő szellőben. Ez a nádas volt a „Wandli”, ahova kamaszexpedíciók indultak nádbugákért és kákakoszorúkért. A pénztárban a „Rézi-tánt” ült, aki ropogós „Wekni”-ket árúsított, meg „Salzstangli”-kat. Elöl, az ugrótorony és a „Trambulin”

²⁹ A bűvös henger III. fejezet In: Soproni Füzetek '92, szerk. Sarkady Sándor 29–30.

³⁰ Uo. 35–36.

mellett, az uszoda fejedelme, Grobitsch mester feküdt féltetével a rövid rúdon, melynek végéről egy vacogó lányka lógott és kétségbeesett tempózás közben egyet-egyet kortyolt az uszoda sötétzöld vizéből. „Ein...zwei...drei... Fisz ausander schleidern! ...Händt zusamm”... vezényelte harcsabajusza alatt a mester, aki szikár, inas és szürke volt, mint a kiszolgált hajóktól. Rézi-tanttal ők ketten képviselték a k.u.k. szellemet az uszodában, ahol a „Wekni”-től a „Balkni”-ig mindennek német neve volt.

De a túlsó oldalon, szemben a női szakasz délelőtt 11-ig lefüggönyözött részeivel, tehát a férfifoldalon, már betört az új idő magyar úszómesterrel, magyar vezényszóval: „egy-kettő-három...Lábakat szétvetni! ...Kezeket össze!” Itt nyertem én is úszókiképzésemet még elemista koromban. Régen volt, de még ma is érzem sovány testemen a nedves gurtni ölelését és látom magam lebegni a rúdon a sötét vizek felett, libabőrös elkeseredéssel a szívemben. De két héttel később mégis csak kiúsztam az úszómester csónakjától és a szülők szurkolásától kísérve a tó közepén lévő dupla-lépcsőig, s ezzel „szabadúszó” lettem, s egyben törzstagja a Nagyuszodának.

Az évek szaporodásával – különösen a bonyhádi nyár tapasztalatai után – a vízen kívül a vízben lévő lányok is mind jobban érdekeltek. Persze ez az érdeklődés csak 11 óra után bontakozhatott ki teljes mértékben, mert addig az időpontig csak a női viháncolást hallhatta a férfifoldal a vászonfüggönyök mögül, amelyekhez lopva odaúszni és beleskelődni az áhítózott és folyton újra megkísérelt hőstettek közé tartozott. Ám Grobitsch mester, bár egyáltalán nem rendelkezett a háremőrök hájával, mégis az eunuchok szigorával őrizte a nők zavartalan fürdőzését, mígnem 11-et mutatott az óra a pénztárajtó felett. Akkor csónakjával végigvezett a női részen és egymásután felgöngyölt a függönyöket. Tulajdonképpen csak szimbolikus jelentősége volt ennek az aktusnak, mert a fiatalabb és formásabb nők már tizenegy előtt kimerészkedtek a nagy vízre és a középső lépcsőre, korosabb és kevésbé mutatós társaikra bízva a szemérem és erkölcs szervezett védelmét.³¹

Az építőbank bukása³²

Még egy esemény bolygatta fel elemista életem nyugalmát. Amikor 1901. október 18-án délelőtt, iskolatáskámat lóbálva hazafelé ballagtam az iskolából, a színház előtt mindenféle embercsoportokat láttam és izgatott beszédet hallottam: „Megbukott... csödbe ment... Oda a pénz... Mindent elsikkasztott...!” És közben mindig ugyanaz a név szállt az őszi fényben: „Schladerer... a gazember!”

Odalopakodtam az egyik embergyűrűhöz, hogy megtudjam, mi az, ami a felnőtteket ilyen érthetetlen izgalomba hozza és hangos jajveszékésre készíti. Lassan ment és időbe telt, amíg tátott száju figyelmem segítségével kialakult bennem valamilyes kép arról, hogy ez a Schladerer nevű bankigazgató ellopta az emberek legféltettebb kincsét – a pénzt. És most vége mindennek, mert mindenki koldussá lett.

³¹ A bűvös henger IV. fejezet 1. rész In: Soproni Füzetek '93 szerk. Sarkady Sándor 23–24.

³² A bank bukása számottevően és hosszú időre visszavetette a város gazdasági életét. V.ö.: Hárs József: A soproni Építőbank működése és bukása (Vázlatos tanulmány). In: SSz. 15. (1961) 4. 317–331.

Lélekszakadva rohantam haza és már az előszobában ordítani kezdtem olyan hangon, mintha magam is kárvallott volnék:

– Megbukott az Építőbank! Schladerer minden pénzt elvitt!!! Egész Sopron koldus lett!!!

Szegény anyám arca elfehéredett. Lerogyott egy székre és úgy nyögte:

– Akkor a mi kis pénzünk is odavan...

A többi sírásba fűlt.

Azon a napon tudtam meg nyolc éves fejjel, hogy a pénz, amit anyám a kezembe nyom, amikor a fűszereshez szalaszt, valami igen fontos dolog az emberek szemében, és annál fontosabb, minél kevesebb van belőle.

Harmadnapra megtalálták a „szép Alfréd”-nak, Schladerernek a holttestét a bánfalvi erdőben, ahol önkezeivel itélkezett maga felett. Ámde a soproni családok, kereskedők, gazdapolgárok és kofák megtakarított pénze ettől még nem térült meg. Jómódú családok szerény viszonyok közé süllyedtek, köztisztületben álló férfiak – a felügyelő-bizottság tagjai – a börtönben kerültek, kereskedők csődbe mentek, néhány „poncichter” fogta a kötelet és ment a padlásra felkötni magát. Az egész város a vérveszteségtől félig alétan támolgott, mint a jámbor polgár, akit elütött a megvadult ló.

Nem sok lehetett, amit szüleim és nagyanyám Schladerer révén vesztek, de elég ahhoz, hogy hosszú időre még takarékosabban kellett élnünk, és apám beszüntette még egyetlen fényűzését is, a vacsorai korsó sört, amit özvegy Ibyné nyálcsordító pörköltillatú vendéglőjéből szoktam hozni az Újteleki utcai patika-házból.³³

Óvoda – elemi – nyelvek

De alighogy kitavaszkodott, kiragadtak eddigi környezetemből, és óvodába adtak. Oldalamon a kis fonott táskával, a táskában az uzsonnával, eleinte a családi körből kivaszítottak keserűségével, később sorsommal kibékülve, mindennap eltiptegtem a Képezde utcai óvodába, ahol Levinszky Anna, a gyerekek „cukros nénije”, örködött felettünk. Felnőtteket megszegyenítő odaadással játszottunk itt naphosszat, csodálatos színű papírcsíkokból még csodálatosabb papíros terítőket szőttünk, skatulyákat ragasztottunk, és miközben együgyű nótácskákat énekeltünk, nagyon fontos személyeknek éreztük magunkat.³⁴

1899-ben betöltöttem hatodik évemet, és ezzel halkán becsukódott mögöttem a sokszobás élet első szobájának ajtaja. Helyette kinyílt egy új, tágasabb helyiség ajtaja, a tanteremé. Ősszel beíratlak az evangélikus elemi első osztályába.

A bástyafalra néző osztály képe is feldereng, benne Bünker Rajnárd tanító úr alakja. Magas, választékosan öltözött férfi volt, őszbe vegyülő, szegletesre nyírt szakállal, szelíd szemmel, ezüsfogantyús ébenfabottal. Akkor még nem tudtam, hogy a Múzeumnak is igazgatója és híres népmesegyűjtő, aki vásárnaponként összeül az öreg Kern Tóbiással, a mesemondó utcaseprővel, hogy könyvbe gyűjtse Tóbiás kifogyhatatlan mesekincsét.

³³ A bűvös henger III. fejezet In: Soproni Füzetek '92 szerk. Sarkady Sándor 39–40.

³⁴ Uo. 16.

Büinker Rajnárd mestere volt a hangos szó nélküli fegyelmezésnek. Hogyan csinálta, hogy megtanultunk írni és olvasni, már nem tudom. Észrevétlenül belelopta annak a hatvanegynéhány mindenfajta gyerkőcnek az üstőke alá nemcsak a magyar betűket, hanem a szálkás gót betűvetés tudományát is, úgyhogy az év végén, a vizsgán, a szülők büszkén adhatták kézről-kézre a gyermek-gyászjelentésekre emlékeztető, kékkeretes vizsgalapokat, melyeken kézírásunkban, a hajszálvonalak és vastagítások szép váltakozásában súlyos mondatok pompáztak, mint „Magyarország nem volt, hanem lesz! – vagy gót betűkkel: „Der Herr ist meine Zuversicht.”³⁵

Azokban az időkben a gazdag soproni családok Frauleint, vagy mademoiselle-t, esetleg még angol miss-t is tartottak gyermekeik mellett, mert úgy érezték, hogy ezzel tartoznak társadalmi állásuknak és gyermekeik jövőjének. A gyerekek így aztán addig keverték a magyar, német, francia és esetleg az angol nyelvet is, amíg bábeli recept szerint belezavarodtak a nyelvekbe, a magyart germanizmusokkal és gallicizmusokkal fűszerezték.³⁶

Líceum – kisgimnázium – gimnázium

Ennek az új századnak harmadik évében, 1903. szeptember 1-én léptem át, apám kezébe kapaszkodva, az akkor még nyolc osztályos Líceum küszöbét. Útközben apám kellően előkészített a pillanat nagyságára, s így tíz esztendősen értelmem már tudta, hogy nem akármilyen gimnáziumba megyünk, hanem abba az iskolába, amely családjunk férfitagjai nevelőintézete volt már generációk óta.

Az első vedlés előtt állottam: elemistából gimnáziumi diákká kellett változnom, és ennek az átlényegülésnek ebben a szürke, kétemeletes épületben kellett végbemennie, amely az apró gazdapolgár házak között, a Széchenyi tér sárguló fasorai előtt emelkedett. A szomszédos mai postapalota helyén akkor még két patkolókovács műhelye állott. Reggelente itt ballagtak a csordás tiúkének hívó szavára a Hosszú-sor (ma Rákóczi utca) és a Hátsó utca gazdapolgárainak tehenei az Anger-réti legelőre, hogy napnyugtakor ringó tőggel újra megjelenjenek és elnyújtott bögéssel köszöntsék istállóikat. Patriarkális, egyszerű világ volt. Vergilius Georgiconjának verssorait a licisták a tehénpaták ütemére skandálhatták. ... Ahogy beléptünk, máris magába szívott az örvénylő tömeg. Nagybajuszú parasztgazdák, ferencjókában komorló falusi tiszteletesek és tanítók, keménykalapos városi polgárok, izgatott anyák, kezükön egy-egy riadt szemű diákregrutával, csoportokba verődő nagyobb diákok, akik tavalyi iskolakönyveiket árusították nyüzsgöttek az udvaron és a folyosókon. A levegő a kaptárak zsongó lármájától reszketett. Néha egy-egy tanár tiszteletet parancsoló alakja tűnt fel. Ilyenkor a zsidvaj elcsitul és a tömeg széles utat nyitott a tudomány apostolainak és a diáksorsok irányítóinak. ... A tanár abban a korban távolabb állott a tanulótól, mint ma. Köztük a tekintélynek széles szakadéka tátongott, amely felett nem ívelt széles összekötő hid. ... Ez a

³⁵ Uo. 20–21.

³⁶ Uo. 38.

pápaszemes, feketeruhás tekintélyelo eleinte állandó dermedtségben tartott bennünket, s csak idővel enyhült, amikor tanáraink pillantása és egy-egy mondata elárulta, hogy bennük is meleg szív dobog.³⁷

1907-ben elkövetkezett a második vedlésem ideje. Kisgimnazista bőrömet a rossz iskolai emlékek kóróján hátrahagyva, mint szitakötő az övét a káka szárán, magamra öltöttem a főgimnazista külső díseit: a hosszú nadrágot és a kemény gallért...

Egy csapásra minden megváltozott. Mintha egészen más éghajlat alá kerültem volna, holott az iskola ugyanaz maradt. A testi átalakulás, a férfivé válás folyamata rohamosan haladt a maga útján, a lelki és szellemi pubertás gyors iramban követte. Az osztály is más lett. Sokan átléptek a kereskedelmibe, a tanítóképzőbe, a hadapródiskolába, helyettük újak jöttek. Lecsökkent az osztály létszáma, a megmaradtak átrendeződtek s a keménygallérral együtt az öntudatuk is keményebb lett. A tanárok áttértek a magázásra, a pedellusok visszaköszöntek.³⁸

Nyaralások³⁹

Apám erszénye nem nyúlt a szomszéd falun, Bánfalván túlra, és így kiköltöztünk a nyárra a Karmelita-kolostor lábánál elterülő, szelídgesztenye erdőktől övezett faluba, amely felett az Álomhegy csupasz sziklafala meredezett, az életuntak kedvenc ugrósánca a másvilágra.

A Fő tér egyik sarkában állott a Schwenk-ház. Előtte mohos kút, mögötte istállókttól körülvett gazdasági udvar gőzölgő trágyadombbal és elvadult kerttel a pajtán túl. Pompás terep a bérház szűk udvarához és tilalomfáihoz szokott süldőgyerek számára.

A térre tekintő, kétablakos parasztszobába kvártélyoztuk be magunkat ódon, dohszagú bútorok és mennyezetig érő ágyóriások közé. Luther Márton és Melanchton Fülöp színesnyomatú arcképei tekintettek le a kékre meszelt falakról. Alattuk, illő távolságban, a Schwenk-család művirággal koszorúzott fényképei fakultak: Schwenk Mihály mint legény, majd mint tűzér, neje Holzmann Teréz mint korfirmandus leány, majd ketten együtt az esküvőjük napján, és eme eseménynek egyenes folytatásaként – a meztelen csecsemők képei, köztük a velem egykorú Miskáéi, aki egyelőre még az ajtóban állott, vöröshajúan, szeplősen, ellenségesen figyelve a „Stadtleut” beköltözését, mitsem sejtve, hogy húsz év múlva a falu hősi halottainak emlékművén áll majd arany betűkkel a neve és „Elesett Galíciában 1915. március 7-én.”⁴⁰

³⁷ Becht Rezső: Líceumi diákélet a század elején, Emlékezés 155–157. In: SSz. 27 (1973), 155–168. A fenti idézeteket összefogottságuk okán a Soproni Szemlében megjelent részletből vettük. A cikk alapjául A bűvös henger IV. fejezet 1. részében leírtak szolgáltak. In: Soproni Füzetek '93.

³⁸ A bűvös henger IV. fejezet 1. rész In: Soproni Füzetek '93 szerk. Sarkady Sándor 29–30.

³⁹ Becht Rezső nagynénje Bécsbe ment férjhez, ahol többször meglátogatták. Egy alkalommal a stájerországi Sinnersdorfba utaztak a jó hegyi levegőre. Amikor az orvos sürgős levegőváltozást rendelt a szamárköhögésen átesett Irénkének, költségkímélő megoldásként Bánfalvát választották.

⁴⁰ A bűvös henger III. fejezet In: Soproni Füzetek '92 szerk. Sarkady Sándor 25–26.

Színház

Fenékig felkavart az első színházi élmény. Nestroy Lumpáci vagabundusza tárta fel előttem a kaput abba a másik világba, ahonnan alig találtam vissza a valóságba. Már maga a régi soproni színház, vörös és arany pompájával, felhúzható nagy csillárjával, no meg a pompás Apolló-függöny, elbűvölt.⁴¹

A nagymúltú soproni színészet nevezetes éve volt az 1904-es esztendő. Addig a német színészet volt az úr a régi szép színházban, a magyar színészek csak vendégek lehettek. A század harmadik évében jelentős kormánytámogatással Szendrey Mihály vette át a pozsonyi és soproni színházakat és kitűnő opera-, operett és drámai előadásokkal valóságos színházlázat keltett a városban.

Mi, licisták, 1904-től főleg a szombat délutáni ifjúsági előadásokat lelkesedtük végig – az Ocskay brigadérost, II. Rákóczi Ferenc fogságát, Hamletet, de nem lévén kényesek, szívesen álmélkodtunk Fregoli átváltozó művész produkcióin is.⁴²

1909-ben megnyílt a régi, szép, de elavult berendezésű színház magyarkodó stílusban épített utóda, és a homlokzatán látható Sturno-freskó meztelen női alakja hónapokig szenvedélyes vitákat váltott ki a nyárspolgárokból, vagyis inkább a nyárspolgárnőkből. Persze, mi licisták is ott szorongtunk a malterszagú, még szinte gőzölgő nézőtér diákállóhelyén, amikor a „Tatárjárás”-sal ünnepélyesen megnyitották.⁴³

Katonaság

Ha a Kossuth Lajos utcából, a kaszárnnyák felől felharsant a trombitaszó, akkor az utca minden konyhájában abbamaradt a mosogatás, meg a krumplihámozás, megszakadt a teppichek porolása, a csecsemők szárazbatétele hihetetlenül meggyorsult, csak az ablakpucolás folyt tovább, bár a szem itt is már az utca végét figyelte. A ténsasszonyok, sőt az akkor még ritka nagyságák is közelebb húzódtak az ablakhoz, de ők persze a sűrű függönyök mögött maradtak, mert a társadalmi konvenció nem tűrte, hogy térdig kihajoljanak az ablakból, mint a Julcsa, meg a Rézi.

A trombita már messziről jelezte, milyen csapattest közeledik. Ha pattogva szólt és a lábakat feszes menetelésre készítette, akkor ez gyalogságot jelentett. Ha a Generalmarsch nyújtott kürtjeleit hozta a szél, akkor lovascsapat közeledett, mégpedig huszárok, ha a kürtző mögött sűrű patacsattogás, tüzérek, ha nehéz ágyúkerekék dübörgése hallatszott.

Általában kortyonként mérték a felemelő élvezetet. Hol egy század gyalogság, hol egy üteg tüzér, hol egy svadron huszár vonult végig az utcán. ... De vásár- és ünnepnapokon, amikor templomba vitték az egész helyőrséget, vagy valamely egykori dicsőséges haditény évfordulóján, legfőképpen pedig a Legfelsőbb Hadúr születésnapján – akkor bizony gyakran ráégett a rántott csirke, mert ilyenkor véget nem érő oszlopokban kopogott,

⁴¹ Uo. 19–20.

⁴² A bűvös henger IV. fejezet 1. rész In: Soproni Füzetek '93 szerk. Sarkady Sándor 27.

⁴³ Uo. 30.

csattogott és dübörgött a díszbe öltözött, csillogó, villogó, tölgyfalombos magyar királyi, és császári- és királyi haderő soproni részlege.

Ahogy fülledt nyári éjszakákon a láthatár felett távoli villámlások lobbannak fel, úgy telt meg az új század első éveiben a történelem légköre mind sűrűbb feszültséggel. Hol keleten, hol délen gyúltak ki villanó tüzek az éjszakában, melyet az emberiség még gyanútlanul verőfényes nappalnak érzett.⁴⁴

A kamaszkori Sopron

Látszólag minden a legnagyobb rendben volt, és az élet évről-évre gazdagodott valamivel. A petróleumvilágítást a lakásokból kiszorította a villanyfény, az Ikoahídon megnyílt az első mozgóképszínház, a Hartmann-testvérek „Elektro Bioscop”-ja, ahol ötperces filmcsecsemők Taschner zongorista hatásos aláfestésével az eljövendő „Hindu síremlék” és „Az ezerarcú ember” diadalát készítették elő. Már nem bámultuk meg az utcán itt-ott feltűnő automobilokat, de annál inkább Blériot-nak Sopronban is kiállított aeroplánját. Sőt – az ámuló város tanúja lehetett a lóversenytéren az első soproni repülésnek is, amikor – ha jól emlékszem – egy francia gróf ingatag biplanján kétszer elzúgott a nézők feje felett, akik szerencsére nem sejtették, hogy ez a találmány még milyen végzetes szerepet fog játszani az emberiség és Sopron életében s az akkori nézők életének alakulásában. Lelkesedtünk az első soproni labdarúgócsapat, a SFAC mérkőzése miatt az Anger marhalegelőjén, a bécsi Cricettekkel és más idegen csapatokkal.⁴⁵

A tánciskola, a licista bál

Csáfordi Tóth Antalnéhez, egy volt bécsi balett-táncosnőhöz jártunk táncórára. Csáfordiné filigrán, szőke özvegyasszonyka volt. ... Ezek az esti táncórák a Széchenyi téri hatalmas Ritter-ház első emeletén, az összeesküvések és titkos összejövetelek légkörében folytak le. A rosszul világított udvaron és a homályos lépcsőkön a mamák úgy terelgették be a nagykabátokba burkolt lányokat, mintha dugárut csempészték volna. Fent a nagy előszobában izgatottan várták a sötétbe öltözött fiúk, mikor érzézik a kedves, akinek lakására a szülőktől különféle ürügyek alatt kicsalt pénzen délután pirosszkefűs mellcsokrot küldettek Raffensperger kertész kifutólányával. Miközben a fiú kihámozta hölgyét a kabátból, a fehér vagy rózsaszínű táncruhán díszlő mellcsokorért sokatmondó pillantást kapott, sőt szerencsés esetben monogramos, vérvörös csárdáskendőt, egészen kivételesen szerencsés esetben pedig selyemszalaggal átkötött hajfűrtöt.⁴⁶

A tánciskolai örömök megkoronázása és a licista élet évről-évre megújuló fénypontja, a nagyleánysorba kerülő leányok első igazi bálja a hagyományos licistabál volt. Január utolsó szombatján egy éjszakára a líceumi ifjúság volt az úr a Kaszinó összes termeiben. A béke minden szépsége és áldása, az ártatlan öröm sugárzása és bája töltötte el a díszes

⁴⁴ A bűvös henger III. fejezet. In: Soproni Füzetek '92 szerk. Sarkady Sándor 30.

⁴⁵ A bűvös henger IV. fejezet 1. rész. In: Soproni Füzetek '93 szerk. Sarkady Sándor 30.

⁴⁶ A bűvös henger IV. fejezet 2. rész In: Soproni Füzetek '95 szerk. Sarkady Sándor 9.

termeket. Kábító fényt árasztottak a hatalmas üvegcsillárok, és a délszaki növényekkel szegélyezett, vörös szőnyeggel borított fölépcsőn a baljós jövő gyanútlan nemzedéke hullámozott a nagyterem felé, ahol estélyi ruhás nagydiákok fogadták a mamákat és mellcsokros leánykáikat.

A Líceumi Zenetársaság tagjainak nagy vonószzenekara, diák dirigense vezérlete alatt egy operanyitánnyal vezette be az ünnepi műsort, amely mindig kétszer olyan hosszú volt, mint az ifjúság türelme. De egyszer vége szakad a leghosszabb műsornak is, s akkor a bársonypamlagokat a tükrös falak mentén sorakoztatják, a pódiumon elhelyezkedik Sopron legjobb cigányzenekara, és a „cigányvajda”, a táncok teljhatalmú intézője, aki hét évvel, ezelőtt mint suta falusi fiúcska került a líceumba, most a Csáfordi Tóth Antalné keskeny keze által remekbe formált világfői biztonságával megadja a jelt a nyitócsárdásra. ...

A „II. négyes” volt a bál első tetőpontja. A rendező kissé zalai vagy vasi zamatú francia vezényszavaira fejlődtek és alakultak a tánc figurái, a hangulat mind emelkedettebb, az arcok mind pirosabbak lettek, úgyhogy a finálé már némi hasonlóságot mutatott a bacchanáliával, mert a főrendező diadalmas vezetésével az egybekapaszkodott bacchánsnők és bacchánsok végigtáncolták a Kaszinó összes helyiségeit, a földszinti társalgóktól és kártyaszobáktól kezdve, ahol az apák rendezkedtek be erre az éjszakára, végig mind a három emeleten, fel a padlásig. Méltó párja volt a „souper-csárdás”, a vacsora utáni másfélórás, végkimerülésig táncolt, szíveket egymásba olvasztó és a keménygallérokat ronggyá puhító virtustánc, sok „sose halunk meg!” -kiáltással, melyeknek egy részét keservesen megcáfolta a már lesben álló világháború.⁴⁷

Bécs, 1914⁴⁸

Ez az én privát felhőm csak egy foszlánya volt annak a szederjes színű nagy fellegetnek, amely Európa felett mind mélyebbre ereszkedett. Májusban agyonlőtte magát Redl Alfréd vezérkari ezredes, aki eladta Oroszországnak a Monarchia felvonulási tervét. Andrássy Gyula gróf a nyugati hatalmak közvéleményének felvilágosítását követelte arra vonatkozóan, hogy a Monarchia szétdarabolása csak II. Vilmos Németországot erősítené meg, és felborítaná az európai egyensúlyt. Károlyi Mihály gróf a német szövetségből való kiválás és az antanthoz való csatlakozás mellett szállt síkra. Tisza István sorra vívta kártpárbjait politikai ellenfeleivel. A balkáni háború a bukaresti békével ugyan befejeződött, de nyitva maradt az albán kérdés, és a Monarchia és Szerbia között újra fokozódott a feszültség.

Egyszóval: fűtötték a tűzhányót a talpunk alatt, mi meg, az eljövendő háború harcosai, kapkodtuk a lábunkat a mindinkább átforrósodó politikai talajról.⁴⁹

⁴⁷ Uo. 10.

⁴⁸ Lipcsei tanulmányainak befejezését követően Becht Rezső 1913-ban Bécsben kapott tisztviselői munkát, ahol személyesen tapasztalhatta meg az utolsó békeév szellemi és kulturális pezsgését. Ezzel egy időben a háború előszele a hozzáértők számára mind tapinthatóbbá vált.

⁴⁹ A bűvös henger VI. fejezet. In: Soproni Füzetek '98 szerk. Sarkady Sándor, 30.

Sopron, 1914

Június 28-án a soproni Erzsébet-kert tánctermeiben önfeledten táncoltak a líceum maturált tanulói és a meghívott ideálok, amely érettségi bálra én is lerándultam Bécsből, amikor egy kifulladás rendőrtiszt váratlanul leintette a zenét és remegő hangon bejelentette, hogy Szarajevóban egy szerb merénylő megölte a trónörökös és feleségét, miért is mindenféle vigasság azonnal beszüntetendő.

A meleg nyári éjszakában jeges köd ült a szívekre. A vidámszínű leányruhák megfakultak, a fehér ingmellek megfönnyadtak, s fiúk és lányok görcsösen egymásba fonódó kezekkel némán elindultak az Erzsébet-kert fái alól haza. A fiúk nagy része négy hét múltán tovább folytatta az utat – a harctérig és ami még annál is távolabb van: – a hadifogságig vagy a hősi halál ismeretlen távolataiig.⁵⁰

⁵⁰ Uo. 39.

Winkler Oszkár okleveles építésszámológép 1907. január 19-én született Sopronban és ugyanott hunyt el 1984. december 19-én. Építészeti munkássága, tudományos és oktatói tevékenysége mindvégig Sopronhoz kötötte. Azon kevesek közé tartozott, akik a modern építészet elveit a magyar vidéken európai viszonylatban is igen korán és látványos sikerrel tudták érvényesíteni. Életműve a hazai építészettörténet fontos fejezete. Munkásságának részletes feldolgozásával mindennek ellenére máig adósak vagyunk.¹ Pedig élete eseményekben gazdag, alkotói pályája változatos volt. 1980-ban vonult nyugdíjba, és még ugyanebben az évben nekifogott emlékiratai megírásának.² Visszaemlékezéseit elsősorban fiainak szánta. Élete utolsó éveiben többször is megerősítette, hogy a kézirat teljes terjedelmében a későbbiekben sem hozható nyilvánosságra.³

¹ Az építészmunkásságának egyes részterületeit ismerteti: Kubinszky Mihály: Winkler Oszkár építészeti alkotásai mint a legújabb kori magyar építészeti értékei. In: SSz. 42 (1988), 232–237.; Solt Herbert: Winkler Oszkár tervezői munkássága. In: SSz. 42 (1988), 237–239.; Vass Dénes: Winkler Oszkár építészeti tevékenysége a faiparban. In: SSz. 42 (1988), 239–242.; Salamon Nándor (szerk.): Kisalföldi művészek lexikona. Győr 1998. 348–349.; Schéry Gábor (szerk.): Évek, művek, alkotók. Építésügyi Tájékoztatói Központ. Budapest, 1995. 39, 53, 86, 453, 454, 459 és 465.; Borvendég Béla: In memoriam Winkler Oszkár. Magyar Nemzet 1997. január. 19.; Dr. hc. Dr. Winkler Oszkár születésének kilencvenedik évfordulójára. In: Soproni Műhely 1997. 8–9. sz. 102–103. (szerkesztőségi cikk); Posgay Csaba: Dr. hc. dr. Winkler Oszkár életműve. In: Magyar Építőipar 1999. 7–8. sz. 189–190. Életművének rövid összefoglalása: Winkler Gábor: Winkler Oszkár élete és munkássága. A faipari kar nagyjai. 4. sz. Sopron 2002.; Winkler Barnabás: Winkler Oszkár 1907–1984. HAP Galéria Budapest 2003. (kiállítási katalógus) 18 o., képekkel és az emlékirat első fejezetének idézésével.

² A gépelt kézirat első oldalára szerzője kézzel utólag feljegyezte: „1980-ban készült!” Az emlékiratokkal egy időben az építés két rövidebb életrajzt is írt. Ezek egyikét egyes szám első személyben fogalmazta, ezt az Építés-Építészettudomány XIX. kötetének 1–2. számában közölte: „D. hc. Dr. Winkler Oszkár életműve (1907–1984)” a 267–275. oldalon. Önéletrajza a korai modern építészeti fontos dokumentuma, meggyőző és magas etikájú szakmai hitvallás, amelyre azóta is sokan hivatkoznak: megállapításait a korai modern mozgalmakkal foglalkozó szakmatörténészek gyakran idézik. A másik kézirat egyes szám harmadik személyben íródott és mindeddig nem került közlésre („D. hc. dr. Winkler Oszkár építésszámológép, ny. egyetemi tanár, a műszaki tudományok kandidátusa életrajza”, 3 o.). A kézirat egy másolatát Winkler Gábor, Győr, Páva utca 38/F őrzi.

³ A tilalom minden bizonnyal azokra az oldalakra vonatkozik, amelyeket kortársairól vetett papírra. Winkler Oszkár európai tájékozottságú építész volt, jó és reális ítélőképességgel rendelkezett. Saját munkásságát és soproni kollégáinak teljesítményét egyaránt a legmagasabb európai mércével mérte. Nem csodálható, hogy bírálati igazságosak, de igen szigorúak. A két háború közötti kapitalista korszak építőipara – az építészeti pályázatok, tervezési megbízások, kivitelezési munkák kiadása és ellenőrzése – Sopronban is számtalan visszasszöveget, visszaemlékezést mutatott. Nyilvánvaló, hogy Winkler Oszkár az utódok érzelmeit akarta kimélni, amikor a kézirat teljes szövegének közlését nem engedélyezte.

A „magániratok” azonban sok esetben fontos, máshol fel nem lelhető adatokat is tartalmaznak, így a nagyközönség érdeklődésére is számíthatnak. Mindezt átgondolva úgy döntöttünk, hogy Winkler Oszkár emlékiratairól röviden hírt adunk. Elhatározásunkat indokolta, hogy írásának vannak olyan részei, amelyek személyes jellegük mellett helytörténeti jelentőséggel is bírnak: visszaemlékezései emellett a magyar építészet sajátos dokumentumai is. Írásunkban „személyes történelmének” főbb fejezeteit ismertetjük, a kézirat közérdeklődésre igényt tartó részeit pedig szó szerint is idézzük. Mindezzel szeretnénk a jövő építészet-történészeinek figyelmét munkásságának jelentőségére irányítani, ugyanakkor a következő idők tudósainak kutató munkáját megkönnyíteni.⁴

Winkler Oszkár kéziratának első 68 oldala gépelt formában maradt fenn. Az építész a letisztázott írást gondosan átnézte és több helyen egy-egy szót belejavított a szövegbe. A visszaemlékezést később tovább folytatta, emlékeit ekkor A-4-es formátumú, spirálos kockás füzetbe írta. A kézirat e része 21 oldal terjedelmű, amelyet már nem volt módja gépbe íratni. A feljegyzések nem a füzet első oldalán indulnak. A harmadik oldal a már korábban legépelt kézirat kiegészítése, a tulajdonképpeni visszaemlékezések csak a negyedik oldalon kezdődnek. Az írás a további oldalakon sem folyamatos: egy-egy oldal üresen maradt. Úgy tűnik, hogy e helyekre az építész néhány eredeti dokumentumot kívánt beilleszteni: sajnos ezek az iratok – levelek, táviratok – nem kerültek elő gazdag írásos hagyatékából.

A visszaemlékezés kiváló magyarsággal íródott. Az életére és munkásságára visszatekintő építész őszintén és bölcs önismerettel ír magáról, kortársairól, sorsának alakulásáról: a kézirat sorai tárgyszerűségük mellett is derűt és az élet dolgainak megértését közvetítik. Az emlékirat minden sora lebilincselő, érdekes olvasmány. Felépítése – méltó módon építész szerzőjéhez –, következetes, szigorúan szerkesztett. Írója élete egyes szakaszainak külön címet adott: „A középiskola” (1–12. o.), „Az egyetemi évek. Budapest” (12.–21. o.), „Berlin” (21–29. o.), „Róma” (29–32. o.), „Sopron” (32–49. o.) és „1945” (49–68. o.). A visszaemlékezés kéziratban fennmaradt, megkésett folytatását röviden megmagyarázza: *„Hosszú hónapokon át hozzá sem nyúltam ehhez az íráshoz. Többek között Bruno Tautról⁵, Alvar Aaltórol⁶ írt könyveim munkája hátráltatott, meg egy kb. 300 oldalas anyagnak a nyers összeállítása a magyarországi faipari üzemek történetéről.”* A füzet 1–15. oldala az 1945 utáni évek emlékeit írja le. Alcímet csak a 16–21. oldal

⁴ A kézirat egyes részeinek közzétételével maga az építész is egyetértene, hiszen a visszaemlékezés bizonyos szövegrészeit későbbi írásaiban ő is idézte. V.ö.: Winkler Oszkár: Sopron építészete a két világháború között. Magyar Építőművészet 1984. 2. sz. 54–57.

⁵ Winkler Oszkár: Bruno Taut. Budapest, Akadémiai Kiadó, Architektúra sorozat, 1980. 36 o., 53 kép.

⁶ Winkler Oszkár: Alvar Aalto. Budapest, Akadémiai Kiadó Architektúra sorozat, 1982. 44 o., 84 kép. A könyv az építész halála után németül is megjelent: Alvar Aalto. Budapest – Berlin, Akadémiai Kiadó és Henschel Verlag, Kunst und Gesellschaft, 1987. 44 o., 84 kép.

kapott: „Egyetemi tanári évek 1948–1956”. A forradalom utáni éveket már csupán néhány sorban említi.

A visszaemlékezés a középiskolai beíratás emlékeivel kezdődik és csak később tér vissza családi körülményeire és kora gyermekkorára. Édesapja Winkler Lajos (1876–1944), édesanyja Steiner Paula (1877–1944) voltak. Mindketten evangélikus hitvallású „ős-soproniak”.⁷ Az apai elődök 1598-ban költöztek az elzász-lotharingiai Colmarból Sopronba, ahol a család férfitagjai közül többen városi tanácsosok – „Ratsherren” – voltak. Az ősök között szorgalmas kézművesek és iparosok találhatók. Anyai ágon több vízimalom-tulajdonos is volt: a család bírta a Rák-patak mentén álló Steiner-malmot. Winkler Lajos a GYSEV osztályvezetőjeként ment nyugdíjba: kiválóan rajzolt és festett is. Steiner Paula széleskörű irodalmi tájékozottságával, nagy olvasottságával tűnt ki.

„Születésemtől tizenharmadik életévemig a Mező utca 6. szám alatti egyemeletes bérházban laktunk” – emlékezik vissza önéletrajzi írásában Winkler Oszkár – „ott is születtem, az első emeleten. A ház anyai nagyapámé volt. 1920-ban a Csengery utcába költöztünk, a 35. számú házba, amely rokonunké, Drescher Nándoré volt: életünk 1932-ig ebben a házban zajlott. Szüleim 1916-ban megvásároltak egy nagy kiterjedésű telket a Felsőövényi út 27. szám alatt, egy kétszoba-konyhás favázas házzal, amelyet a régi tulajdonos egy magasabb szinten elhelyezett szobával bővített. Apámék végül a lövényi telken kis háromszobás új családi házat építettek.”

Az elemi iskola négy osztályát az evangélikusok Templom utca 10. alatti iskolájában végezte, majd tanulmányait a városi reáliskolában, a mai Széchenyi István Gimnáziumban folytatta. *„Jól emlékszem arra a napra, amikor 1917-ben apám beíratkozásra vitt a Templom utcai reáliskolába. A tanároknak – részben ismerősei voltak – büszkén elmondta, hogy ő harminc évvel ezelőtt iratkozott be ugyanebbe az iskolába. A tantárgyakat nagyjából szerettem, különösen a természetrajzot, a kémiát, az ábrázoló geometriát és a szabadkézi rajzot is. Az iskolaszünetben sokat olvastam, az akkor divatos magyar írókat. Nagyon szerettem Adyt és számos versét ismertem és szavalgattam.”*

1925-ben érettségizett a reálgimnáziumban. *„Egy ideig apám próbálkozott azzal, hogy rábeszéljen arra, hogy a GySEV-nél elfoglaljak egy „nyugdíjas” állást, de akkor már eltökélt szándékom volt, hogy építész leszek” – olvassuk visszaemlékezéseiben. 1925 szeptemberében iratkozott be a Budapesti Műegyetem építészeti osztályára. „Úgy emlékszem, abban az évben közel százan iratkoztak be elsőéves építészhallgatónak. Voltak, akik hamar lemaradtak, egyeseknek nyolc-tíz év is kellett a diploma megszerzéséhez; voltak, akik egészen abbahagyták. Magam az egyetemen töltöttem minden időmet, minden előadásra eljártam, a rajzolást Kovács bácsi (altiszt) „Zárunk, urak: zárunk” jellemző mondására hagytam abba és legtöbbször még vasárnap délelőtt is bejártam.”*

⁷ A család történetéről részletesebben: Turbuly Éva: Érték és lépték. Születésnap beszélgetés Winkler Gábor építésszel. SSz. 65 (2010), 86. o. és 2. lábjegyzet.

„Az első félévben szaktárgynak az ókori építészet számított. Wälder Gyula,⁸ a tárgy tanszékvezető professzora az első órán lendületes előadásban adott áttekintést az építészet fejlődéséről, ami mindnyájunkat fellelkesített. A tárgy nagyon megfogott. A villamosról érdeklődéssel tapogattam végig a tekintetemmel az eklektikus budapesti bérházak homlokzatait. A harmadik félévben Jashik Álmos a „művészi betűvetés” címén az építészeiről is beszélt, olyan lenyűgözően és lényegre törően, hogy megállapításunk szerint neki kellett volna előadni az építészettörténetet. A harmadik és negyedik évben sokasodtak a szaktárgyak. A tárgyak között főhelyen a tervezés volt, amelynek professzorául a magam részéről Kotsis Iván⁹ választottam, aki a „legmodernebb hírében állott” – emlékezik vissza Winkler Oszkár szakmai tanulmányaira. Dr. Kotsis Iván tervezési tárgya ugyanis arról volt nevezetes, hogy az ott kapott feladatokat „modern” felfogásban lehetett, illetve kellett megoldani. Mindez abban az időben még kivételnek számított. Jó példa volt erre a Műegyetem dísztermében rendezett építészkiállítás, amelyen a hallgatók munkái mellett fiatal építészek is kiállíthattak. „Molnár Farkasnak¹⁰ néhány épületrajza is látható volt a falakon: úgy tudom, hogy ő ekkor a Bauhaus hallgatója volt” – tudjuk meg az emlékiratokból. „A mellettem beszélgető csoport egyik tagja, Hüttl Dezső¹¹ professzor kategorikusan kijelentette: „Ez nem építészet”. „A tervezést nagyon szerettem. Az első tervem folyami hajóállomás terve volt. Később is szép feladatokat kaptam, egy tudóbeteg-szanatóriumot, egy nagy filmszínház épületet, bérházat hegyes telken és úgy éreztem, ezeket jól oldottam meg.”

A diploma megvédése után a fiatal építész sietve beiratkozott az egyéves mérnök-közgazdászai fakultásra. Ezt a tanulmányt azonban csak félig fejezte be, amit soha nem bánt meg, ugyanis 1931 tavaszán Sopron városától németországi ösztöndíjat kapott. Emlékirataiból tudjuk, hogy berlini tanulmányútjában Heimler Károly pártfogolta. „Amikor majd a húszas, harmincas évek történetét megírják, Heimler Károlynak abból nem szabad kimaradnia,” – figyelmeztet írásában –, „megérdemelné, hogy halála után is Sopronnak díszpolgárává válasszák, utcát és teret nevezzenek el róla és még szobrot is kapjon.”

1931-ben a Berlin-charlottenburgi egyetemre iratkozott be vendéghallgatóként. Két tárgyat vett fel. Hans Poelzignél¹² a tervezést, Bruno Tautnál¹³ a „Lakóházépítés és településtervezést”. „Poelzignél egy nagy vállalati étkezdét és konyhát terveztem, Tautnál egy kutatásban vettem részt – ami az akkor tevékenykedő építészek által tervezett lakásalaprajzokat elemezte, értékelte.” Berlinből 1931

⁸ Wälder Gyula (Szombathely, 1884. február 25.–Budapest, 1944. június 10.) magyar építész, műegyetemi tanár, az MTA levelező tagja.

⁹ Kotsis Iván (Arad, 1889. december 15.–Budapest, 1980. január 11.) Ybl-díjas magyar építész, építészettörténész. A műszaki tudományok doktora.

¹⁰ Molnár Farkas (Pécs, 1897. június 21.–Budapest, 1945. január 12.) magyar építész, festő és grafikus.

¹¹ Hüttl Dezső (Felsőbánya, Máramaros megye, 1870. április 6.–Budapest, 1946. július 11.) magyar építész, műegyetemi tanár.

¹² Hans Poelzig (Berlin, 1869. április 30.–Berlin, 1936. június 14.) német építész, festő és formatervező.

¹³ Bruno Julius Florian Taut (Königsberg/Kaliningrad, 1880. május 4.–Isztambul, 1938. december 24.) német építész, várostervező. Munkásságáról ír: Winkler Oszkár: Bruno Taut Akadémiai Kiadó, 1980 Architektúra 34

szeptemberében tért haza. A Németországban folytatott féléves tanulmány döntő hatással volt szakmai életének alakulására.

„Berlin nagy élmény volt számomra” – emlékezik vissza ezekre az időkre. „A négymillió város az első világháború utáni években nagyot fejlődött és modern épületeivel, múzeumaival, színházaival, reprezentatív középületeivel és hatalmas áruházaival vonta magára a figyelmet. A húszas években jelentősek voltak az új lakótelepek is, hiszen az ország beruházásainak 80–90 %-át a lakásépítésre fordította. Ez az évtized különösen termékeny volt az európai építészet fejlődése szempontjából. Németország számos tehetséges építésének köszönhetően vezető helyen állott egész Európában, de jóformán az egész világon.” Berlinben abban az időben több jelentős magyar építész – Domány,¹⁴ Kaufmann¹⁵ – is működött. Közülük Kaufmann Oszkárt meg is látogatta. „Beszélgettünk építészekről” – emlékezik vissza – „Kaufmann Poelziget bírálta, akinek munkáit nyersnek, szinte durvának minősítette. Domány az épülő nagyváros legkiválóbb statikusának hírében állt, aki jó szervezőképességének köszönhetette hírnevét.”

Tanulmányai alatt Hamburgba, Travemündébe, Sziléziába is ellátogatott. „Nagyon tetszett Hamburg, láttam a Fritz Höger¹⁶ tervezte híres Chilehaus-t és a Sprinkerhofot.” Érdeklődéssel szemlélte a modern házakat, templomokat Frankfurt am Mainban, Kölnben, Düsseldorfban, Drezdában, Regensburgban, Kölnben és Münchenben. Heidelbergben is járt, Stuttgartban Paul Bonatz¹⁷ híres pályaudvar épületét is megtekintette. „Drezdában egy napra félbeszakítottam az utamat. Szép város volt, de engem különösen egy épület fogott meg, mégpedig a Wilhelm Kreis¹⁸ által tervezett Hygiene Museum. Ezt éreztem az első valóban modern épületnek, amelyet láttam, és amelyet a valóságban is bejárhattam. A látottak felvillanyoztak és újra felébresztették bennem a lelkesedést a pályám iránt, amibe az utóbbi időben kissé befásultam.”

¹⁴ Domány Ferenc (Gyöngyös, 1899. ápr. 30.–London, 1939. szeptember ?.): magyar építész, aki számos európai országban épített középületeket; Budapesten lakóépületek és filmszínház tervezője.

¹⁵ Kaufmann Oszkár (Újszentanna, 1873. február 2.–Budapest, 1956. szeptember 6.) magyar építész. Pályája hosszabb szakaszában Berlinben működött. Legjelentősebb korai alkotása a kétezer férőhelyes berlini Volksbühne (1913–1914). Winkler Oszkár berlini tartózkodása alatt a Theater am Kurfürstendammot és a Krollpfort (1920–1929) építette a német fővárosban.

¹⁶ Fritz Hoeger (eredeti neve: Johann Friedrich Hoeger) (Bekenreihe am Elmshorn, 1877. június 12.–Bad Segeberg, 1949. június 21.) német építész. Az észak-német „tégla-expresszionizmus” megteremtője különösen nagy benyomást tett Winkler Oszkára. A hamburgi „Chilehaus” épületéről több fényképet készített és később, elbeszéléseiben mindig lelkesedéssel szólt róla.

¹⁷ Paul Bonatz (Solgne, 1877. december 6.–Stuttgart, 1956. december 20.) német építész.

¹⁸ Wilhelm Kreis (Eltville am Rhein, 1873. március 17.–Bad Honnef, 1955. augusztus 13.) német építész.

1. kép. Winkler Oszkár Berlinben, 1931

Winkler Oszkár Berlinben határozta el, hogy megpróbál Olaszországba is eljutni, méghozzá *„olyan gyorsan, ahogy csak lehet”*. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy ha elkezd a gyakorlatot, soha vagy sokáig nem lesz alkalma eljutni Itáliába. 1931 decemberének utolsó napjaiban utazott Bécsen keresztül Olaszországba. Útjának költségeit szülei viselték. A Collegium Hungaricum – a híres Palazzo Falconieri – épületében kapott szállást. Róma minden híres épületét végiglátogatta. *„Minden nap tele voltam új élménnyel, gyönyörűséggel.”* – vallja írásában. Néha festő barátaival a Tiberis-parton, vagy egy-egy templom előtt festett vagy a Caracalla termák romjainál rajzolt. Kerényi György¹⁹ zene-történésszel együtt jutott el Szicíliába. Megnézték Nápolyt, Cefalut, Messinát, Taorminát és Cataniát. *„Elmehettünk volna Tuniszba is, de Kerényi nem volt hajlandó és egyedül nem vágtam neki az útnak.”* Az olaszországi hónapok életre szóló élményt jelentettek az alig 25 éves fiatal építész számára.

Sopronba 1932 áprilisában tért vissza. Első munkája szülei családi házának megtervezése volt. Számos tervet készített. A tavaszt és nyarat Sopronban töltötte, a családi ház építésének ellenőrzésével, közben egykori hallgató-társával, Pócza Józseffel pályázott a fővárosi hősi emlékre kiírt tervpályázaton. A

¹⁹ Kerényi György (Csoma, 1902. március 9.–Budapest, 1986. december 30.) magyar népzene-kutató, zeneszerző, karmagy, tanár, aki római útjának befejezését követően a Bartók Béla által irányított népdalrendszerezésében vett részt a Magyar Tudományos Akadémián.

kétemeletes Deák téri soproni elemi iskolára is pályázatot készített, tervét azonban nem méltatták. *„Bár a családi ház még nem volt készen, Budapestre igyekeztem kerülni”* – vallja írásában – *„mert éreztem, hogy Sopronban nem tanulhatok semmit.”*

Egy évig egykori tanáránál, dr. Nyíri Lászlónál dolgozott, majd Váradi Szabó Lajos irodájában dolgozott. Budapesten 1934 tavaszáig maradt, ahol sokat tanult és jó gyakorlatra tett szert. Néha elment a Mérnök és Építész Egylet egy-egy összejövetelére, ahol tanúja lehetett a „nagyok” vitáinak, torzsalkodásának. Most már sikerrel pályázott: már régen Sopronban volt, amikor megkapta az értesítést, hogy a veszprémi hős kapu pályázatának második díját ő nyerte. A ferihegyi repülőtér pályázatát Pócza József kollégájával közösen készítette: pályamunkájukkal harmadik díjat nyertek.

1934-ben engedett Radics József soproni kőművesmester csábításának: visszajött Sopronba és társult vele. Az Ipartestület rövidesen kiadta számára az építőmesteri papírokat. *„Én – bizonyos szempontból, naivul – úgy képzeltem”* – vallotta be később – *„hogy néhány év alatt „megszedem” magamat Sopronban és aztán visszamegyek Budapestre, ott önálló egzisztenciát alapítok.”* Mindez nem így történt, és ez Sopron számára igazi szerencsének bizonyult. Júniusban költözött haza szülei löveri lakásába: ekkor új életforma vette kezdetét. Szülővárosában új munkakörrel és új emberekkel kellett megismerkednie. Két évig dolgozott együtt Radics József építési vállalkozóval: ez idő alatt sok tervet készített polgári építtetők számára, két-három szobás, összkomfortos családi házak rajzait. *„Jó gyakorlat volt,”* – emlékezett vissza később erre az időre – *„de jóformán semmivel sem több. Semmiféle új elképzelést, gondolatot megvalósítani nem tudtam, pedig Berlinből jövet már jó néhány modern alaprajzú házat terveztem, amelyek megvalósításához azonban hiányzott a modern gondolkodású, intelligens építtető.”* Kivételt a Frankenburg utca – Zsilip utca sarkán épült háromemeletes társasház jelentett: *„itt sikerült korszerű alaprajzú és új formákat hozó épületet terveznem”* – írja visszaemlékezéseiben.²⁰

²⁰ Ez az épület később a Kubinszky Mihály által szerkesztett Modern Építészeti Lexikonba is bekerült. A New Yorki Rizzoli International Kiadó 1997-ben megjelent, a közép-európai modern építészetet feldolgozó könyvében egész oldalas képen közölte a mozgalmas, erkélyes homlokzatú, lapostetős házat – Winkler Oszkárt a modernizmus egyik első jelentős képviselőjeként méltatva. Diebold Károlynak az épületről készített fotóját ugyancsak közölte a Salzburgban megjelent West-Ungarn. Siedlungs- und Baugeschichte. Zapadna Madarska. O povijesti naselja i gradenja. In: Neue Architektur in Burgenland und Westungarn: Architekturszene Westungarn. Salzburg, 2004. 11.

2. kép. Winkler Oszkár: Velence, 1932

3. kép. Winkler Oszkár: Firenze, 1932

A fiatal építész dr. Heimler Károly, Sopron város főjegyzője, a Soproni Városszépítő Egyesület alapítója a további években is támogatta. Heimler *„megmozgatta a város egész közönségét, hogy a Sopron szempontjából nagyszabású terveit megvalósíthassa.”* Ő kezdeményezte a Lőver uszoda korszerű átépítését, a Tómalmon fürdő és szálloda létesítését szorgalmazta, nevéhez fűződik a Hubertus vendéglátás céljára való kiépítése. Heimler alapította a Soproni Szemlét. és kezdeményezte a „Sopron belvárosa” könyv kiadását.²¹ *„Heimler több ízben bízott rám kisebb feladatokat”* – emlékezett vissza Winkler Oszkár – *„és végül a Károly-magaslati kilátótorony tervezését (1934) is rám bízta, pedig akadtak szép számmal, akik erről le akarták beszélni. Pedig Heimler nyilvánvalóan ösztönösen viselkedett, mert nem tudta megítélni maga, hogy jó-e az, amit csináltam, vagy nem és nem csoda, ha magában valami romantikusabb megoldásra gondolt. Mindezekért tízszeresen hálával tartozom dr. Heimler Károlynak.”* Aztán 1936-ban a Károly-magaslati kilátótorony mellett az István menedékház is megtervezhette a Nyíresen.

Miután szakított Radiccsal, önálló tervező irodát nyitott. Műterme a híres Frankenburg úti társasház tetőemeletén volt. Munkával ellátták bőven, családi házak, bérházak, vállalati telepek bővítési munkáját végezte. Közel kilenc évig volt önálló tervező. Ezen idő alatt tervezte a Gräser-házat a Mátyás király utcában, a Líceumi Diákotthon bővítését a Hunyadi utcában, a Városi Villanytelep új üzemi épületét, transzformátor házát a Faraktár úton, a Villanytelep családi házait a Vitnyédi utcában, az Evangélikus Tanítóképző új épületegyüttesét a mai Bajcsy-Zsilinszky utcában, (ebből csak a diákotthon valósult meg), a Hatvani Turistaház bővítését a Várison, a kapuvári várkastély melletti hídszerű támfalat, soproni vállalatok (Villanytelep, Vasöntőde, Zárgyár, Gázgyár, Sotex Szőnyeggyár, Sörgyár, Selyemgyár, Tűgyár) telepeinek bővítését. Emellett továbbra is részt vett országos pályázatokon.

„Tisztában voltam azzal, hogy ha vidékre kerülök, a sablonos, kis kaliberű feladatok révén nem lesz módomban valami jelentőset alkotni és irgalmatlanul visszafejlődöm illetve semmit nem fejlődöm. Ezért elhatároztam, hogy minden évben részt veszek két-három országos terópályázaton, és akár nyerek, akár nem, felmegyek a terópályázatok kiállítására és bírálatára, amivel igyekszem a nagyobb feladatok megoldásával szinten maradni és a bírálatokból tanulni. Ezt meg is tettem és 1936 – 1946-ig több pályázaton vettem részt, részben egyedül, kisebb részben társsal. A pályázatok legtöbbször sikert is arattam illetve arattunk, sőt több ízben meghívtak zártkörű pályázatra is (balatonboglári ifjúsági üdülőtelep, soproni közvágóhíd, zombori mezőgazdasági iskola és diákotthon, stb.). Díjat nyertem többek között a pécsi polgári iskola, a kecskeméti OTI-székház, MÁV pályaudvarok és szociális épületeinek és a budapesti református templom pályázatán.” A budapesti Árpád Gimnázium pályázatán Hegedűs Bélával, a ferihegyi repülőtér és a budapesti központi városháza pályázatán Pócza Józseffel közösen aratott sikert.

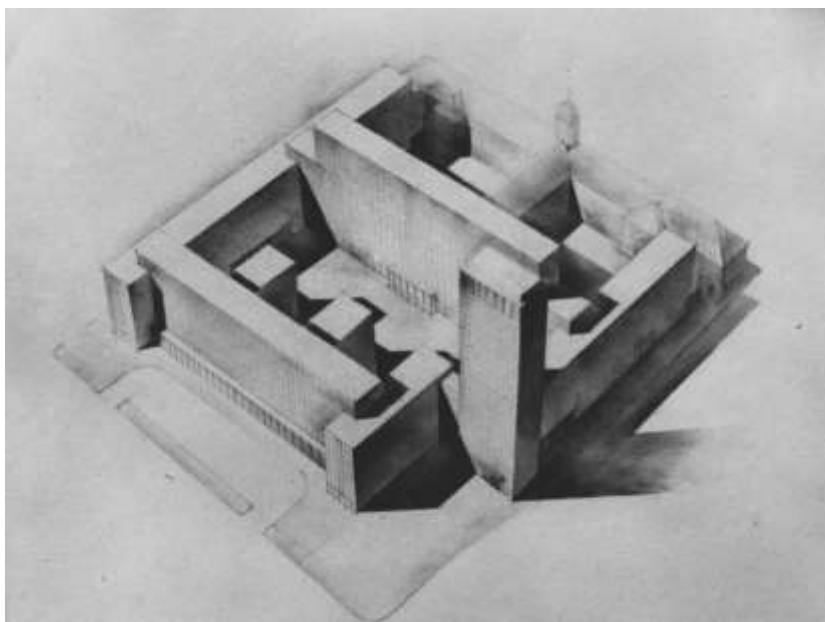
1938-ban bevonult a soproni lovas tüzérekhez, a bánfalvi laktanyába. 1939 decemberében megnősült. Felesége Lovas Anna okleveles gyógyszerész a Magyar Király gyógyszerértárban dolgozott, 1941-től családjánya volt, majd sok éves szünet

²¹ Heimler Károly, Dr.: Sopron belvárosa. Csányi Károly előszavával. Becht Rezső és Mihályi Ernő Dr. közreműködésével, Diebold Károly felvételeivel. Sopron 1939. Uő.: Kunstdenkmäler der Stadt Sopron. Die Soproner Altstadt. Sopron, 1941.

után 1957-ben ismét munkába állt. Házasságukból 1941-ben Gábor, 1942-ben András, 1945-ben Zsuzsika, 1946-ban Barnabás és 1950-ben István született.

4. kép. Winkler Oszkár: az Evangélikus Tanítóképző új épületegyüttese a mai Bajcsy-Zsilinszky utcában, 1942

Winkler Oszkár a háború alatt többször bevonult, és mint mérnök-zászlós Szombathelyen és Sopronban hadikórházakat alakított ki iskolákból. Még 1944-ben befejezték a budapesti József nádor Műegyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara részére tervezett új matematikai és ábrázoló mértani tanszék épületét: ugyanitt a diákotthon már csak tető alá került az Ady Endre utcában. A háború éveiben épült fel a Lackner Kristóf utca – Ógabona tér sarkán a háromemeletes városi bérház, melynek tervein Hárs György építésszel együtt dolgozott.²² Az 1940–1945 közötti évek emberfeletti munkát igényeltek, a többszörös több hónapos katonai behívások mellett szülei és kislánya halála²³ súlyosbította az évek terhet. Sopron szovjet megszállása idejére családjával az Egyetemre költözött, majd az általa tervezett Vörösmarty utca 10. számú ház második emeletén az amúgy is tulajdonában lévő lakását „utalták ki” számára.²⁴ Sopron ostroma során a Frankenburg út 6. számú ház tetőterében kialakított tervező irodájának mennyezete bombatámadás következtében beomlott. Irodája anyagának jó részét sikerült megmentenie, de néhány értékes tervdokumentáció, számos építészeti vázlat a beázás következtében elpusztult.

1945 júniusában az építésügyi kormánybiztos Fischer József sürgönyben Budapestre kérte, ahol megbízták az Országos Építésügyi Kormánybiztosság Sopron és Vas megyei kirendeltségének vezetésével. Székhelye Sopronban volt: feladata a helyreállítási és újjáépítési munkák valamint a házhelyosztási tevékenységek irányítása és felügyelete volt. 1948. májusáig töltötte be ezt a munkakört. A kormánybiztosság irodáját a Vörösmarty utcai ház második emeletén helyezte el.

„Sopronon kívül az összes, a területemhez tartozó várost, nagyközséget állandóan látogattam, problémáikkal foglalkoztam” – emlékezett vissza később ezekre az időkre. *„Rendszeresen jártam Szombathelyre, Körmendre, Vasvárra, Sárvárra, Celldömölkre, Szentgotthárdra, Kőszegre illetve Kapuvárra és Csornára és felülvizsgáltam a készített házhelyosztási terveket, amelyeket akkoriban – Sopron és Szombathely kivételével – jobbra kőműves mesterek készítettek el, jól-rosszul, de inkább rosszul. Az engedélyezésnél megpróbáltam egy-egy rossz terv megvalósulását megakadályozni, ami hol sikerült, hol nem. Szombathelyen például nem járultam hozzá, hogy a vasúti állomás előtti tér sűrűn beépített, többszintes, nyerstégla homlokzatú lakóházait, amelyek nagyjából romba dőltek, ugyanazon a helyen újra felépítsék és ezzel felszabadult az állomás előtt egy nagyobb*

²² Az épület homlokzatán található, Lackner Kristófról készült dombormű Szakál Ernő alkotása. Winkler Oszkár a neves szobrászművész-restaurátorral gyakran és szívesen dolgozott együtt (Újteleki utca 54., földszint átalakítás, 1947 körül, az egykori „Asztalosárugyár” irodaépületének domborműve a Terv utca 1. sz. alatt, 1950). Winkler Gábor: Szakál Ernő. In: Várhely 2004. 3. sz. 82–89.

²³ A kislány a háborús események alatt súlyos fertőzést kapott és 10 napos korában meghalt. *„Mikor a rettenetes bombatámadás vasárnapján kicsi gyermekünket megkereszteltük, nem is gondoltunk arra, hogy el is veszíthetjük őt. ... elvesztése – ha még olyan pici is volt szegényke – mély szomorúsággal tölt el és az ürességgel, hiánynak valami rettentő érzésével, hogy úgy érezzük, nem fogjuk kiheverni soha.”* – írta.

²⁴ Winkler Oszkár élete végéig a maga tervezte társasház második emeletének három szobás lakásában élt: itt hunyt el 1984. december 19-e reggelén.

méretű új tér. Ezért többször támadtak a sajtóban, de aztán végre belátták, hogy ennek a térnek kialakítására szükség volt.”²⁵

Munkája során számtalan konfliktust kellett átélnie. *„Kapuváron, ahol a házhelyosztásra egy fiatal, termő gyümölcsöst szemeltek ki, aminek a tönkretételét sajnáltam, az érdekeltek azzal bíztattak, hogy a „bicska a csizmaszárunkban van, ha nem járulnék hozzá. Így irtották ki – tűzifaszerezés céljából – a hercegi park fáit is.”* Végül 1948. februárjában megszűnt a kormánybiztosság, ezzel az építész felelősségteljes megbízatása véget ért.

Az 1947. évtől a kormánybiztosi teendők mellett az egyetemen is tevékenykedett: az intézmény épületeinek helyreállításában segédkezett. Mint meghívott oktató, 1947-től adott elő az egyetemen. 1948 májusában a Budapesti Műszaki Egyetem Sopronban működő Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Karán az Építéstani Tanszék tanszékvezető egyetemi tanárává nevezték ki, ahol nyugdíjba vonulásáig – 1975-ig – tevékenykedett. Kezdetben az építéstan előadása mellett a szerkezetek méretezésével, erdészeti épületek tervezésével foglalkozott, de tanított alkalmazott szilárdságtant és tartók statikáját is.²⁶ Negyven évével sokáig a tanári kar legfiatalabb tagja volt.

Még 1948 augusztusában – egyetemi tanári kinevezésének évében – megbízást kapott az első vidéki állami tervezőiroda megszervezésére. Erről emlékirataiban csak egy rövid beszúrás alapján értesülhetünk: *„Bár még ugyanezen év augusztusában indult meg tervező irodai tevékenységem, erről külön fejezetet írok.”* Nagy hatású tervezőirodai tevékenységének megírására azonban már nem jutott ideje.²⁷ A soproni irodának átszervezéséig, 1957-ig vezetője volt. Építészeti munkásságáért 1953-ban Ybl Miklós-díjjal tüntették ki. Ezt a mindmáig legmagasabb szakmai elismerést vidéki építésként először ő kapta meg.

A visszaemlékező sorok a forradalom utáni évben megszakadnak. Winkler Oskárt 1963. március 4-én a Tudományos Minősítő Bizottság *„A magyarországi fűrészüzemek telepítési és tervezési kérdései”* címmel beadott disszertációja alapján a műszaki tudomány kandidátusává nyilvánította. 1963. július 15-én az Építőipari és Közlekedéstudományi Egyetem Építészmérnöki Karán kandidátusi fokozata alapján műszaki doktorrá avatták. 1965 és 1969 között a Faipari Mérnöki

²⁵ Az emlékiratban az Éhen Gyula tér kialakításáról van szó.

²⁶ Ehhez hamarosan a statika tantárgy is járult: így lényegében két tanszék oktatási feladatait végezte. 1950 után a soproni karon képezték ki a földmérő és geofizikus mérnököket is: nekik a városok és községek rendezését és szabályozását oktatta. Hetente tizenhárom előadást tartott és a gyakorlatok vezetését is magára vállalta. Az oktatott tantárgyak jegyzeteit is sorra megírta, ezek egy részét még 1981-ben is használták az oktatásban.

²⁷ A soproni irodának átszervezéséig, 1957-ig vezetője volt. A soproni iroda ezután a Győri Tervező Vállalat irodájaként működött tovább. A Győri Tervező Vállalatnak évekig főépítésze volt. Rendszeresen részt vett a vállalat központjában, Győrben tartott tervbírálókon és a vállalat kimenő terveit is rendre átnézte. 1970-ig mint aktív tervező számos lakótelepet, lakóépületet, több iskolát, egyetemi épületet, diákotthont, művelődési házat, filmszínházat, egészségügyi, üdülő- és sportépületet tervezett. Jelentősek ipari épületeinek tervei: üzemi épületeket, csarnokokat, szociális épületeket és egész gyártelepeket is tervezett. Terveit, megvalósult épületeit magyar – és részben külföldi – folyóiratokban tették közzé.

Kar sorrendben második dékánja volt. 1975-ben vonult nyugalomba. 1981-ben az Erdészeti és Faipari Egyetem tiszteletbeli doktori címben részesítette.

Életének utolsó pillanatáig tevékenykedett. 1984-ben papírra vetette részletes életútját, összefoglalta legfontosabb építészeti tapasztalatait, alkotó- és pedagógiai elveit. Építészeti munkásságából összegyűjtötte az általa legfontosabbnak ítélt alkotásokat és rendezte írásait is. Terveinek, rajzainak és feljegyzéseinek nagyobb részét példásan rendezve és lajstromba szedve a Magyar Építészeti Múzeumnak adta át megőrzésre.²⁸ Soproni munkásságának dokumentumait a Soproni Levéltárban helyezte el.

²⁸ Budapest III. ker. Mókus utca 20. sz.

Édesapám, Török Sándor a második világháború alatt, 1944 nyarán került a frontra, amikor már biztos volt, hogy a háború elveszett. Orosz hadifogságba esett és 1948-ig Kirovban volt. Amikor végre hazatért, teljesen más világot talált, mint amit elhagyott. Épület-gépészmérnöki képzettséget szerzett, ezt követően a Soproni Tervezőirodában dolgozott.

1. kép. Dr. Török Sándor leányával, Katalinnal

1956-ban, a forradalmat követően politikai okokból elbocsátották és üldözték. Gyakran kereste a rendőrség, többször kihallgatták, és mivel nem volt hajlandó az együttműködésre, elítélték. Több hétre internálták a Duna egyik szigetére Tököl közelében „ellenforradalmi tevékenység, nyugati kapcsolatok, sztrájkra buzdítás

és klerikalizmus [miatt]”.¹ Ezt követően sem hagytak fel a család zaklatásával, mivel nem engedte magát beszerveztetni. Így ő, aki soha nem akarta elhagyni Magyarországot, az emigrációt választotta. 1959. szeptember 3-án délelőtt lépte át a határt.

„[A Zrínyi utcai házból elindulva] tíz perc alatt már az erdőben voltam. Tudtam, hogy az erdő egyik nagy tisztásán – a harkai katonai lőtérén – keresztül haladva, annak déli szegélyén, egy széles nyiladékot kell találnom, ami pontosan délnek vezet. Ezen haladva 8 km a határ.”² – írta visszaemlékezésében. Nappal lévén jobban lehetett látni az irányt és az akadályokat, de veszélyesebb volt a vállalkozás, el kellett kerülni az arra járókat és különösen a járőröket. Négykézláb mászva, hason kúszva érte el papám a határt a végig emelkedő terepen, miközben szerencsésen kikerült egy kifeszített konzervdobozokkal ellátott rozsdás drótot. Kétoldalt egy-egy őrtorony állt – bár ez a rész nem volt belátható. Előtte hat méter széles gereblyézett nyomsáv, majd 3–4 méter széles bozótos, tányéraknás terület. Ezt követte két, egy méter magasságú szögesdrót, egymástól két méternyire. Valahol az úton járőrök. Az akadályokkal óvatosan megbirkózva apám végre üres zsebbel és rongyosan, de osztrák területre ért, Sopronnyéken (Neckenmarkt, A) jelentkezett a rendőrségen. Itt ismét lefogták, a kismartoni rendőrség fogdájában ült. Legjobb barátja, aki Bécsben élt, kezességet vállalt érte, így nem került Traiskirchenbe, az internálótáborba, hanem rögtön állást és lakást kereshetett. A hónap végén már a saját lábán állt Bécsben.

Édesanyám biztonsági okokból keveset tudott az előkészületekről, csak reménykedhetett abban, hogy apámnak sikerül valahogyan kimenekülnie. Még aznap megérkezett anyósához a virágnyelven írt távirat, amiből megtudhatta, hogy sikeres volt a határátlépés. Ezután jelentkezett a rendőrségen, hogy bejelentse, férje szó nélkül elhagyta a családját. Ott még vigasztalták is: „mint szép asszony biztosan talál magának egy új partnert.”³ Papám hamarosan jelentkezett Bécsből, az álnéven írt levelek nem hozzánk érkeztek. Így tudott a mamám más identitást használva kapcsolatot teremteni férjével. Nekünk, gyerekeknek képeslapokon írt édesapánk, mivel a postánkat rendszeresen felbontották. Üzeneteink *poste restante* érkeztek.

Papám aggódott amiatt, hogy milyen hátrányos következményekkel jár menekülése a család számára. Óvodás voltam akkoriban, mégis sokat szenvedtem, mert az ott dolgozó „szakácsnő”, akinek feladata volt, hogy figyelje a dolgokat és kihallgassa a gyerekeket, utálatosan viselkedett velem. Alighogy édesapám elment, már faggattak az óvodában, hol lehet. Sopron mellett csak Budapest nevét ismertem, bár még sohasem voltam ott. Így azt feleltem,

¹ Török Sándor: Háromszor szöktem ki és be a vasfüggönyön. Menekülésem és családom kiszabadításának története. Watertown (Boston), Massachusetts, 1961. Gépelt feljegyzés. 10.

² Uo. 24.

³ Török Sándoré Házi Mária emlékezése elbeszélgetések folyamán.

Budapesten van. Amikor otthon beszámoltam erről, mindenki büszke volt rám. Úgy tűnt, elbeszélésem alapján eleinte a fővárosban keresték édesapámat. Később Béla bátyámmal együtt gyakran kaptunk tőle képeslapot Bécsből, szokott kézírásával, saját neve alatt.

Kezdetben valószínűleg nem tudta még pontosan, mit csináljon, hogyan fog alakulni a jövője. Nagyon óvatos volt, nehogy megtalálják, zsarolják. Öccse, aki 1957-ben hagyta el az országot, már jó két éve az Egyesült Államokban élt, és a legjobbakat mesélte a kinti viszonyokról. Így édesapám megpályázott egy egyetemi állást a Harvard University-n. Egyúttal – miután megkapta a politikai menekült státuszt – vízumot kért az Egyesült Államokba. Ezt gyorsan, már 1960 áprilisában megkapta, mivel rokona élt az országban, megfelelő végzettséggel rendelkezett, és kilátása volt egy jó állásra. Vízuma augusztus végéig volt érvényes.

Mivel semmiképpen sem akarta Európát a családjá nélkül elhagyni, lassan körvonalazódott a fejében egy vakmerő terv: Valamiképpen ki kell hozni, vagy hozatni a családot Sopronból. Több lehetőséget is megvizsgált, de egyik sem tűnt eléggé biztonságosnak. Alig volt valaki, akiben bízhatott volna, így senkivel sem tudott a terveiről beszélni. A hivatalos kiutazás szóba sem jöhetett. Végül arra a következtetésre jutott, hogy saját magának kell értünk jönnie. Befelé csak a saját életét kockáztatja, kifelé természetesen már az egész család sorsa a tét. Meg volt győződve arról, hogy nincs más lehetősége, és bízott abban, hogy minden akadállyal meg tud küzdeni. Így rögtön elkezdte a tervezést.

A merész vállalkozás komoly előkészítő munkát igényelt. A következő kérdések merültek fel: Először is keresni kell valakit, aki a terv előkészítésére leviszi a határig, talán többször is. Másodszor, találnia kell egy megbízható személyt, aki hajlandó egy bizonyos hétvégén a határig elvinni és ott megvárni, amíg másnap reggel visszaérkezik. Külső segítők bevonása mellett is biztosítani kell a terv teljes titkosságát. Mindezek után nyomok hátrahagyása nélkül át kell jutni az aknasávon, majd feltűnés nélkül el kell jutnia a családhoz és el kell őket vinni a határig. Hogyan reagálnak? Ebben nem kételkedett, biztos volt benne, hogy követni fogják.

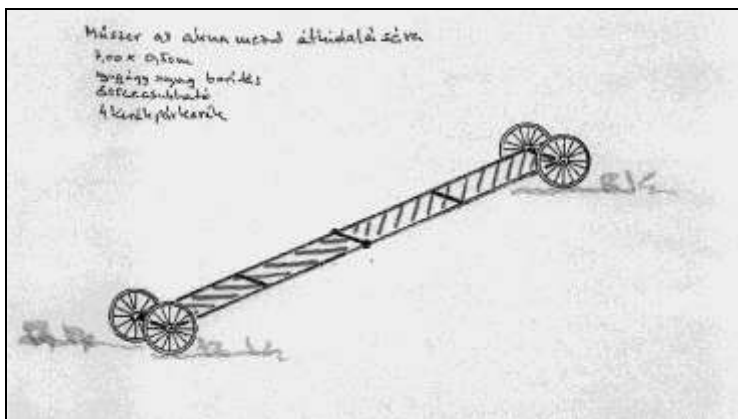
Sokat gondolkodott azon, hogyan minimalizálhatná az akná felrobbanásának veszélyét. Két alkalommal járt Burgenlandban, hogy a helyszínen tájékozódjon. Először 1960. április 10-én, Virágvasárnap utazott le egy ismerőssel Sopronnyékre. Itt felmérte, hol állnak az őrtornyok, melyik útvonal a legbiztosabb, a kevésbé belátható. Megfigyelte, hogy a katonák négy óránként járőröznek a kutyákkal. Osztrák oldalról felmérte az aknasáv szélességét, amit 7 méter körülire becsült. Megvizsgálta a nyomsávon a gereblyefogak távolságát is. Eldöntötte, hogy az a hely a legalkalmasabb tervének végrehajtására, ahol kilenc hónappal korábban átlépte a határt. Szerencsére kitűnő tájékozódó-képessége volt, minden dombot, völgyet, patakot ismert. Pontosán ki tudta számolni,

mennyi időbe telik egy bizonyos útszakasz megtétele nappal vagy éjjel. Nem tudta azonban előre megbecsülni a gyerekek teljesítőképességét.⁴

Visszatérve Bécsbe, édesapám rögtön nekilátott, hogy kitaláljon és megtervezzen egy olyan szerkezetet, amivel áthidalható az összességében 15 méter szélességet meghaladó aknasáv és a nyomsáv. Erről végül le kellett mondania, mivel egy ilyen alkotmány túl nehéz lett volna ahhoz, hogy feltűnés nélkül le tudja szállítani a határig, és el tudja rejteni a magyar oldalon. Végül úgy határozott, hogy az aknasávot áthidalja, a nyomsávhoz pedig megfelelő fogú gereblyét szerez be. A hidat, a cipőjét és a nyomait petróleummal keni be, hogy a farkaskutyák elveszítsék a szaglóérzéküket. Április 16-án, Nagyszombaton, újra útra kelt, hogy kivizsgálja, el lehet-e juttatni a hidat feltűnés nélkül a határig, és tovább át a vasfüggönyön, az aknasávon és a nyomsávon túl egy megfelelő rejtekhelyig? Minden fontos adatot berajzolt a térképére. Ezek figyelembe vételével készítette el a szerkezet műszaki rajzát: „*Hidam pallója 7 méter hosszú, fél méter széles nyugágy anyagból készült, mit két darab 55 mm átmérőjű 1 és fél mm falvastagságú jó minőségű acélcsőre, mint keretre erősítettem zsinórokkal. A két hosszú csövet két végén 1-1 és közepén két darab 10 mm átmérőjű gömbvas merevítő kötötte össze. A híd pillérei gyanánt a két végén elhelyezett gömbvasakra, mint tengelyekre szerelt bicikli kerekek szolgáltak. A két hosszú cső közepén szétszerelhető volt, és így az egész hídpallót két fél darabban lehetett szállítani. Természetesen a kerekeket is le lehetett könnyen szerelni. (...) A szerkezet összsúlya 30 kg volt, mely a négy keréken oszlott meg (...).*”⁵ (2. kép) A hidat egy bécsi műhelyben készíttette el. Sejtették, milyen célra fogja használni, így önzetlenül vállalták a munkát. Az egész szerkezet 30 kilogramm súlyú volt! Beszerzett egy megfelelő fogtávolságú gereblyét, egy jó drótvágó ollót, zseblámpát, iránytűt, kis üvegben petróleumot. A hosszú éjszakai vándorlás miatt reggeliről is gondoskodott a gyerekek számára, ami a kocsiiban maradhatott.

⁴ Bátyám 8 éves, én hat éves voltam.

⁵ Török Sándor i.m., 35.

2. kép. Török Béla rajza az áthidaló szerkezetről

Fontos feladatot jelentett édesanyám biztonságos értesítése. Egy ismerős által továbbított címzés nélküli lapon üzent meg, hogy egy bizonyos napon – 1960. május 22-én, vasárnap este – legyen a nővérénél a Villa soron egészen éjjelig. Egy tennivaló maradt hátra: Búcsúleveleket írt, egyet édesanyjának, dr. Török Béláné, Ullein Alice-nak, egyet apósának, dr. Házi Jenőnek, és végül egyet öccsének, Török Dénesnek, aki az Egyesült Államokban várt ránk. Jó barátját arra kérte, ha három napon belül nem jelentkezik, adja postára őket.

Édesapánk vasárnap délután indult Bécsből. A hidat szétszerelte, így is le kellett nyitni a Volkswagen tetejét, hogy elférjen. A kocsit eldugták egy kevésbé látható helyen. Apám összeszerelte a hidat és felrakta a kerekeket, hogy könnyebben eljusson vele a határig. Az őrtornyokból bizonyos részeken látni lehetett a kiválasztott útvonalat. Olykor hason kúszva vagy a szőlők között mászva lassan haladt a hegyen felfelé kíséreléssel együtt. Az erdőn keresztül még lassúbb volt a haladás. Három órával később, kimerülten érkezett a határhoz. Már este volt. Miután meggyőződött arról, hogy nincsenek határőrök a közelben, hozzákezdett vállalkozása következő lépéséhez. Elhúzta a hidat a drótkerítésig. Mindent bekent petróleummal, a hidat, a cipőjét, a ruháját, a szerszámokat. A kerekeket leszerelte. A drót alatt átdugta a híd elejét, aztán mászni kezdett. Ő a két drót között, a híd eleje a második drótfüggöny után, a bozótos aknasáv felett volt. Ismét felszerelte az első kerekeket. Nem voltak teljesen felfújva, így rugalmasan közvetítették a súlyt és a mozgást. Lassan és óvatosan tolt a szerkezetet, amíg a másik kerék-párt is fel tudta szerelni. Mivel csak becsülni tudta az aknasáv szélességét, ijedten vette észre, hogy a híd két méterrel rövidebb, mint az aknasáv. Azt remélte, közvetlenül a drót mellett nem helyeztek el aknát. A hidat teljesen a nyomsávig tolt. Óvatosan átmászott rajta. A nyomsávon leszállt, majd továbbhúzta a hidat. Most fordítva hasalt fel, a feje

Ausztria felé nézett. Hol hátra lökte magát, hol a nyomait gereblyézte, amíg végre túljutott a nyomsávon. Hátravolt még a híd elrejtése egy alkalmas helyen. Petróleummal ezt a helyet is jól megáztatta. Gyorsan haladt Sopron felé, ügyelve arra, hogy ne találkozzon senkivel.

A továbbiakra úgy emlékszem, mintha tegnap történt volna. Vasárnap este két bőrönddel indultunk el otthonról. Édesanyám szabadságot vett ki, bátyámat kikérte az iskolából, nehogy hétfőn keressenek bennünket. Piros ballonkabátban, magas sarkú cipőben és nylonharisnyában indult neki az útnak. Rajtam új sötétkék pulóver és sötétkék rakott szoknya, bátyám vasárnapi ünnepőbe öltözve. Mamám valószínűleg azt gondolta, diplomata kocsi jön értünk és kényelmesen átvisz bennünket a határon. Mivel Zrínyi utcai házunkból kilépve jobbra fordultunk, megkérdeztem, hova megyünk a két csomaggal. Azt válaszolta, Budapestre. Meglepődtem, mivel oda vonattal szoktak utazni, a pályaudvar pedig ellenkező irányban volt. Megérkeztünk nagynénémhez. Becsöngetés előtt mamám eldugta a bőröndöket. „Kártyázni” jöttünk, jelentette ki meglepett nővérének. Nem mondta el, mire vár. Húzta az időt, próbálta ébren tartani a társaságot... Mi, gyerekek, mindenesetre elaludtunk.

Éjfél körül hirtelen zajok, mozgolódás a házban. Felébresztenek bennünket. Félálomban egy vékony és izgatott férfit látok. Vizet iszik, Bensdorp csokoládét kapunk tőle. Béla meglök és a fülembe súgja, ez az apukánk! Kilenc hónap elmúltával, félálomban nem ismertem rá. Ez elszomorított.

Sietni kellett! Papa bekente a cipőtalpukat petróleummal és elmagyarázta, hogy így a farkaskutyák nem tudják megszagolni, kísérni a nyomainkat. Búcsúzás, indulás. Mamám meglepetésére sehol egy kocsi, nem vihettünk magunkkal csomagot, csak egy kis táskát. Nem voltunk felkészülve arra, ami várt ránk. Igyekeztünk, hogy mielőbb elérjük az erdőt, nehogy találkozzunk valakivel. Szótlanul mentünk a sűrű erdőn keresztül. Számunkra ideális, hold nélküli, felhős és szeles éjszaka volt. Zúgtak a fák, a sötétben változtak a fények, vándoroltak az árnyékok, egy Grimm mesében éreztem magamat. Féltem, de édesapám fogta a kezemet, ez megnyugtató. Többször elbotlottam, elestem, a térdem vérzett. A távolból kutyaugatást hallottam, reméltem, hogy kikerüljük őket. Amikor óvatosan elsompolyogtunk a kaliba mellett, ahol az örök aludtak, azt hittem, a kutyák kitörnek és szét fognak bennünket tépni, de szerencsére nem voltak ott.

3. kép. A menekülés útvonala

Papám időnként rápillantott a nyakában lógó iránytűre – egyenesen délre tartottunk, lehetőleg a sűrű erdőn keresztül, nehogy meglássanak az egyik őrtoronyból. Dombon le, hegyen fel, meredek tájon, patakokon át mentünk. Hol egy őzbak ugrott fel előttünk, hol más állat riasztott meg bennünket. Végül elértünk egy nagyon meredek hegyhez, ami falként tornyosult elénk. Meg kellett mászni. Arra emlékszem, itt már nem akartam tovább menni. Ez volt a Himmelsthron, az Istenszéke. Nem volt mese, ezt még meg kellett mászni. Felérve a tetőre édesapám idegesen keresett valamit. Pontosan oda kellett érkeznünk, ahol titokban, remélhetőleg nyomok nélkül átlépte a határt. Már láttuk a szögesdrótokat. Arra is figyelni kellett, nehogy a járőrök, akik rendszeresen ellenőrizték a nyomsávot a farkaskutyákkal, felfedezzenek, vagy az

örtornyokból észrevegyenek bennünket. Kérdéses volt, az örök megtalálták-e az eldugott hidat és várnak-e ránk? Mama hirtelen meglátott valakit. Jaj, ki lehet az? Papánk megnyugtatta, az a hölgy volt, aki kocsival a határig vitte. Ahelyett, hogy megszállt volna egy panzióban, sötét esőköpenybe burkolva, hason fekve töltötte az éjszakát. Így apu tudta, hogy jó helyre érkeztünk, és a híd a közelben, a bokrok alatt található.

Végre megtalálta a hidat, és odagurította a kilenc méter széles aknás határsávhoz a vasfüggöny elé. Már nem kellett vigyáznia a gereblyézett részre. Óvatosan haladt előre, nehogy az utolsó pillanatban, pár méterre a céltől kockáztassa az életét – az életünket. Közben kivilágosodott, borús, szürke napra virradtunk. Megmutatta, hogyan kússzunk lassan a hídig és másszunk át rajta négykézláb. Ő ment előre és a zsebében lévő drótvágó ollóval nagy nyílásokat vágott a vasfüggönyön, hogy „kényelmesen” eljérünk a túlsó oldalt, a szabad világot. Béla bátyám követte, utána jöttem én. Mamánk hátul fogta a hidat. Egy szörnyű pillanatra emlékszem: már túl voltam az első dróton, anyám még odaát tartotta a hidat, közöttünk a tüskésdrót. Ez a kép máig kísért. Végül neki is sikerült átjutnia!

Ausztriában apánk segítője köszöntötte a megfáradt csapatot. Visszahagytuk a hidat, a szerszámokat, kesztyűt, sálát – ezeket édesapám részben már befelé elhagyta. Attól tartott, felfedezik őket, mielőtt visszaér velünk a határhoz. Ahogy átértünk a vasfüggönyön, mintha lövések hangját hallottam volna.

Tizennégy óra telt el, mióta elhagyta a kocsit a neckenmarkti szőlőkben, mire újra osztrák földre ért. Egy jó órányi gyalogút volt még hátra. Eleinte az erdőben, de hamarosan nyílt területen, majd a szőlőkön keresztül mentünk lefelé a temetőig. Édesapám megállt egy helyen, ahonnan jól látszottak a tornyok. Hátrafordult, levette a kalapját és megkönnyebbülten integetett vele az örtornyok felé.

Szüleim rongyosan, véresen, Béla meg én lestrapálva, de mindannyian boldogan érkeztünk a szabad világba. Alighogy megtaláltuk a kis bogárhátú Volkswagent, esni kezdett az eső. Mi gyerekek biztonságban éreztük magunkat és boldogan faltuk be a reggelit, amiről apám előző nap gondoskodott. Szüleinkre még számos feladat várt. Sofőrünk óvatosan vezetett, nehogy feltartóztassanak bennünket: apámat illegális határátlépés miatt, bennünket azért, mert nincs személyi igazolványunk. Két óra múlva érkeztünk meg Bécsbe, papám albérletébe. Annak ellenére, hogy egész éjjel hegyet másztunk a sötétben és sok nehéz pillanattal kellett megbirkóznunk, testvéremmel nem éreztünk fáradtságot. Felfedeztük új otthonunkat, eközben beakasztottuk a biztonsági láncot az ajtón. Alighogy elaludtunk, nagy zaj az ajtónál, csengetés, zörgés. Apánk felkelt megnézni, mi történt: kizártuk a háziasszonyt, egy apácát. Ahogy meglátott bennünket, rögtön felmondott. Új lakást kellett keresnünk, ami külföldi, gyerekes családnak nem volt egyszerű.

Gondot jelentett, hogyan találják az osztrák idegenrendészetnek kimenekülésünket, anélkül hogy édesapám elveszítené menekült státuszát és vízumát az Egyesült Államokba. Így eleinte azt állították, hogy mamánk egyedül menekült ki velünk. Az osztrák hatóságok számára ez hihetetlennek tűnt. Jól emlékszem a kihallgatásokra a bécsi idegenrendészetben, a Bäckerstraße-n. Végül

szüleim bevallották az igazat, mert sürgetett az idő, papám vízuma augusztusban lejárt és a magyar titkosszolgálattól is tartottunk.⁶ Mielőbb meg kellett kapnunk a menekült jogot. Még ez sem garantálta azonban, hogy édesapámmal együtt kiutazhassunk az Egyesült Államokba. Így öccse segítségét kérte, akinek részletesen leírta menekülésünket és helyzetünket. Dénes lefordította a történetet és levélben elküldte az Egyesült Államok elnökének, Eisenhowernek. Ezt követően napokon belül megérkeztek a vízumok és 1960. augusztus 9-én elhagyhattuk Ausztriát. Utunk a Maine államban fekvő Bangorig nagy kaland volt a gyerekek számára. A szüleinknek lidérces álom, mivel a négymotoros gép két motorja az óceán felett meghibásodott, majd viharba keveredtünk. Végül nagy késéssel, de épségben érkezünk meg a bangori reptérre, ahol a sajtó képviselői vártak bennünket.⁷

4. kép. A Bangor Daily News tudósítása a Török-család meneküléséről, 1960. augusztus 11. Vol. 72, N° 47. Címnap.

Gyakran eszembe jutnak a menekülés izgalmas és veszélyes éjszakájának a történései, különösen, ha Sopronban tartózkodom, vagy az akkorihoz hasonló szeles, viharos éjszaka van. Abban az évben, amikor szabaddá vált a határ, május 23-án családotól jártuk végig az akkori útvonalat. Megdöbbenett, milyen nehéz

⁶ Nemrégén tudtam meg, hogy bennünket, gyerekeket is figyeltek és kísérték. A szomszédban lakó fiatalok minden lépésünkről beszámoltak.

⁷ Az osztrák és a magyar sajtó is beszámolt az eseményről. A magyar lapok csak augusztus végén írtak róla, miután elhagytuk Ausztriát, „Osztrák provokációk a magyar-osztrák határon” címmel.

terepet kellett éjszaka, sötétben megjárnunk veszélyes körülmények között. Bámulatos és szinte hihetetlen, hogy édesapám visszatalált oda, ahol elrejtette a hidat!

SOPRONI ARCOK

VARGA IMRÉNÉ

„Minden erejét s tehetségét
ezen tanintézet virágoztatására
szentelte.” Megemlékezés a
líceum egykori tanáráról,
Kleeblatt Hermannról

A Kleeblatt család iratainak rendezése során került elő Kleeblatt Hermann alapító okirata arról az alapítványról, amelyet négy elhalt leánygyermekének emlékére tett. Ez felkeltette érdeklődésemet és további kutatásra indított. Kleeblatt Hermannban egy lelkiismeretes, jellemes embert, kiváló, hűséges tanárt ismerhetünk meg, aki egész életét a líceumi ifjúság tanításának, nevelésének szentelte. Hét tantárgyat tanított az iskola I-II. osztályában. 1857-ben a bécsi cs. és kir. Geológiai Intézet tagjává választották.¹

Kleeblatt Hermann Leopold 1806. december 4-én született Sopronban, szülei Kleeblatt Keresztély orgonaépítő és Karner Erzsébet voltak. Édesapja építi fel a Szent Lélek templom új orgonáját 1801-ben.² Ükapja jött be Sopronba Petőfalváról (ma Pöttelsdorf, A), ő és leszármazottai valamennyien polgárok lettek.³

Kleeblatt Hermann az elemi iskola elvégzése után 1820-tól 1828-ig az evangélikus líceum tanulója volt. Az érettségi után útlevelet kért bécsi tanulmányainak megkezdéséhez, amely ekkor 22 éves, kis alkatú, barna hajú fiatalemberként írja le. Bécsben teológia, filozófia, magyar, német és latin tárgyakat hallgatott.⁴ 1837. február 1-jén, magántanárként fejezte be tanulmányait a bécsi Teológiai Intézetben, majd egy bécsi iskolában helyezkedett el, mint az ottani tanulók adjutóra (segítője).

1840. január 27-i keltezéssel adta be pályázatát arra a soproni líceumi állásra, amely Poszvek Sándor 31 évi működése után, annak nyugállományba vonulásával üresedett meg. Az elnyert állást az év szeptember 1-jén foglalhatta el, mint a kezdő tanulók („donatisták”) professzora s egyszersmind a Német Társaság elnöke.⁵ Lelkiismeretesen végzett munkája után 1853-ban rendes tanárrá nevezték ki. Az iskolai választmány ebből az alkalomból a következőket írta neki:

„...A dunántuli evang. egyházkerület iskolai bizottmánya szerencsésnek vallja magát Önt, nagyon tisztelt tudós Kleeblatt Hermann úr, az általa újonnan szervezett Soproni fő tanintézetbe, az algymnasiumi osztályokba rendes tanárrul 600 ezüst forint évi fizetéssel

¹ Soproni Evangélikus Levéltár (SEL) XIII/5. Kleeblatt-család iratai.

² Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 145–146.

³ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok I–II. Budapest, 1982. I. 242–243.

⁴ SEL II. 600.

⁵ SEL II. 581, 600.

ezennel meghívatni. Ezen oskolai bizottmány felteszi Önnek esmert férfias jelleme s tudományos képzettségénél fogva, hogy minden erejét s tehetségét ezen tanintézet felvirágoztatására szentelendi Ön, sőt megvárja, hogy mind tudományossága mind az ifjusággal szelid bánásmódja, mind különösen jó polgárhoz s hű alattvalóhoz illő példás élete s erköltszei által oda munkálkodjék, hogy ezen tanintézetünkben az emberiség s vallás számára alapos tudományú, művelt lelkű férfiak, a hazának hasznos polgárok, s a törvényes felsőség eránt hű alattvalók neveltessenek... Oskolai Bizottmány 1853. aug. 24-én tartott gyűléséből. Pálffy József osk. bizottmány jegyzője.”⁶

A líceumban magyart, németet, latint, történelmet, földrajzot, természetrajzot, hittant és szépírást tanított. 1843. július 23-án kötött házasságot Kropf Mihály városi adószedő és Graf Katalin leányával, Erzsébettel.⁷ Első gyermekük, Fridrik György Egyed 1844. augusztus 18-án,⁸ Erzsébet Eulália Katalin 1846. április 24-én,⁹ Karolina Mária Zsuzsanna 1848. november 30-án,¹⁰ Krisztina Hermina Paulina 1852. január 25-én¹¹ és Emília Emma Ida 1854. január 23-án¹² született. Kleeblatt Hermann a hivatása mellett rajongásig szerette gyermekeit, taníttatta, tanította és az életre nevelte őket. Ezért is volt nagy megrázkódtatás neki és feleségének, amikor Emíliát 1861. október 28-án¹³ 7 éves korában elragadta a halál. A következő csapás 1869-ben érte őket, amikor október 20-án Krisztina 17 évesen,¹⁴ november 11-én Erzsébet 23 évesen,¹⁵ november 28-án Karolina¹⁶ 21 évesen tífuszban meghalt.

A szülők szeretett és felejthetetlen négy leánygyermekük elvesztése felett érzett fájdalomukban elhatározták, hogy emlékükre alapítványt tesznek. Úgy döntöttek, hogy a lányok számára gyűjtött pénzt vasúti részvényekbe fektetik, és azokat a Soproni evangélikus főtanodánál a Kleeblatt nővérek neve alatt alaptőkeként helyezik el. Rendelkeztek továbbá, hogy ezen alapítvány kamatait évenként április 24-én, legidősebb lányuk Erzsébet Eulália Katalin születésének napján, egy szorgalmas és jó erkölcsű, alsó gimnáziumi tanulónak adják át. Egyik évben soproni, a másik évben dunántúli születésű diák kapta az ösztöndíjat. Úgy vélekedtek, hogy ezzel az elhatározásukkal gyermekeik is egyetértettek volna. A főtanoda céljainak előmozdítására tett alapító okiratban, amelyet Kleeblatt Hermann maga fogalmazott és írt le, az okokról, amiért ezt tette, így szólt:

„...a.) boldogultak atyja tanári állást foglalt el, a polgári társaságban olyan helyzetben voltak, melynél fogva tisztességes eltartást, és illendő nevelést nyertek,

⁶ SEL II. 600.

⁷ SEL ház. akv. 32/1843.

⁸ SEL szül. akv. 128/1844., nevezett fiú megélte a felnőttkort, de további sorsa ismeretlen.

⁹ SEL szül. akv. 22/1846.

¹⁰ SEL szül. akv. 232/1848.

¹¹ SEL szül. akv. 26/1852.

¹² SEL szül. akv. 17/1854.

¹³ SEL hal. akv. 168/1861.

¹⁴ SEL hal. akv. 154/1869.

¹⁵ SEL hal. akv. 161/1869.

¹⁶ SEL hal. akv. 173/1869.

b.) azért mivel többször előforduló háladatosság jelei által, melyekkel a tanulók szülei a nevelők és tanítók megörvendeztették, nekik ártatlan örömeiket okoztak, amiért ők haláluk után is elismeréssel vannak,

c.) azért is mivel már földi életük pályájukon is, mint tanár gyermekei különös figyelembe, sőt haláluk után is illő megtiszteltetésben részesültek...."

Az elkészült alapító okiratot és a hozzá írt levelet a líceum igazgatójának és a tanári karnak címezve küldte el, amire hamarosan megérkezett a válasz:

„Szeretve Tisztelt Tisztárs! Kedves Barátunk!

Némely érzések kifejezésére, bár mint hevűl is vágyik ömlendezésre a szív, elégtelen az emberi nyelv. Szeretné őket megfelelően szóba foglalni, és mintha hideg lenne, mi az ajakról hangzik s gyenge kifejezésű, mit a toll vet az íratra. Így sajátyszerű érzet fogott el bennünket, alulírottakat, midőn tanári ülésünkben leveledről s ahhoz mellékelte okmányról vettünk tudomást, megannyi új bizonyítékáról annak, mily nemesen érző lelket bír Benned tisztársul testületünk s mily hű ... barátot a nevelés s oktatás közügye.

Tisztelt Barátunk! A tanár egész élete minden működése áldozat, mely egy szent ügy oltárára gyűjtatik s éppen te vagy az ki a soproni tanodák oltára körül közölünk legrégebben fáradsz áldásos működésű papja s felkentjeként. Azért él s fenn fog maradni neved, melyhez évtizedek óta a kegyelő tisztelet érzései szövődtek. És most még anyagi áldozat által is megörökítéd nevedet, valamint azok emlékét, akiket családi boldogságod ... mellől ragadott el ... szép életerőben viruló s rövid idő alatt földi létükből egymás után kiszólitott szeretett lányaidat. Fogadd ... ezen áldozatért – soproni főtanodánkat anyagiakban gazdagító díjpénzi alapítványodért – a szívből fakadó köszönetet ... és fogadd azt azon barátság sugallta óhajlás kíséretében, hogy élted azutáni napjai csöndes derűhöz hasonlóan folyván, a megnyugvás malasztját hozzák sokat szenvedett jó szívedre.

Aki igazlelkű s nem múló baráti érzetekkel ... maradtunk ... tisztelettel

Sopron, 1870. május hava 12-én.

tisztelő szolgátságaid

*Malatides Sándor
Király József Pál
Keszler Károly
Scheffer Károly
Bóka Péter*

*Petrik János Jakab
Lehr András
Müllner Mátyás
Thiering Károly
Domanovszki Endre"¹⁷*

A mindig viruló egészségnek örvendő Kleeblatt Hermann 1877-ben, 71 éves korában súlyos betegségbe esett, ezért kérte nyugdíjazását. Az iskolai nagybizottmány 1877. augusztus 13-án tartott gyűlésén méltatták a kérelmet és megszavazták azt, a 37 éven át tartó hűségesen munkálkodó, kedves tanár érdemeire való tekintettel,¹⁸ aki egyebek mellett az 1843-ban életbe lépett új

¹⁷ SEL XIII/5. Kleeblatt család iratai

¹⁸ Tudósítvány... a soproni líceumról 1877/78. tanévben. Sopron, 1878. 10.

tanterv munkálataiból és az 1853-ban történt iskolai újjászervezésből is tevékenyen kivette részét.¹⁹

Betegsége napról napra súlyosbodott és még az év szeptember 13-án csendben elhunyt.²⁰ Fájó szívvel kísérték örök nyugalomra az evangélikus temetőbe, ahol a tanári kar nevében dr. Veres József, az ifjúság nevében Greifenstein István teológus a szeretet és tisztelet szívből fakadó érzéseivel búcsúztatták el.²¹ Halála után felesége a líceum könyvtárának ajándékozta Pierer Universal Lexikonjának 34 kötetét, a megboldogult férje akarata szerint szekrényestől, azon kívül még a Riener-féle görög–német és a Scheller-féle latin–német szótárakat is.²² Az özvegy még adott egyszeri ösztöndíjként az igazgató rendelkezésére 10 forintot egy szorgalmas, jó magaviseletű, szegény tanuló részére.²³

HEGEDŰS ELEMÉR | Kő József tábornok életútja

Hatvan éve halt meg vitéz Kő József nyugalmazott tábornok, volt országgyűlési képviselő, a Nagy Háború során a császári és királyi 76. „Salis-Soglio” gyalogezred tisztje, egyik ezredparancsnoka. Az energikus, nagy tapasztalatokkal rendelkező katona képességei a háború alatt teljesedtek ki. A két háború között Sopron város társadalmi életében kiemelkedő szerepet játszott.

Katonái a háború alatt Kő bácsinak, Kő apónak, Kő bátyáknak nevezték, parancsait, utasításait maradéktalanul teljesítették. Beosztottai, mind a tisztek, mind a legénység tisztelték és szerették. A háborús körülmények között a lehetőségek keretein belül óvta, védte, tanította őket. Biztosította a fegyvert, felszerelést, ruházatot, élelmet. Tudta, hogy az ezredben, a zászlóaljban szolgálatot teljesítők nemcsak katonák, hanem apák, férjek, fiúk, akiket hazavárnak a Sopron és Moson megye városaiban és falvaiban. A harc szüneteiben is követelt tőlük, de felkészítette katonáit a várható harci helyzetekre, gondoskodott a betegekről, sebesültekről. A századában, majd később

¹⁹ Payr Sándor: Negyedszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907. 43, 46.

²⁰ SEL hal. akv. /1877.

²¹ Tudósítvány... i.m.

²² u.a.

²³ u.a. 1879/80. tanév. 12.

zászlóaljában szolgálatot teljesítőket személyesen ismerte. Részt vett gondjaik, problémáik intézésében, figyelemmel kísérte ügyeiket, segített azok megoldásában.

Tiszti pályájának kezdete

Kő József a Vas megyei Vép községben született, 1874. december 20-án, római katolikus családban. Anyja Palack Erzsébet, apja, Kő János uradalmi intézőként dolgozott. 1876-ban Pinnyén kapott munkát, ezért a család ide költözött. Fia katonai okmányaiban pinnyei illetőségűnek vallotta magát,¹ itt járt elemi iskolába. Elkezdte a középiskolát, majd tizenhat évesen, 1890. szeptemberében jelentkezett a budapesti császári és királyi gyalogos hadapródiskolába, ahol alapítványi helyre nyert felvételt.

A császári és királyi hadapródiskolát 1869-ben alapították Budapesten, majd 1875-ben újjászervezték.² Az Intézet négy éves képzés után gyalogos tisztjelölteket bocsátott ki, hadapród-tiszthelyettes, majd 1909-től zászlós rendfokozatban, akik egy-két évnyi csapatszolgálat után léptek elő hadnagynak. Az iskolában polgári és katonai tárgyakat oktattak. A magyar, német és francia nyelv mellett magyar és német irodalmat, történelmet, földrajzot, matematikát, fizikát, kémiát, geometriát tanultak a diákok. A monarchiában beszélt nyelvek közül a hallgatóknak választaniuk kellett egy továbbit is, hogy kapcsolatot tudjanak majd teremteni katonáikkal. Kő József a horvát nyelvet választotta. A katonai tárgyak keretében szolgálati szabályzat, hadseregszervezés, fegyverismeret, műszaki (aknász, árkász, utász, hidász) képzés, tereptan, haditaktika, hadsereg rendelet-ismeretek oktatása folyt. Az éves tandíj 120 forint volt, melynek fizetése alól az alapítványi helyeken tanulók, így Kő József is felmentést kapott, vállalva az előírtak folyamatos, jó szintű teljesítését. Az iskola parancsnoka 1890 őszén Georg Ritter Czogler von Romanya őrnagy volt.³ A tanárok kevés kivétellel a hadsereg alakulataitól kerültek az iskolára, ahol rövidebb-hosszabb ideig oktatták tantárgyaikat. Gondot fordítottak a testnevelésre: lovaglás, vívás, úszás és tánc is szerepelt a tanultak között.

Kő József 1894. augusztus 18-án, hadapród-tiszthelyettesként végzett és a császári és királyi 78. báró Sokčević tábornokszernagy gyalogezred állományába helyezték Eszékre (ma Osijek, Horvátország) századbeosztott tisztnek. Az 1895. évi sematizmusban a kadétkok (hadapród-tiszthelyettes) között a hetedik helyen rangsorolták.⁴ A 78. gyalogezredet 1860. február 2-án alapították, a császári és

¹ Kő József önéletrajza. Hadtörténeti Intézet Levéltára, VI-61. 17. d. (Másolat a szerző birtokában.)

² Dr. Szabó József: Tisztképzés az Osztrák-Magyar Monarchiában. Tanulmánygyűjtemény. Bp., 1996.

³ Militär-schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1890. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1889.

⁴ Militär-schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1895. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1894.

királyi 17., 47. és 53. ezredek egy-egy zászlóaljából. A magyar királyság területéről, Szlavóniából sorozták az állományt. A tűzkeresztségen 1866. júliusában, a poroszok elleni hadjáratban, Königsgrätznél estek át, az Északi Hadsereghez beosztva.⁵ A III. Hadtest (parancsnok: Ernő főherceg altábornagy) 2. dandárjának (parancsnok: Benedek Sándor ezredes, később tábornok) kötelékébe tartoztak. (Az ezred parancsnoka: Eduard Udvarnoky de Kis-Jóka ezredes, 1810–1885, aki az ütközet után a 3. osztályú Vaskorona Rend hadidíszítményes kitüntetését kapta.) Bosznia okkupációjában nem vettek részt, a tartalék hadosztályba sorolták őket.

Az új tiszteket az eszéki laktanyában 1894. szeptemberben Ferdinand Sommain ezredes, ezredparancsnok fogadta. Kő József hadapród-tiszthelyettest a IV. zászlóaljba osztotta be.⁶ A zászlóalj Rogaticában⁷ állomásozott. Kő 1895. november 1-jén lépett elő hadnagyi rendfokozatba, század beosztott tisztként szolgált. Röviddel ezután Fočába⁸ menetelt a zászlóalj. Innen vonult be Kő József 1897. szeptember 1-jén Szarajevóba, hogy a hadosztály székhelyén elvégezze a gyalogos tisztek részére előírt kötelező lovagló tanfolyamot. A tanfolyamon szolgálati szabályzatot is tanultak, taktikai és harcvezetési képzésben részesültek. Kiváló lovasoktól, huszár tisztektől sajátították el a lóval történő bánásmódot. Kő szerette a lovakat, amikor tehetett, szívesen ült nyeregbe. A tanfolyamon összességében jó eredményt ért el. Miután befejeződött a továbbképzés, visszatért állomáshelyére, Fočába. Ferenc József uralkodásának 50 éves évfordulóján, 1898. december 2-án megkapta a Jubileumi Emlékérmét,⁹ 1900. május 1-jén főhadnagyi rendfokozatba lépett elő.¹⁰ Több esetben megbízott századparancsnokként tevékenykedett, különleges feladatokat kapott a kiképzés, a katonai élet különböző területein.

Elöljárói 1905. november 1-jétől Zágrábba vezényelték, ahol lehetőséget kapott a hadtest iskola elvégzésére, ami továbblépést biztosított a századparancsnoki beosztáshoz. A legkiválóbb hallgatókat azután kijelölték a Kriegsschule (Hadi Iskola) elvégzésére. Kő főhadnagyi a szokott jó szinten teljesített. Ezzel az eredménnyel ugyan nem került a kiválasztottak közé, de elismerésül 1906. szeptember 1-jétől Kismartonba (Eisenstadt) nevezték ki tanárnak a katonai alreáliskolába.

A kismartoni négy évfolyamos katonai alreáliskolát 1879-ben alapították¹¹ a katonának készülő 10–14 év közötti fiúk részére. A végzősök főreáliskolában,

⁵ Bence László: Königsgrätz. Bp., 1991.

⁶ Parancsnoka Wallek Ferenc őrnagy volt.

⁷ Ma város Boszniában

⁸ Ma kisváros Boszniában.

⁹ Jubileumi Emlékérem. A császár és király 50 éves uralkodói jubileumára alapított kitüntetés. Előlapján Ferenc József mellképe, hátapon Signum Memoriae (az emlékezet jele) felirat. Szalagja háromszögletű, vörös.

¹⁰ Verordnungsblatt, Wien 1900. május 1.

¹¹ Ráskay Pál: Az Osztrák Magyar Monarchia és a Magyar Királyság katonai nevelő és kiképző intézetei. Tanulmánygyűjtemény. Bp., 1993.

vagy hadapród-iskolában tanultak tovább. A gimnáziumok alsó osztályaihoz hasonló tárgyakat, valamint katonai ismereteket is oktattak a tanulóknak. A szabályzat-ismeret, fegyver ismeretek mellett szigorúan vették a testnevelést, torna, úszás, vívás, kevés lovaglás volt a napirendben. Alaki foglalkozásokat és táncórákat is tartottak. Az alreál parancsnoka 1906-tól Alexander Zsivan von Melencze őrnagy, segédtisztje Rössler Ottó főhadnagy. Az 1907. évi sematizmusban az iskola tanárai között Kő főhadnagyot az ötödik helyen rangsorolták. Rendelkezett a szükséges pedagógiai érzékkel, tanártársai közé hamar beilleszkedett. Osztályfőnöki feladatai mellett szabályzati és fegyvernemi ismereteket tanított. Foglalkozott a diákok egyéni gondjaival, segítette tanulásukat, egyik fő céljának a katonai élet megismertetését tartotta. A kismartoni polgári társaság elfogadta. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Nindl Olgával, a kismartoni körorvos leányával. Olga és Alma nevű nővére a kismartoni társaság kedvelt hölgyei közé tartoztak. Rendszeresen látogatta őket, részt vett a társadalmi eseményeken, bálokon, színházi előadásokra utazott Bécsbe, Sopronba. Tanári tevékenysége idején, 1908. december 2-án kapta meg a Jubileumi Keresztet¹² Ferenc József uralkodásának 60. évfordulója alkalmából.

A kismartoni alreáliskolát 1909. szeptember 1-jétől főreáliskolává szervezték át. Ez alkalommal a tanári kar egy része kicserélődött. Kő Józsefet visszavezényelték ezredéhez, Eszékre. Későbbi önéletrajza szerint ő kérte áthelyezését, mivel felnőtt katonákkal szeretett volna foglalkozni. Eszéken a visszatért főhadnagyot 1910. május 1-jén századossá léptették elő,¹³ és ezzel egyidőben áthelyezték a 76. gyalogezred Trebinjében állomásozó, 76/III., kikülönített zászlóaljához (parancsnok: Somogyi Károly őrnagy). A császári és királyi 76. gyalogezredet 1860. februárjában alapították,¹⁴ sorozott állományát Sopron szabad királyi város, Sopron, Moson és Vas megyék adták. Kő József érkezésekor az ezredtörzs a 76/II. és a 76/IV. zászlóaljakkal együtt Esztergomban állomásozott, parancsnoka Maximilian Edler (1856–1919). A 76/I. és a tartalék zászlóalj Sopronba, a Szélmalom laktanyába települt.

A 76/III. zászlóaljban a kellő tapasztalatokkal rendelkező tiszttal azonnal századparancsnoki beosztást kapott. Szervező készsége, a katonákkal való bánásmódja alapján megkedvelték, befogadták. Századát hamarosan a legjobbak között említették. Három évet töltött Trebinjében. 1913 augusztusában hadügyminiszteri rendelettel áthelyezték Esztergomba, ezrede törzséhez. A rendelet értelmében a huzamos ideig Bosznia-Hercegovina területén szolgálatot teljesítő tiszteket magyarországi zászlóaljokhoz helyezték át.

¹² Jubileumi Kereszt. A császár és király 60 éves uralkodói jubileumára alapított kitüntetés. Előlapján Ferenc József mellképe, a hátlapon 1848–1908. felirat. Szalagja háromszögletű fehér, 5 mm vörös sávval.

¹³ Verordnungsblatt, Wien, 1910. május 1.

¹⁴ Geschichte des K. u. K. Infanterieregiments Freiherr von Salis-Soglio Nr. 76. Sopron, 1910.

Esztergomban az ezred parancsnoka, Boeriu János ezredes létszámfeletti törzsisztai feladatokkal bízta meg. Az előljáróként szigorú, határozott, beosztotként fegyelmezett, tisztelettudó százados gyorsan megértette az új beosztással járó feladatokat, kedvelt lett a tisztársai körében. Az utasítások szellemében dolgozó, megnyerő modorú, magasabb beosztásra alkalmas tisztről parancsnokai is elismerőleg nyilatkoztak, ezt a véleményt a hadosztály, a hadtest előljárói is jóváhagyták.

A hadüzenet, a mozgósítás Esztergomban érte az ezredet 1914. júliusában. Innen a törzs, valamint a 76/III. és a 76/IV. zászlóalj vonaton tért vissza Sopronba. Részben a Ferenc József laktanyában, részben Németkeresztúron (Deutschkreutz), sáttáborban helyezkedtek el. Fogadták, beosztották a bevonulókat, előkészültek az orosz frontra, Galíciába történő szállításra.¹⁵ Az ezred Sopron város vezetőitől, polgáraitól a harkai dombon 1914. augusztus 8-án tartott tábori misén búcsúzott. A beszédet német nyelven Boeriu ezredes tartotta, amit Kő József százados ismételt meg magyar nyelven.

Kő Józsefet a 76/II. zászlóalj 8. századának parancsnokává nevezték ki. A zászlóaljparancsnok Ruttrich Ferenc alezredes,¹⁶ a zászlóaljsegédtiszt Maschauer Vilmos hadnagy, a 8. század parancsnoka Kő József százados, a beosztott tisztek: Mühlberger Brunó főhadnagy, Brenner Antal tartalékos hadnagy, Margó István tartalékos zászlós, Ábrahám Sándor tartalékos hadapród voltak, létszám felett beosztva: Jánosa Zoltán tartalékos hadapródjelölt. Ruttrich Ferenc alezredes megsebesült a polichnai ütközetben. Felgyógyulása után visszatért az ezredhez. Rövid ideig az ezredparancsnoki tiszte is betöltötte, az 1916. évi sematizmusban már nem szerepelt. Maschauer Vilmos az 1918. évi sematizmusban százados, a 3. osztályú Vaskorona Rend, a 3. osztályú Katonai Érdemkereszt, az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérem, a Károly csapatkereszt tulajdonosa. Mühlberger Brunó százados Bronz Katonai Érdeméremet és Károly csapatkeresztet kapott. Brenner Antal tartalékos főhadnagy 3. osztályú Katonai Érdemkeresztet kapott hadidíszítménnyel, valamint Ezüst és Bronz Katonai Érdeméremet. Margó István tartalékos főhadnagy Bronz Katonai Érdemérem kitüntetését kapott; az 1918. évi sematizmusban nem szerepelt. Ábrahám Sándor tartalékos főhadnagy a háború során a Bronz Katonai Érdeméremet és a Károly csapatkeresztet kapta. Jánosa Zoltán tartalékos hadnagy I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem kitüntetésben részesült a háború során.

¹⁵ A cs. és kir. 76. Salis-Soglio gyalogezred háborús története. Hadtörténeti Intézet Levéltára, I. Világháború fond II-512.

¹⁶ Renner Gusztáv: A polichnai ütközet. Bp., 1932.

A háborús évek

Sopronból a 76/II. gyalogzászlóalj indult elsőnek a frontra. A Győr – Pozsony – Trencsén – Zwardon Lucha – Tárnok – Debica útvonalon haladva érkeztek 1914. augusztus 20-án a kirakó állomásra Rzeszovba (ma Lengyelország). Innen gyalogmenetben vonultak előre. A zászlóalj élén felderítő alegységként a 8. század haladt Kő József vezénylete alatt. Az ezred augusztus 22-én késő este érkezett meg Polichna falu elé. A hajnali órákban érkező küldönc a 8. század parancsnokát kereste. A százados átvette az utasításokat, és a riadóztatott század elindult a falu felé. Egy óra elteltével hírvivő érkezett, aki jelentette, hogy harci érintkezésbe kerültek az orosz csapatokkal. Az ezred harckészültségben állva várta az indulási parancsot. A polichnai ütközet több órán keresztül tartott. A 76. gyalogezred a beérkező többi alakulattal együtt elfoglalta a falut. Az ütközetben 10 tiszt és 150 sorkatona esett el, 350 fő megsebesült. Kő József is megsebesült, de századánál maradt.

Az 1914. évben lezajlott ütközetekben a százados szükség szerint zászlóaljat vezetett, vagy saját századát irányította. A mai Lengyelország területén szeptember 8-án Pawlow; szeptember 9-én Buchowa; október 20-án Rudnik; október 25-én Capilow; október 31-én Lagow; november 9-én Ivanszka; december 6-án Szuszlowa falvaknál kerültek ütközetbe. Különösen súlyos harcok folytak december második felében Michalowka és Korczin Sempichow falvak térségében, a Nida folyó védelmében.¹⁷ Az utóbbi helyszínen bal szemén és bal karján súlyosan megsebesült.¹⁸ Kórházi kezelésre Krakkóba szállították, utókezelésre Bécsbe, majd Sopronba került.

Betegszabadsága idején, 1915. március 23-án a felső-kismartoni anyakönyvvezető előtt Kő József házasságot kötött Nindl Olgával (1880–1949).¹⁹ Tanúja Richard Themer-Jablonski de Monte Berico őrnagy (később alezredes), a Bécsben állomásozó tartalék-zászlóalj parancsnoka volt, aki a polichnai ütközetben megsebesült, és frontszolgálatra alkalmatlanná vált. A kauciót feleségének apja, dr. Nindl János körorvos biztosította, 40.000 korona értékű, Kassa-Olderberg vasúti részvény formájában. Az értékpapírokat felesége nevére állították ki.²⁰ A vasutat 1922-ben a cseh kormány államosította, a részvények értéke ezt követően csökkent.

A szem és karsebesülése következtében 50%-os hadirokkantnak bizonyult, ennek ellenére Kő József 1915. május 25-én Bécsből a XI. menetzászlóalj parancsnokaként újra az orosz harctérre indult. Az ezred a Kárpátokban harcolt, a kikerkező menetzászlóalj katonáit szétosztották az állásokban lévő századok között. Kő József százados átvette a 76/IV. zászlóalj parancsnokságát. Az 1915. év

¹⁷ Valamennyi felsorolt helység Galíciában, ma Lengyelország.

¹⁸ Lásd Kő József az 1. jegyzetben már idézett önéletrajzát.

¹⁹ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára. Felső-Kismartoni házasságkötési anyakönyv.

²⁰ Hadtörténeti Intézet Levéltár FÜV iratok 278. sz. doboz Kő 2/125/25.

a Kárpátokban folyamatos ütközetekkel, rövid előrenyomulásokkal, majd visszavonulásokkal telt. Ezek közül kiemelkedett a złota-lippai (ma Ukrajna) többnapos harci tevékenység. A rendszeresen ismétlődő orosz támadások kivédésének, valamint a zászlóalj kiváló vezetésének elismeréséül Kő százados májusban megkapta a 3. osztályú Vaskorona Rendet hadidíszítménnyel, 1917. végén a kardokat is feltehetette a szalagra. 1915. júliusában a hadiszalagos Bronz Katonai Érdeméremmel tüntették ki.²¹ Ez év közepén megbetegedett, kórházi kezelésre szorult, majd szabadságot kapott. Felgyógyulása után a tartalék és kiképző zászlóaljnál Bécsben teljesített szolgálatot. A frontra 1916. február 29-én indult vissza a XIX. menetzászlóalj parancsnoki beosztásában. Az ezred a Kárpátokban állomásozott, egyelőre tartalékban. Tábori vasutat építettek Blich és Brodek között, harcszerű gyakorlatokat végeztek, készültek az újabb ütközetekre.

A kitérkezést követően Kő átvette a 76/I. zászlóalj parancsnokságát Wolff Miksa századostól, aki más beosztást kapott. Az ezred újra a frontra került, állásharcokat vívott. Júliusban Piaski-Leszniownál, augusztusban Boldurinál, szeptemberben Harbuzow, októberben Zlocow mellett.²² Kő Józsefet 1916. október 1-jén soron kívül őrnaggyá léptette elő az uralkodó, továbbá megkapta az Ezüst Katonai Érdemérmet, a Signum Laudist, hadiszalagon.

Az ezred 1916. október 30–31-én Zlocow városba menetelt, innen vasúti szállítással a Lemberg – Rzeszov – Krakkó – Olderberg – Wien – St. Daniel útvonalon az olasz frontra került át. November 1-én a három-négy óránként induló szerelvények közül Kő József őrnagy az I. zászlóalj törzsével, az 1., 2. és 4. századokkal, valamint egy géppuskás osztaggal másodikként induló szerelvény parancsnoka lett. A három napos út céljaként a kirakó állomást, St. Daniel városát jelölték meg.

A 76/I. zászlóalj a kirakodás után egy Dottoulek nevű településre menetelt, majd rövid átképzés, felkészülés után Kostangevica térségében harci állásokat foglalt el. Kő őrnagy november 8-án rövid időre átvette az ezredparancsnokságot, majd a visszaérkezett Kyhayl Frigyes alezredest nevezték ki az ezred élére.

Az év utolsó hónapja, majd az 1917. év első része járőr- és kis létszámú rohamosztagok rövid, de heves csatározásaival telt. Az olasz tüzérség ereje egyre nőtt, folyt az aknaháború. A 76/I. zászlóaljnál sok volt a sebesült és a beteg, gyakran változott a tiszti létszám sebesülés, betegség, áthelyezés következtében. Kő József őrnagy július 11-étől október végéig betegség miatt kórházba került, majd szabadságot kapott. Visszatérése után újra az I. zászlóalj parancsnoki beosztását vette át. Így részt vettek Tolmein-nél a front áttörésében, a visszavonuló olasz alakulatok üldözésében. Egy olasz ruharaktár elfoglalása után zászlóaljának katonáit új fehéreneműbe öltöztette, tartalékot képzett, és ebből az ezred más zászlóaljainak is juttatott.

²¹ Verordnungsblatt 1915. május és július.

²² Valamennyi felsorolt helység Galíciában, ma Lengyelország.

1918 elején két hétig újból ezredparancsnok, áprilisban és májusban folyamatosan helyettesíti ezredesét. Április végén megszemlélte az ezredet IV. Károly (1916–1918). Ebből az alkalomból minden zászlóalj díszkaput épített. Kő József tett jelentést a legfelsőbb hadúrnak, bemutatta tisztjeit. Az uralkodó elégedetten távozott, dicsérte az ezred fegyelmét, kitartását. Ezt követően báró Wurm Venzel vezérezredes, hadseregparancsnok²³ tartott ellenőrzést, Kő őrnagy fogadta, kísérte. Az elégedett parancsnok német nyelvű beszédét Kő őrnagy fordította.

Az ezred a Ponte de Piave-nál került állásba, felkészültek az átkelésre. Kő őrnagy újra a 76/I. zászlóaljat vezényelte. A támadás megindítása után a zászlóalj minden nehézség ellenére átkelt a folyón, elfoglalta a hídfőállást, melyet több napig megtartott. Lőszer és élelemhiány miatt kénytelen volt visszavonulni, miután megkapta az erre vonatkozó parancsot. A piavei harcok után Vass Dezső őrmestert – aki a zászlóalj 2. századának katonája volt –, az őrnagy Arany Vitézségi Éremre terjesztette fel, mivel négy esetben úszta át a megáradt, zavaros vizű folyót.²⁴ A javaslat ellenére végül csak I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremet adományozták az őrmesternek. Svetozar Borojevič von Bojna tábornagy²⁵ a zászlóaljat dicsérő elismerésben részesítette. Kő Józsefet a hadidíszítményes, kardos Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. A háború utolsó hónapjában, 1918. november 1-jén alezredesi kinevezést kapott.

A 76. gyalogezred a fegyverszünet aláírása után előbb gyalog vonult vissza Magyarországra felé, majd Bresovitzban vasútra szálltak. A Laibach – Celli – Pragerhof – Nagykanizsa – Szombathely útvonalon érkeztek Sopronba. Az állomány leszerelt, a tisztek, akik Magyarországot választották hazájuknak, a laktanyában maradtak. Sopronban Kő József volt a parancsnok.

Kő József a nemzeti hadseregben, nyugdíjazása

A katonatanács 1919. áprilisában eltávolította az alezredest az alakulattól, nem mehetett be a laktanyába. Kismartonba költözött, felesége családjához. A Tanácsköztársaság hadseregében, a soproni vörös 18. gyalogezredben nem szolgált. A Kommün után visszahívták és megbízták a soproni gyalogezred felállításával, aminek a parancsnoki tisztséget is megkapta. Az ezred a volt császári és királyi 76. és 18. gyalogezred tisztjeiből és katonáiból alakult meg. A szombathelyi körletparancsnoksághoz osztották be, a soproni születésű Lehár Antal ezredes, hadosztályparancsnok alárendeltségébe. A hadosztály 1919 novemberétől kapott szerepet, amikor Horthy Miklós hadügyminiszterrel

²³ Báró Wurm Venzel vezérezredes (1859–1921) a Katonai Mária Terézia-rend lovagkereszt tulajdonosa. 1916–1918. között a cs. és kir. 5. Hadsereg parancsnoka.

²⁴ Vitéz Gombos Zoltán: Vitézek a Világháborúban. Győr, 1930.

²⁵ Svetozar Borojevič von Bojna tábornagy (1856–1920). A Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki kereszt tulajdonosa. Az olasz fronton 1917-től az „Isonzó” Hadsereg, majd a „Borojevič” Hadseregcsoport parancsnoka.

bevonultak Budapestre. 1920 kora tavaszán a kivonuló román alakulatokat követve a Tiszántúl városaiban, falvaiban állították vissza a magyar államrendet.²⁶

Kő József alezredest a 14550/31/1919. elnöki rendelet alapján 1920. január 4-én igazolták és 1918. november 1-től alezredesként rangsorolták. Az alezredes, majd 1920. május 1-től ezredes a soproni ezred parancsnokaként vett részt a hadműveletekben és ezredével elsőként vonult be Miskolcra. Az ezred századai Miskolcon kívül Sátoraljaújhelyre, Diósgyőrbe, Tokajba és Putnokra szállásoltak be, két század Szolnokra került. Kő József több jelentést küldött előljáróinak a szétagoltság bomlasztó hatásairól, a csendőri szolgálat gondjairól. Miskolcra történt visszatérését követően rövid ideig Nagykanizsán volt ezredparancsnok. A soproni népszavazás során tanúsított tevékenysége elismeréséül a kormányzó okirati dicséretben részesítette.²⁷

Kő József ezredest 1922. augusztus 15-én avatta vitézzé Horthy Miklós.²⁸ 1922 végén Szegedre vezényelték, ahol ugyancsak ezredparancsnokként szolgált 1923. március 31-ig. Szegedről kormányzói dicsérettel tért vissza Sopronba. A hadseregben történt átszervezések során Szombathelyre helyezték át, a magyar királyi 3. vegyes dandárparancsnokság vezető törzsébe, tábornoki beosztásban. A vegyes dandár illetőségi területén a hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárva ügyeivel foglalkozott. A rokkantsági főfelügyelői beosztást 1925. december 31-ig töltötte be, ekkor átmeneti illetékkal nyugállományba helyezték. Összesen 42 év, 13 nap szolgálati időt állapítottak meg. Tényleges ideje 31 év, 13 nap, ehhez jött pluszként 5 év felemelten számított időszak és 6 év, úgynevezett hadjáratban eltöltött év. A végleges nyugdíjba helyezést várva Sopronba költözött, és sebesülési pótdíj megállapítását kérte, amihez végül 1927 augusztusában jutott hozzá.²⁹ Nyugdíjazása előtt, 1926. július 20-án címzetes tábornoki rendfokozatot kapott és a kormányzó III. osztályú Magyar Érdemkereszttel tüntette ki 1925. május 30-án.³⁰ Nyugdíjazáskor Sopronban, a Gesztenyés u. 20. szám alatt telepedett le.

Az átmeneti időszakban Szebeny Wolff Miksa tábornokkal együtt elkészítették a volt császári és királyi 76. gyalogezred háborús eseményeinek naplóját Ezredesemény emléklap 1914. augusztus 5-étől címmel. Az elkészült munkát megmutatták a soproni levéltár akkori vezetőjének, Házi Jenőnek, aki a Soproni Hírlap 1928. január 5-i számában méltatta azt.

Társadalmi tevékenysége Sopronban

²⁶ Lehár Antal tábornok: Egy katonatiszt naplója 1918–1921. Bp., 1993.

²⁷ Rendeleti Közlöny 1922. május 19. Kormányzói elhatározás 11017 /eln./8.

²⁸ Sorolási száma 378. (A zöld igazolvány, illetve a vitézi jelvény is ezt a számot kapta.) Anyagának száma a vitézi rend irattárában 344., de az iratanyag megsemmisült.

²⁹ Hadtörténeti Levéltár FÜV iratok 278. sz. doboz Kő 2/125/25.

Kő József szolgálati ideje alatt tevékeny, agilis katona volt, aki mindenkivel megértette magát. A katonás, jó megjelenésű, gazdag tapasztalatokkal rendelkező tiszt kiváló tulajdonságait nyugdíjazása után is megtartotta. A háborúban kapott sérülése nem zavarta tevékenységeiben. Rövid pihenés után bekapcsolódott Sopron társadalmi életébe. Az 1928-ban elhunyt Willerding Rezső gyalogsági tábornok utódaként 1929-ben megválasztották a Sopron megyei és Sopron városi levették díszelnökének. Ezt követően megalakította a Volt Császári és Királyi 76. Gyalogezred Bajtársi Körét, melynek legfontosabb célja az volt, hogy emlékművet állítson a háború során elesett tiszteknek és katonáknak.³¹ A Bajtársi Kör elnökeként Kő József igyekezett az elnökségbe megnyerni azokat a polgárokat, akik valamilyen módon elő tudták segíteni ezt a célkitűzését. A munkába bevonta a városban letelepedett volt 76-os tiszteket és katonákat is. Szervezése sikert hozott, városi és vármegyei támogatásból, közadakozásból összejött a szükséges pénz, Bődy Kálmán tartalékos főhadnagy, szobrászművész tervei alapján elkészült az emlékmű. Az avatásra a Hadtörténeti Múzeum Sopronba küldte az ezredzászlót. A polichnai ütközet emléknapiján, 1931. augusztus 23-án avatták fel a jelenleg is a Deák téren álló szobrot. Kő József tartotta az avató beszédet, átadta az emlékművet a városnak, majd kivont karddal vezette a volt 76-osok menetét.

A szoborállítást követően a Bajtársi Kör elnökségét átadta Fridrich Viktor nyugállományú őrnagynak, akit később Wayán Ferenc követett e tisztségben. Kő Józsefet a Nyugdíjas Katonatisztek Országos Szövetsége (NYUKOSZ) soproni főcsoportjának elnökévé választották.³² Itt tevékenykedve komolyan vette a nyugdíjas katonák érdekeinek védelmét. 1940-ben már csak országos választmányi tagságát tartotta meg a szervezetben.

1931. június 9-én megalakult a Frontharcosok Szövetségének soproni főcsoportja.³³ Díszelnöke dr. Simon Elemér főispán, elnöke Kő József volt. A megyében is megindult a szövetség szervezése, rövidesen 96 településen működtek. 1933. július 2-án a soproni főcsoport zászlót avatott. A zászlóanyja Széchenyi Dénesné grófnő volt. A díszbevonás Kő József mondott köszöntőt, amelyben értékelte az eddigi eredményeket és vázolta a további feladatokat.

A képviselőség

Kő Józsefet a volt frontharcosok felkérték, hogy vállalja el a Sopron környéki falvak országgyűlési képviselőségét. Az első felvetéskor még elutasította a felkérést, végül mégis vállalta a jelöltséget. Az első megméretés 1931-ben történt. A választáson dr. Östör József ügyvéd, báró Berg Miksa földbirtokos és Zuschlag Vilmos munkás voltak a riválisai. Az aláírások ellenőrzése során kiderült, hogy

³⁰ Rendeleti Közlöny 1925. Kormányzói elhatározás 7598/el./8.

³¹ Hegedűs Elemér: A cs. és kir. 76. gyalogezred, Sopron háziezrede. In: SSz. 61 (2010), 325–339.

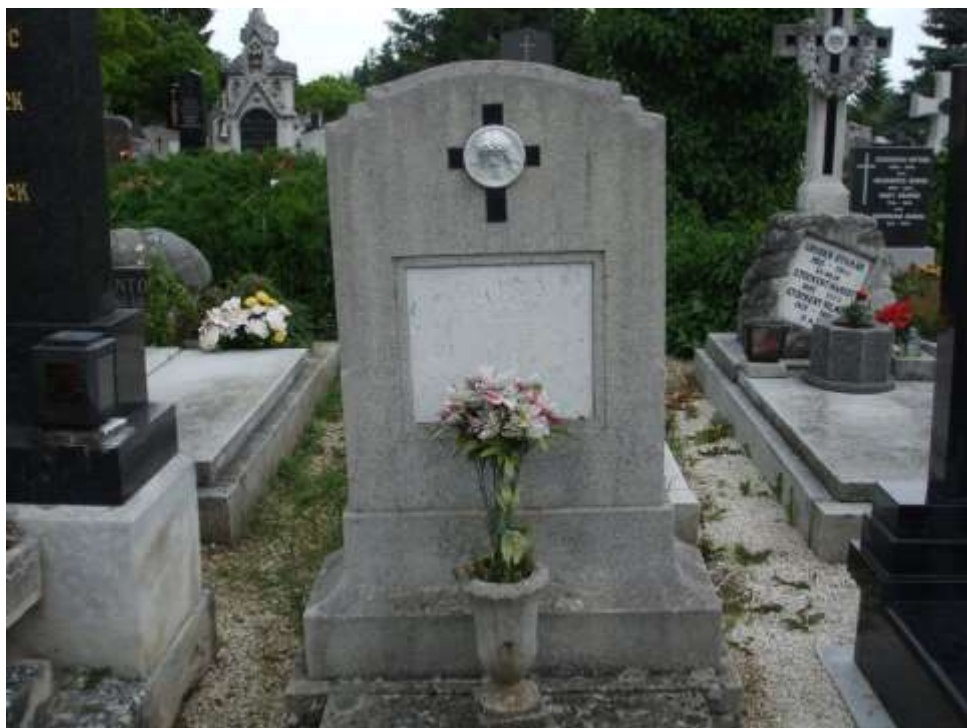
³² NYUKOSZ Évkönyv Budapest 1930–1932.

³³ Soproni Hírlap 1931. június 10.

nincs meg a szükséges támogatói aláírás, de időben pótolni tudta a hiányosságot. A szavazásra jogosult 11784 fő közül 8966 fő tett eleget kötelezettségének. Kő József 1444 szavazatot kapott. Képviselőnek dr. Östör Józsefet választották meg, 4282 szavazattal.

1935-ben a tábornok újra jelöltette magát Rakovszky Tibor kispapja, Hentz Károly legitimista, Horváth János szocialista párti politikusok ellenében. Az ajánlások számát tekintve messze megelőzte jelölttársait. A háborúban szerzett népszerűsége, melyet a harcok során, valóságos puska- és ágyútűzben alapozott meg, most teljesedett ki. A katonák ragaszkodtak egykori parancsnokukhoz, aki a háború alatt kiállt értük, és a frontharcos szövetség elnökként is képviselte érdekeiket. A falvak utcáin, fotói mellett „Éljen Kő apánk”, „Kő apánk a mi képviselőnk”, „Kő apánkat kell megválasztani” felírások voltak láthatóak. Az Egységpárt színeiben 5575 szavazattal nyerte el a képviselőiséget.³⁴ Egy ciklust töltött a parlamentben, évente egy-egy alkalommal szólalt fel, választóinak negyedéves rendszerességgel tartott gyűléseket. Ismertette a tárgyalásra kerülő törvényeket, a kormány programját. Az 1939. évi választáson már nem indult. 63 éves volt, a sebesüléséből eredően betegeskedett. A közélettől szinte teljesen visszavonult.

³⁴ Soproni Hírlap 1935. július 1.

1. kép. Kő József tábornok síremléke az új Szent Mihály temetőben

Az utolsó évek

Élete utolsó éveiben eljárta a volt 76-os gyalogezred bajtársi körének üléseire, de tisztséget, feladatokat már nem vállalt. Rendszeresen részt vett a polichnai ütközet emlékére szervezett rendezvényeken, koszorúzásokon. A II. világháború időszakában soproni lakásán tartózkodott. A Honvédelmi Minisztérium mellett működő Országos Vitézi Szék felszámoló bizottsága 1945. második felében kérdőíveket küldött ki a Vitézi Rend tagjainak, amely a személyi adatokon kívül a vitézi telkekre, a Vitézi Szék felé való pénzügyi tartozásra, követelésre kért tagjaitól információt.³⁵ A kérdőívet a tábornok visszaküldte, a megjegyzés rovatban sérelmezte, hogy 1926-ban csak címzetes tábornoki kinevezést kapott. Valóságos tábornoki előléptetését kérte. A Honvédelmi Miniszterhez utasították, de erről nem található adat az irattárakban. 1948 második felében, a NYUKOSZ

³⁵ Hadtörténeti Intézet Levéltár Vitézi Rend felszámolási iratok. Kérdőívmásolat a szerző birtokában.

soproni főcsoportjának névsorán Gesztenyés körút 20. sz. alatti lakcímen szerepel.³⁶ Az éves vezetőségválasztó gyűlésen 1948. októberében nem vett részt.

Felesége 1949. december 28-án, a tábornok másfél évvel később, 1951. április 23-án, 77 évesen hunyt el Sopronban. Lakcíme a halotti anyakönyvi bejegyzés szerint Sopron, Sörházdomb u. 1.³⁷ Haláláról a levéltárban nem található gyászjelentés, a korabeli újságokban sem jelent meg róla értesítés. Temetésére néhány tisztelője részvételével került sor a Szent Mihály temető új részében, a II/7. sor 51. sz. sírhelyén. Sírkövén a felírat megkopott, a sírt jelenleg nem gondozzák rendszeresen.

Kő József nyugállományú tábornok életútja része a soproni hadtörténetnek, a volt császári és királyi 76-os gyalogezred háborús hőse, aki az utókortól tiszteletet érdemel.

³⁶ A névsort GYMSM Soproni Levéltára őrzi. X.212. Nyugállományú Katonatisztek és Katonai Tisztviselők, Katonatiszti és Katonatisztviselői Özvegyek és Árvák Országos Szövetsége Soproni Főcsoportjának iratai 1928–1949. Másolata a szerző birtokában.

³⁷ GYMSM Soproni Levéltára Halotti anyakönyv, Sopron, 1951/126. sz. bejegyzés

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ

Hárs József: Szemelvények
Johann Karl Schuster
feljegyzéseiből
1827?–1867.
Sopron, 2010.

Egy újabb szép kiállítású kötetet vehetnek kézbe a várostörténet és a szerző lelkes olvasói, amely a soproni helytörténetírás egy – sokáig rejtőzködő – forrását tárja a nagyközönség elé. A mű kézirata 2010-ben elnyerte a megyei nagydíjat a Szülőföldünk pályázaton.

Az úgynevezett Schuster-krónika létezése hosszú ideje ismert volt Sopron város történetével foglalkozók körében, azonban nagyon kevesen használták forrásként. Ennek oka elsősorban a mű viszonylag nehézkes elérhetőségében keresendő: Johann Karl Schuster fia 1896-ban a Nemzeti Múzeumnak adta el a kéziratos művet, ami később került az Országos Széchényi Könyvtár őrizetébe. Néhány szorgos kutató (Csatкаи Endre, Pukánszky Béla, Juhászne Hajdu Helga) foglalkozott már vele, de a teljes kéziratot mindezidáig senki nem tárta fel. A modern technika tette lehetővé, hogy az immár digitalizált feljegyzések feldolgozásra kerülhessenek.

Johann Karl Schuster (1801–1868), a feljegyzések írója üvegesmester volt, aki Kőszegről került Sopronba. Kitanulta az ipart, átvette Lieberth Sámuel várkerületi üzletét, sikeresen felvirágoztatva azt. Családot alapított, evangélikusként lelkesen vett részt az egyházközség életében, jó kapcsolatban volt Gamauf Teofillal, a tudós lelkésszel. Ha úgy tetszik, hobbija volt a történetírás: szűkebb pátriája története iránt érdeklődő emberként feljegyzéseket készített, valószínűleg azzal a céllal, hogy később krónikává formálja azokat. Hárs József bevezetőjében külön ki is emeli, hogy a Schuster-féle feljegyzéseket nem tartja krónikának, abban az értelemben semmiképp, ahogyan például a Soproni Levéltárban őrzött, „uniformisos” akvarelljeiről ismert, kortárs Geiger-krónika egy láthatólag tudatosan megkomponált, előre eltervezett, történeti időfolyamba illesztett krónikának tekinthető. Általános jellemzője ezeknek a korai krónikáknak, hogy írójuk teljességre törekedvén, korábbi krónikákból – esetünkben a Fauth-féle és a Csányi-krónikából –, illetve rölapokból, újságokból másolt át részeket, hogy a kezdetek kezdetétől fogva írhatta meg városa történetét. Saját korához érve aztán egyre több szubjektív bejegyzéssel találkozunk, melyek a járdaépítéstől kezdve az időjárásról keresztül a politikai eseményekig számos apró részletről tájékoztatnak. A későbbi korok kutatója, de akár az érdeklődő olvasó számára is ezek az igazán

érdekes részek: sajátos, egyéni nézőpontra keresztül tudósítanak arról, hogyan élte meg a kor embere a számunkra már történelmi távlatokba vésző mindennapokat.

Schuster üvegesmester anyanyelvén, németül készítette el feljegyzéseit, az írásképe alapján vélhetőleg felesége vagy fia is segítette ebben a munkában. Már Csatkai Endre is megállapította, hogy két írás biztosan elkülöníthető: a második kéz a főszöveghez fűzött utólagos megjegyzéseket. Hárs József megkísérelte beazonosítani az írókat, de biztosat a rendelkezésre álló kevés forrásból nem tudott megállapítani. Figyelt egyes szövegrészek másolására utaló jelekre, ellentmondásokra, ezekről a bevezetőben olvashatunk részletesebben.

Hárs József most magyarra fordítva, tematikus csoportosításban adja közre a legérdekesebb bejegyzéseket. A korábban megjelent két Soproni Olvasókönyv mintájára, a város történetéből témakörönként választott ki fejezeteket, azon belül pedig időrendi sorrendben közli a szövegrészeket. (A címek alatt az OSZK digitális fényképeinek helymeghatározása olvasható, így a kutatók az eredeti szöveget is könnyen elérhetik.)

A tárgyi csoportosítás témaköreiből csak ízelítőül néhány: a természet kategóriájában a Fertő tóról éppúgy olvashatunk szemelvényeket, mint földrengésekről és árvizekről, több bejegyzés foglalkozik a város eredetével, a különböző felekezetek életével, a városi építkezésekkel, korábbi – más krónikákból kigyúzetelt – történelmi eseményekkel. Igazán érdekessé a kortárs feljegyzések teszik a kötetet, azok az események, amelyet Schuster már saját szemével látott és tapasztalt meg. Ilyen például az 1831-es nagy kolerajárvány, amely Sopronban is szedte áldozatait, vagy a különféle középítkezések: a színház, a vármegyeház, vagy éppen a Normalschule – a mai Széchenyi István Gimnázium – építése. A középiskolás történelemkönyv lapjain nevelkedett olvasó számára érdekes nézőpontra kínál a császárhú Schuster leírása az 1848-as eseményekről, vagy az abszolutizmus kori város működéséről, amikor városunk „körzeti fővárossá” lépett elő.

Nagyon nehéz egy ilyen jellegű, szerteágazó írásműből, mint a Schuster-féle feljegyzések valamiféle rendszert felépíteni, és a sok „tücsök-és-bogár” típusú bejegyzést oda beilleszteni. A kiválasztott 255, különböző hosszúságú szemelvény 1-től folyamatos sorszámot kapott, a kötet végén közölt segédletek-mutatók ezekre a számokra hivatkoznak. A szövegközlést kiegészíti egy kislexikon, amely az egyes közlésekhez tartozó kiegészítő információkat tartalmazza, betűrendben. Külön névmutató segíti a tájékozódást a kötetben, valamint egy hasznos kis leírás a Schuster mester korában Sopronban használt bécsi mértékegységek átváltásáról mai mértékegységeinkre. Impozáns az irodalomjegyzék és a nyomdai kivitelezést dicséri az illusztrációként közölt harminckét, többségében színes kép, amelyekhez – a Hárs Józseftől megszokott módon – részletes, magyarázatokkal ellátott képjegyzék is csatlakozik.

Az olvasó érdekes – hol furcsa, hol megmosolyogtató – adalékokat talál a könyvben a 19. századi magyar történelem és benne városunk történetének egy-egy szeletéről. Épp a tematikus válogatás miatt ki-ki kedvére csemegézhet a bejegyzések közül. Ez az a kötet, amelyet nem feltétlenül kell az elejétől a végéig egyszerre végigolvasni – de mindenképpen érdemes elolvasni.

DOMINKOVITS PÉTER

Margit Kopp – Stefan Körner
(szerk.) Margit Esterházy
hercegné 1874–1910.
Odaadó, modern,
családcentrikus.
Eisenstadt, 2010.

Gr. Cziráky Antal és gr. Esterházy Alice leánya, gr. Cziráky Margit 1874. augusztus 8-án, Dénesfán született. Édesanyja fiatalon (32 éves korában, 1882. június 22-én) hunyt el; a 8 éves kislány apja második feleségében, gr. Keglevich Rozáliában is szerető támaszra lelt. 24 éves korában ment férjhez hg. Esterházy IV. Pál legidősebb fiához, a jogi végzettséggel, államtudományi doktorátussal rendelkező IV. Miklóshoz, aki családtagjai, rokonai támogatását élvezve, mind gazdasági, mind szociális téren nagy aktivitással modernizálta az Esterházy uradalmakat. Miklós atyjának 1898. augusztusi halála miatt az esküvőre végül is novemberben került sor: a Cziráky család lovasberényi uradalmának központjában, Lovasberényben a világi, majd Budapesten, Vaszary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek celebrálása mellett az egyházi szertartásra. A főrangú frigy jelentőségét érzékelteti: a gondosan megtervezett esküvőn nem csak a Magyar Királyság, hanem a Habsburg Monarchia elitjének képviselője is megjelent, többek között a Széchényi, Károlyi, Trauttmansdorff, Schönborn családok tagjai. A hercegprímás az ünnepi ceremónián Cziráky Margithoz intézett szavai kíváncsként a férj támaszát jelentő vallásos, házias, családcentrikus, gyermekszerető hitves képét fogalmazták meg. IV. Miklós hitvesében egy mindezen tulajdonságokkal rendelkező, jótékony, szociális tekintetben elkötelezett, ízig-vérig modern asszonyra talált, aki a nagyon határozott saját elképzelései mellett férjét nem csak a privát szférában, hanem a politikai cselekvések mezején is messzemenően támogatta. A település (pl. Felső-Kismartonhegy) és a kultúra egybefonódó támogatását jelképezheti a Joseph Haydn zeneszerző halálának századik évfordulójára, 1909-ben, a hercegi pár védnöksége alatt Kismartonban megrendezett nagyszabású emlékprogram, avagy az a tény, hogy a hercegi pár időszaka Eszterháza másodvirágzását hozta,

egyebek mellett a kertek megújulása tekintetében. A hercegné korai szociális érzékenységét még Vaszary Kolos is kiemelte. Az arisztokrata hölgyek jótékony szerepvállalásának (Brunsztvik Teréz, Pauline Metternich) legjobb példáit követő Cziráky Margit Kismartonhegyen leánynevelő iskolát létesített (1899) és működését később is jelentős anyagi segítséggel támogatta, Süttörön óvodát, iskolát alapított, az ottani gyerekek ajándékozására külön odafigyelt. Az egyik legismertebb szerepvállalása a csornai kórházhoz kötődik, amelyhez IV. Miklós adott telket, és amelyet a hercegné halála után, 1913. október 12-én róla neveztek el. Vallásosságában, a Mária kultusz ápolásában, az Esterházy család egy kiemelkedő kora újkori tagját, I. Pál herceget követte. Kifejezetten nagy tisztelője volt a felső-kismartonhegyi templom kegyképének, kegyes adományai az Esterházy család számos fontos kegyhelyére eljutottak.

A hercegi párnak hat gyermeke született: Marie (1900), a majorátus későbbi ura, Pál (1901), egy születésekor elhunyt kislány, Alexia (1902), a sportokat, vadászatot, utazásokat kedvelő Antal (1903), a politika és államtudományok doktorává vált László (1905), és Bernadett (1910). A hercegné e kislány születését (1910. júl. 17.) követően súlyosan megbetegedett, újsághírek szerint 1910. augusztus 18-án éjjel embólia következtében Eszterházában hunyt el. Kívánsága szerint 1910. augusztus 22-én ott temették el („... ahonnan a Fertőt is és a Hanságot is látom.”), sírját Széchenyi Miklós győri megyéspüspök áldotta meg.

A kis kiadvány megjelenítésének a haláleset százéves fordulója adott szomorú aktualitást. Az Esterházy Magánalapítvány gyűjteményében dolgozó *Margit Kopp* a szakirodalomra, Cziráky Margit fennmaradt levelezésének a töredékére, kiegészítő kutatásokra (pl. Cziráky Margit kitűnő ízlésének, nemzetközi szintű megrendeléseinek bemutatására, PELLE cég levéltára, Lyon, a győri Xántus János Múzeum Cziráky-gyűjteménye) építve egy, a 19/20. század fordulóján élt olyan arisztokrata asszony portréját vázolta fel, aki kitűnően ötvözte a tradicionális szerepeket kora modern eszmeáramlataival, kihívásaival. Személyét egyaránt jellemezte a család és a gyerekek iránti szeretete és társadalmi állásából fakadó kötelezettségek tudatos vállalása. A további kutatásokból, biográfiára sarkalló sorokból Benczúr Gyula híres festményén megörökített (Esterházy Margit hercegné és Esterházy Pál herceg, 1908.) aktív, alkotó asszony arcéle tűnik fel. A nagyon igényes nyomdatechnikával készült kis kötet a szerző és *Stefan Körner* művészettörténész szerkesztésében, elsőrangúan idézi meg Cziráky Margit hercegné személyét. A magyar változatot *Orbán István* (Bécs) fordította.

In der Klein-Zinckendorffer Eremitage

Im kleinen Lust Wald

Steinerne Canapeé	4.
Schildte Hauß artige Retirade	1.

In der Filagaré

Durchgebrochene holzerne Sessel mit Geiß Fuß	8.
Spiel Tischl vom weichen Holtz	3.
Detto vom harten Holtz	1.
Sopha	4.
Drauf schwarz lederne lange Bölster	4.
D[ett]ª schwarz lederne kleinere Bölster	5.
D[ett]ª schwartz lederne voll-Bölster, 2 schlechte	3.
Kleines Schreib-Polt vom weichen Holtz ohne Schlüßl	1.
Versperte Thüren auf 2 Flügel	2.
Taffel Fenster auf doppelte Flügel und doppelte Fenster-Laden	6.
Uhr Blatt	1.

In der Capelle

Glocke im rothen Thurm sammt Seil	1.
Sitzende Christus Statue auf dem Altar mit einer dornen Crone	1.
Vergoldete Wandleichter, einer ist abgebrochen	2.
Canon-Taffel mit vergoldeter Raum	3.
Altar Convert-Decken von grüner Leinwand	1.
Altar Bolster von Türkischen Teppich	1.
Altar Tücher	2.
Messingenes Meß-Glöckl	1.
Ovale blechernes Schüssel	1.
Kupferner Weich Brun Kessel	1.
Weich Brun Wadl	1.

¹ A Soproni Szemle 2011. évi 2. számának 148. oldalán közölt leltár szövegéből kimaradtak a feljegyzett tételek darabszámai, amit ezúton pótolunk. A T. Szerzőtől és T. Olvasóinktól elnézést kérünk! A Szerkesztőség.

Vor der 2 Fenster drathene Gatter
Thür mit 2 Flügel

2.
1.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Csekő Ernő főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
9401 Sopron, Pf. 82.
Dominkovits Péter főlevéltáros, levéltár-igazgató Győr-Moson-Sopron Megye
Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.
Hegedűs Elemér nyugállományú honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery u. 85.
Kövér György egyetemi tanár, az MTA doktora, ELTE BTK Gazdaság- és
Társadalomtörténeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 8.
Németh Ildikó főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
9401 Sopron, Pf. 82.
Novotny-Török Katalin gimnáziumi tanár, igazgató-helyettes, Akademisches
Gymnasium Wien; lektor, Universität Wien.
Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
Turbuly Éva főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
9401 Sopron, Pf. 82.
Varga Imréné levéltáros, Soproni Evangélikus Egyházközség Levéltára,
9400 Sopron, Templom u. 12.
Winkler Gábor építésmérnök, egyetemi tanár, az MTA doktora,
9028 Győr, Páva u. 38/F